

Iratok a magyar–horvát pénzügyi egyezmény meghosszabbításáról

A

[1915 jún. 9]

1915.XX. tc. „a Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországok között létrejött pénzügyi egyezmény becikkelyezéséről szóló 1906. évi X. törvénycikk hatályának újabb meghosszabbításáról”¹(Szentelést nyert 1915. évi június hó 9-én.²Kihirdetett az Országos Törvénytárnak 1915. évi június 26-án kiadott 7. számában.)³

1. §. Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországok között létrejött pénzügyi egyezmény becikkelyezéséről szóló 1906. évi X. törvénycikknek hatálya az 1914. évi V. törvénycikk 1. §-ában megállapított határidőn túl még egy évre, vagyis 1915. évi július 1-től 1916. évi június végéig meghosszabbítatik.⁴

2. §. Ez a törvény 1915. évi július 1-én lép hatályba és érvényét veszti, míhelyt a Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországok közötti végleges pénzügyi egyezmény törvényerőre emelkedik. A jelen törvény végrehajtásával a pénzügyminiszter bízatik meg.

¹ A közölt törvénycikk lelhelye: Magyar Törvénytar, 1915. évi törvénycikkek. Bp., 1916. Franklin Társulat kiad. 84. l.

² Minthogy a javaslat a vagyoni felelősségről szóló rendelkezéseivel egyúttal a kereskedelmi jog szabályait is módosítja, végrehajtásával a kereskedelemügyi minisztert is meg kell bízni és a kereskedelmi törvényt mint birodalmi jogot módosító szabályokat ki kell terjeszteni Horvát-Szlavonországokra is. A javaslat szerint azonban a vagyoni felelősségnek a kereskedelmi törvényt érintő szabályai csak akkor nyernek alkalmazást, ha a szerződésesség egyúttal bizonyos meghatározott bűncselekmények tényállását állapítja meg. Minthogy a jelen javaslatban foglalt büntetőjogi szabályok Horvát-Szlavonországokra nem terjednek ki, a javaslatban meghatározott kereskedelmi jogi következmények Horvát-Szlavonországokban azokhoz a bűncselekményekhez főgnak fűződni, melyek az ottani külön büntetőjog szabályai értelmében a jelen javaslatban meghatározott bűncselekményeknek felelnek meg. [Az eredeti közlés jegyzete.]

³ A törvényjavaslatot a pénzügyminiszter 1915. ápr. 20. nyújtotta be 1144. sz. a. – A képviselőház pénzügyi bizottságának jelentése: 1915. ápr. 23. 1182. sz. a. – Képviselőházi tárgyalás: 1915. május 7. az 579. országos ülésben; harmadszori olvasás: 1915. május 10. az 580. országos ülésben. – A főrendiház pénzügyi bizottságának jelentése: 1915. május 17. az 577. iromány mellékletén. Főrendiházi tárgyalás: 1915. május 21. a főrendiház LXIX. ülésében. [Az eredeti közlés jegyzete.]

⁴ A Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországok között létrejött pénzügyi egyezmény becikkelyezéséről szóló 1906. évi X. törvénycikk hatálya – mely az 1914. évi V. törvénycikkkel az 1914. évi január 1-től egy és fél évre lett meghosszabbítva – az 1915. évi június végével lejár, előreláthatólag anélkül, hogy eddig az időpontig a pénzügyi egyezmény megújításáról gondoskodás történhessék. A megújítandó pénzügyi egyezmény előkészítésére az országos bizottságok az 1914. év elején már mindkét részről kiküldettek ugyan, az időközben kitört háború által előidézett rendkívüli viszonyok folytán azonban e bizottságok eddig tulajdonképpen működésüket még meg sem kezdhették, úgy, hogy nincs kilátás arra, hogy a jelenlegi egyezmény hatályának az 1914. évi V. törvénycikkkel 1915. évi június végéig meghosszabbított tartama alatt a tárgyalások befejezhetők legyenek s azok alapján az új pénzügyi egyezmény megköthető legyen. Szükségesnek mutatkozik tehát, hogy további ideiglenes rendezés gyanánt a jelenlegi pénzügyi egyezmény hatálya – a jelen törvényjavaslat 1. §-ában kilátásba vett módon – még egy évre, vagyis az 1915. évi július 1-től az 1916. évi június végéig terjedő időre meghosszabbíttassék. [Az eredeti közlés jegyzete.]

B

[1915 jún. 15]

Munkapárti tudósítás a Magyarországgal való pénzügyi kiegyezés meghosszabbításáról a horvát szaborban folyó vitáról¹

Zágrábból jelentik: Az országgyűlés mai ülésén harmadik olvasásban elfogadták a *Magyarországgal való pénzügyi kiegyezésnek további egy évre való meghosszabbításáról* szóló törvényjavaslatot. Azután áttértek az 1915. december végéig kért *indemnitás* tárgyalására: Kriskovics dr., a költségvetési bizottság előadója elfogadásra ajánlja a javaslatot. *Akacic* Caesár a Starcsevics-párt nevében nyilatkozatot olvasott fel; e szerint a párt a vitában nem fog résztvenni, az indemnitást visszautasítja, mert nincs bizalommal olyan kormány iránt, amelynek élén a magyar miniszterelnök által kirendelt bán áll. Radics István: A parasztság érdekeit a költségvetésben nem veszik figyelembe; a magyarok nem akarnak olyan kiegyezést, amelyet becsületesen és teljesen betartanak, s a háború után e téren is változásnak kell beállni. Novák: A Frank-párt az indemnitás ellen fog szavazni azért is, mert a horvát kormány nem más, mint a magyar kormány expozitúrája. A tanácskozást holnap folytatják.

61

1915 jún. 17

Gr. Tisza István miniszterelnök feljegyzése a román kérdésben folytatott 1915. júniusi berlini tárgyalásairól¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 14:31/24
(Fordítás német nyelvű eredeti gépiratról)

A német kormány, megfelelő utalással a katonai helyzetre és arra a körülményre, hogy Romániának előreláthatólag utoljára van alkalmja a központi hatalmaknak szolgálatot tenni és viszontszolgálatot kapni, felajánlaná Romániának a jóakarató semlegességért, amely mindenekelőtt a török muníció folyamatos akadálytalan keresztülgengedésében nyilvánulna meg,

- 1) német részről a Románia óhajainak megfelelő pénzügyi támogatást,
- 2) Ausztria-Magyarország részéről Bukovina 3 déli kerületét. Ha Románia hajlandónak nyilatkozik ezen ajánlatra ráállni, és egyetlen további feltételül a magyarországi románoknak szóló engedmények nyújtását megjelölni, akkor a német kormány fel volna hatalmazva annak ki nyilatkoztatására, hogy ismeri a magyar kormány szándékait, és tudja, hogy az egy sor intézkedést szándékozik tenni a románok érdekében, éspedig
  - a) a választási törvény [olyan] revízióját, mely a román többségű választókerületek számát mintegy 35–40-re emelné,

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A horvát országgyűlés*. – Budapesti Hírlap 1915. júl. 3; 183. sz. 12. 1.

¹ Az irat hátán Tisza s. k. rájegyzése: „feljegyzésem 1915 VI 17 [átjavítva 28-ról] Bethmann-nal megbeszélte demarche-ról”. – Balogh Jenő rájegyzése szerint „Referátum I. Ferenc József király Ő Felségének az 1915. jún. 19-én folytatott berlini megbeszélésekről – Az egész feljegyzés gr. Tisza István sajátkezű írása”[?]. – A központi hatalmak szorongatott hadi helyzetében Németország részéről erősödött a már a 17. sz. irategyüttesben is jelzett nyomás a magyar kormányra, hogy az erdélyi románoknak tett politikai engedményekkel segítse elő Románia megnyerését az Oroszország elleni háborúhoz. E kérdés berlini megbeszélésére vonatkoznak Tisza szükségzavú, de jól értelmezhető jegyzetei.

b) a románok tekintetbe vételét hivatali állások betöltésénél. Különösen a közigazgatás államosításának keresztülvitele után² alkalmaztassanak a túlnyomóan román lakosságú vidékeken lehetőleg román tisztviselők;

c) a román középiskolák további fejlesztése³ és az a jog, hogy ezekben az iskolákban főként a román nyelvet használhassák tanítási nyelvként,

d) a két román egyház támogatásának felemelése,

e) a hajdúdorogi egyházkerület határának helyreigazítása,

f) a román nyelv nagyobb mérvű [használatának] engedélyezése a közigazgatási hatóságok⁴ és a bíróságok előtt.

Kilátásba lehetne helyezni egy Legfelsőbb Kéziratot, amely utasítja a magyar kormányt a fent megjelölt intézkedések megtételére, illetve az ezekhez szükséges törvényjavaslatok előkészítésére és az országgyűlés elé terjesztésére.

Kifejezetten hangsúlyozzuk, hogy csak akkor lehet erről a témáról tárgyalni, ha a románok világosan kötelezik magukat követeléseink teljesítésére, ha ez a feltétel részünkről elismertetik, úgy-hogy a mi beleegyezésünkkel a dolog azonnal perfektuálódik, és a muníciót azonnal keresztül kell engedni.

A Legfelsőbb Kézirat csak a most tárolt 10 száztengelyes katonai vonatnyi lőszer átengedése után jelenne meg.

A bukovinai területi áldozatért Németország a sosnowieci⁵ szenterületet biztosítaná nekünk ugyanolyan feltételekkel, mint Trentino esetében.

62

A fővárosi sajtó tudósításai a horvát száborról

A

1915 jún. 17

A munkapárti sajtó a horvát országgyűlési képviselők létszámának emeléséről szóló uralkodói kéziratnak a horvát száborban történt felolvasásáról¹

A horvát szábor hétfői ülésében felolvastak egy királyi kéziratot, amely felszólítja az országgyűlést, hogy tizenkét tagú regnikoláris deputációt küldjön ki a magyar országgyűlésre küldendő horvát képviselők számának felemelése dolgában. A legfelsőbb kézirat folyamánya az új választó-reformnak, illetőleg az országgyűlési képviselőválasztó kerületek számának és székhelyének megállapításáról szóló törvénynek. E törvénnyel ugyanis a választókerületek számát a szoroson vett Magyarországon 413-ról felemelték 435-re, tehát 22 kerülettel. Ez az emelés szükségképp maga után vonja a Horvát-Szlavon-Dalmátországok részéről a magyar országgyűlés képviselőházába küldendő képviselők számának felemelését, mert a kiegyezési alaptörvény és az 1881-ben hozott törvény szerint a magyar képviselőház horvát-szlavon tagjainak száma azon arányban kell hogy változzék, amely arányban a képviselőház összes tagjainak száma a képviselőház jelenlegi összes tagjainak

² A lapszálon ceruzával [Tisza?] kérdőjel.

³ Ugyanígy két felkiáltójel a lapszálon.

⁴ Mint ², de két kérdőjel a lapszálon.

⁵ Az eredetiben Sosnowice írásmóddal (Szilézia).

¹A közlemény címe és lelőhelye: *A horvát országgyűlési képviselők számának szaporítása*. – Az Újság 1915. jún. 17; 167. sz. 13. l.

számához képest emelkedik. Miután az új törvény a magyar képviselők számát 22-vel szaporítja, a horvát-szlavon tagok számát az aránynak megfelelően kettővel kell szaporítani. A horvát képviselők körében azonban már régibb idő óta kívánják, hogy a képviselők számát a magyar képviselőházban jelentékenyebb mértékben szaporítsák, amit azzal indokolnak, hogy az egyes kerületek lélekszámának arányát alapul véve, a horvátországi lakosságnak a mainál több képviselő jutna. A horvát országgyűlés ugyanis az alaptörvény szerint 32 képviselőt küldött a képviselőházba, ezt a számot azonban 40-re emelték, mikor a határörvidéket bekebelezték. Most ennek a számnak felemelését és a főrendiházba küldött három tagnak ötre való felemelését kívánják. Ha majd a magyar országgyűlés is annak idején megválasztja a regnikoláris küldöttséget, fog ez irányban döntés történni.

B

1915 júl. 3

*A fővárosi sajtó tudósítása „a hazaárulók anyagi felelősségére vonatkozó törvényjavaslatnak”
a horvát száborban történt beterjesztéséről¹*

Zágrábból jelentik: A szábor ma déli ülésén *Magdic* alelnök elnökölt. A kormány részéről ott voltak: *Skerlec* Iván báró bán és az országos kormány osztályfőnökei. Beterjesztették az igazságügyi bizottság jelentését a hazaárulók anyagi felelősségére vonatkozó törvényjavaslatról.

A formalitások elintézése után az elnökség javaslatát, hogy *Radics* István képviselő 15 további ülésről zárassék ki, *elfogadták*. Azután az igazolóbizottságnak a *Jankovics* László képviselő mandátumának igazolásáról és a választási petíció benyújtóinak a biztosíték visszaszolgáltatásáról szóló jelentését tárgyalták. *Hreljanovics* Guidó előadó jelentése után a mandátumot igazolták és elhatározták a petíciós biztosíték visszaszolgáltatását, mire az interpellációkat letárgyalták. *Vukkis dr.* (jogpárti) megokolta a hivataloszolgák drágasági pótlékára vonatkozó interpellációját, amelyet a kormány elé utalnak. A napirendet ezzel elintézték. A legközelebbi ülés július 5-én lesz. Napirend: a hazaárulók vagyoni felelőssége, továbbá *Rosic* koalíciós képviselőnek a bírák függetlenségéről szóló törvény előterjesztésére vonatkozó indítványa.

---

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A horvát országgyűlés*. – Budapesti Hírlap 1915. júl. 3; 183. sz. 12. l.

63

1915. évi „román hűségnyilatkozatok”¹

A

1915 jún. 19

Szász József, Maros-Torda vármegye főispánja átírata Sándor János belügyminiszterhez a megyei román küldöttség által előterjesztett hűségnyilatkozat tárgyában,² 1 melléklettel

BM eln. 1915–22594–794(21407/915)

(Gépírásos eredeti irat)

Szám: 216–1915. res.

f. i.

BIZALMAS!

Saját kezébe!

Nagyméltóságú m. kir. Belügyminiszter Úrnak

Budapest.

Jelentem Nagyméltóságodnak, hogy Maros-Torda vármegye régeni alsó, régeni felső járásból a mai napon Duma László gör. keleti főesperes, Dr. Popescu János ügyvéd, Popescu József bankigazgató szászrégeni lakosok vezetése alatt a Maros-menti román lakosság képviselőjében mintegy 120 tagú küldöttség jelent meg előttem.

A küldöttségben a vármegye román ajkú lakosságának mindenik kulturális és gazdasági vezetője és irányítója kivétel nélkül részt vett, s azzal a céllal jött, hogy előttem mint a magas kormány képviselője előtt Ő császári és Apostoli Királyi Felsege iránti mély alattvalói hódolatának, *hűségének*, az *egységes magyar* haza iránti őszinte ragaszkodásának és a Nagyméltóságú királyi kormány iránti bizalmának e történelmi jelentőségű pillanatokban kifejezést adjon, főleg azért – amint ezt a küldöttség szónoka, Duma László főesperes hangsúlyozta –, hogy a harctéren a haza- és testvéri szeretetben egybeforrt, hősiesen együtt küzdő katonáink újabb erőt és lelkesedést merítsenek a dicsőséges diadal kivívásában.

A román nyelven lelkes hangú hazafias beszéd kíséretében előterjesztett hűségnyilatkozatot ide mellékelve midőn felterjesztem, egyúttal jelentem, hogy a küldöttség fogadása bár rögtönözve, de ünnepélyes keretek közt folyt le, s azon a vármegye magyar ajkú lakossága s az alispán vezetése alatti tisztikarból igen nagy számmal voltak jelen, s úgy az elhangzott beszédek, mint a magyar nyelven is felolvasott hűségnyilatkozat a jelenlevők között felemelő hatást és osztatlan éljenzéssel kísért örömet és lelkesedést keltett.

Fogadja Nagyméltóságod igaz tisztelem és őszinte nagyrabecsülésem kifejezését.,
Marosvásárhely, 1915 június hó 19-én

Szolgálatra kész híve:

Szász József s. k.

főispán

¹ A háború alatt politikai-propagandisztikus okoknál fogva a kormányzat számára is fontossá vált nemzetiségi hűségnyilatkozatok sora 1915-ben is folytatódott. Az előző évhez hasonlóan azonban ezúttal sem állapítható meg, milyen mértékben befolyásolta a nyilatkozókat opportunizmus vagy hatósági nyomás. Jellemzőnek tartjuk Mihali Tivadar parlamenti beszédét (F irat), melyben a hazafiság mellett hangot ad – s ez volt a fontosabb – a korábbi és a háború alatti hivatalos politikával szembeni súlyos kifogásoknak is.

² A főispán egyidejű, 21087 sz. a. iktatott és a 21407/1915 irat mellett található távirati jelentése a következő: „jelentem hogy maros-torda vármegye marosmenti román ajku lakosságának duma laszló szaszregeni goer kel foesperes

Melléklet:

1915 jún. 19

A Maros-Torda vármegyei román küldöttség által Szász József főispánnak és megyei kormánybiztosnak felterjesztésre átnyújtott „hűségnyilatkozat”

BM eln. 1915–22594–794

(Gépírásos másolat)

Méltóságos Főispán, Királyi Kormánybiztos Úr!

A trón és dynastiához való ragaszkodás, valamint a haza iránti szeretet a román nép vitathatatlan tulajdonai voltak mindig.

Az európai háború kitörése után, a mai napig eloquens példáját adtuk, hogy honpolgári kötelességeinket teljesíteni tudtuk és a többi honpolgártársakkal vállvetve – nemzetünk virágját a haza oltárára véráldozatul adtuk, vagyon áldozatot és őszinte odaadást hoztunk csakhogy a háború nehézségeit legyőzhessük.

Mindezeket tettük és tesszük azért, hogy hosszú időkre a haza egységét biztosítsuk és jövőre a béke oltalma alatt külső veszélyektől mentesen, a műveltség és jólét gyümölcseit élvezhessük.

Mindezeket tettük és tesszük azon reményben, hogy öntött vérünk jutalmául az egyenlőség elvei – melyek a trón és haza legszilárdabb alapjai – nyelv és felekezeti különbség nélkül fognak diadalra jutni.

Az ország ellenségei szaporodván a haza oltárára azzal a lelkesedéssel fogjuk a kívánt újabb áldozatokat meghozni – mint eddig, csakhogy a haza érdekeit és zászlóját diadalra juttathassuk.

Loyalitásunk és politikai becsületünk nem üres szavak, hanem nemzeti életünkkel egybeforrott erények, amit a múltakban is bőségesen igazoltunk azzal az örökre tehető sajtáságunkkal, hogy a magas királyi kormányokat nehéz feladataikban mindig hűségesen támogattuk.

Ezen nyilatkozatot a marosmenti és görgényvidéki Románok nevében tesszük, akik Méltóságod elé járulunk esedezvén: hogy azt tudomásul venni méltóztassék és a *magas királyi kormány útján azt Felső Urunk, I-ső Ferencz József Ő császári és Apostoli királyi felségéhez juttatni méltóztassék*,³ kinek alattvalói hűséggel, szívünk mélyéből – szeretett hazánk egysége és dicsőséges jövője érdekében – kívánunk ellenségei fölötti diadalmas végleges győzelmet.

A megjelent százás küldöttség nevében:

Duma Vazul s. k.
g. kel. esperes, Szászrégen
Popescu József s. k.
bankigazgató, Szászrégen

Dr. Popescu János s. k.
ügyvéd, Szászrégen
Májér György s. k.
g. kel. lelkesz, Maroshévíz

---

dr popescu janos uegyved popescu jozsef bankigazgato vezetése alatt 120 tagból allo kueldoettsege jelent meg eloettem hogy a legmagosabb tron iranti hodolatteljes *alattvaloi huesegeknek* az egyseges magyar haza iranti oeszinte ragaszkodasnak s a nagymeltosagos kir kormány iranti rendueletlen bizalmanak kifejezest adjon a kueldoettsege fogadasanal mely uennepelyes formaban folyt le maros-torda varmegye nagyszamu magyar ajku koezoensege és tisztikara is alispán vezetese alatt megjelent s az elhangzott hueseignyilatkozat mely benyomast koelcsoenoesen osztatlan lelkesedest keltett – kueloen irasbeli jelentes megy – szasz foispan kormánybiztos”.

³ Kék ceruzával aláhúzva.

B

1915 jún. 27

*Gr. Tisza István miniszterelnök átirata Sándor János belügyminiszterhez
a Maros-Torda vármegyei románság hűségnyilatkozata tárgyában¹*

BM eln. 1915–22594–794

(Gépirásos eredeti irat)

3164/I.

M.E.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Maros-Torda főispánjának, a Maros-Torda vármegyei románság hűségnyilatkozata tárgyában Nagyméltóságodhoz intézett s folyó évi június hó 23-án 21407/el. számú nagybecsű átirati közleményével hozzám áttett felterjesztését, van szerencsém köszönettel idezárva tisztelettel visszaküldeni.

Budapest, 1915. évi június hó 27-én.

Tisza s. k.

C

1915 júl. 3

*Miniszterelnöki körlevél egyes vármegyék főispánjaihoz a hazafias román nyilatkozatoknak
a román sajtóban való népszerűsítése tárgyában²*

I. Arad, II. Brassó, III. Szeben, IV. Alsó-Fehér és V. Krassó-Szörény vármegyék főispánjának.

1915 július 3.

Kedves Barátom!

Az utolsó pár hónap alatt egész sereg hazafias nyilatkozat történt vezető román tényezők részéről. A többek között május 11-én Temes, 20-án Máramaros, 24-én Fogaras, június 10-én Szeben vármegye közgyűlésén tettek az ottani románság vezetői igen férfias és határozott nyilatkozatokat, amelyekkel világosan állást foglaltak minden irredentisztikus törekvéssel szemben.

Ugyanilyen nyilatkozatok történtek nyomatékos egyházi részről is. Kiemelhetem Metianu érsek április 16-án tartott hazafias beszédét, továbbá a szatmármegyei, nagybányai, marostordai és nagyváradi román papság és vezető világi tényezők hasonló kijelentéseit.

¹ A belügyminisztériumi iratborítóján a következő feljegyzést találjuk: „Miniszterelnökség: a marosmenti románság hűségnyilatkozata.” A borítólap belső oldalán: „Pro domo! A Miniszterelnökségtől (Marsovszky Ivors. fogalmazótól:) rövid úton nyert értesülés szerint a marosmenti románság hűségnyilatkozatának legfelsőbb helyen leendő tolmácsolása iránt a szükséges intézkedések a miniszterelnökség részéről tétettek meg. – Irattárba. Bpest 915 VII./3. Tóoth s. k. Pásztélyi VII/5. és Olvashatatlan aláírás.”

² Az iratot közli: Gr. Tisza István Összes Munkái. 4. sor. IV. köt. Bp. 1927, Franklin. 6–7. l.

Minden ilyen esetben gondoskodtam róla, hogy ezek a nyilatkozatok a budapesti sajtóban köz-
vétéssenek s mégis azt kellett tapasztalnom, hogy a hazai nacionalista román sajtó mondhatni
teljesen agyonhallgatta azokat.

Felkérlek tehát, hogy hívd fel erre a körülményre az

I. aradi „Romanul”

ad II. a „Gazeta Transilvaniei”

ad III. a „Telegraful Roman”

ad IV. az „Unirea”

ad V. a „Drapelul”

szerkesztőjének figyelmét, fejezd ki előtte megütközésemet a hazai románság hazafias magatartása ilyen
lélekemelő jelenségeinek rendszeres agyonhallgatása felett, mondd meg neki, hogy ez nem került el
figyelmemet, és hogy ebből az illető lap igazi intencióira kellene következtetést vonnom, miért is
elvárom, hogy jövőre kellő nyomatékkal fogják az ilyen kijelentéseket közönségük tudomására juttatni.

A napokban gondoskodni fogok róla, hogy egy összefoglaló hírlapközlemény jelenjék meg az
általam most említett nyilatkozatok felől s természetesen ennek megfelelő feltűnő helyen való köz-
lését is elvárom.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*

D

1915 júl. 9

*Hírlapi tudósítás a Brassó vármegye közgyűlésén gör. kel. román egyházi részről elhangzott
„lojalitási nyilatkozat”-ról¹*

Brassóvármegye közgyűlése, mint jelentettük, fegyvereink galíciai diadalainak főlemelő hatása
alatt hódoló táviratot intézett a királyhoz és üdvözlő táviratot küldött *Frigyes* királyi herceg tábor-
nagynak. A manifesztáció harmonikusan illeszkedik bele a nemzetiséglakta többi vármegye hasonló
nyilatkozatainak a sorába, de mégis kiemelkedik, mert ország-világ előtt új, fényes bizonyága a
királyhűségben és hazaszeretletben teljes egyetértésnek, amely ebben a határszéli, Romániával köz-
vetlenül szomszédos vármegyében a románokat a magyarokkal és a szászokkal egybefűzi. A *Mikes*
Zsigmond gróf főispán elnöklésével lezajlott közgyűlésben *Saftu* Vazul görögkeleti esperes, a megye
románságának legnevesebb vezére tolmácsolta a brassói románság hűségét és hazaszeretétét. *Saftu*
a többek között ezeket mondta:

Román népünknek mindenkor legszebb ékessége volt a trónhoz és az uralkodó családhoz fűződő
hite és drága hazánkhoz való tántoríthatatlan ragaszkodása. Büszkeséggel állapítom meg, hogy ebben
a szörnyű háborúban hazánkbeli románjaink félmilliónyi harcost küldtek a harcmezőre. Tetőpontra
emelkedett azonban büszkeségünk abból az alkalomból, hogy vitéz hadseregünk ellenségeinket meg-
verte és kikergette a szép Bukovinából és a szerencsétlen Galáciából is. És hogyne örülne szívünk
annak tapasztalatára, hogy fiaink magyar és szász bajtársaikkal együtt drága életüket halálmegve-
téssel áldozták fel édes hazánkért. Mindezekért szép megyénknek románsága nevében is kifejezést
adok legmelegebb köszönetünknek és legnagyobb bámulatunknak, amellyel vitéz hadseregünk iránt
viseltetünk, s arra kérem a jó Istent, hogy annak lelkesedését mindaddig ébren tartsa, amíg szeretett
hazánk minden veszedelmen túl lesz.

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A brassói románság hazafiassága.* – Budapesti Hírlap 1915. júl. 9; 189. sz. 12. l.

E

1915 júl. 11

A Magyar Távirati Iroda közleménye a magyarországi román „lojalitási nyilatkozatok”-ról¹

Budapest júl. 10.

A *Magyar Távirati Iroda* című könyvatos újságból vesszük át a következő nagyon érdekes közleményt. A jelen világháború fényesen rácsfolt arra a dajkamesére, hogy a magyar zarnokság alatt nyögő románok nehezen várják a szabadítót. Mindnyájunk emlékezetében élnek még a románok hazafias áldozatkészségének azok a lélekemelő jelei, amelyek a háború kitörésekor románlakta vidékeinken olyan spontán erővel mutatkoztak.

Isméltödték ezek a jelenségek abban az időben is, amidőn a miniszterelnök Metianu görögkeleti metropolitához intézett levele nyilvánosságra került. Amidőn az oroszok kárpáti offenzívájával egyidejűen Olaszország mind több és több jelét adta ellenséges szándékainak, s úgy a román² sajtó egy részében, mint az antant befolyása alatt álló egyéb körökben is mind hangosabban nyilvánult az a fölfogás, hogy Olaszország hitszegő ortvátadását Romániának hasonló eljárása fogja követni, ez a helyzet újból megszólaltatta a magyarországi románokat. Egész sorozatára a hazafias nyilatkozatoknak lehet rámutatni:

Így április 13-án az aradi gör. keleti román egyházmegye zsinatján Papp János püspök ad a románoknak a trón iránti rendületlen hűségének és föltétlen hazaszeretetének ékesen szóló kifejezést.

Ugyanakkor a nagyszebeni görögkeleti román főegyházmegye zsinatján maga a metropolita emeli ki a románok hazafias áldozatkészségét és emlékezik meg elismeréssel a miniszterelnök akciójáról, amely a románokra nézve újabb buzdítást jelent.

Május 12-én Temes megye közgyűlésén a román nemzetiségi párt egyik kiválósága, *Coste Gyula* ügyvéd mond hazafias beszédet. Szerinte békében és veszedelemben „a legszentebb érzelem a hazaszeretet, a haza integritásának csorbítatlan épségben tartása, a haza minden talpalatnyi földjének, ha kell, életünk árán is való megvédelmezése.” Kijelenti, hogy „bárkivel szemben meg fogjuk védeni hazánkat, még ha saját fajtestvéreinkkel találjuk is magunkat szemben.”

Május 20-án Máramaros vármegye közigazgatási bizottságának ülésén Bud Titusz román vikárius hangsúlyozza a románoknak a haza iránti törhetetlen hűségét és szeretetét.

Május 22-én Dragalina Patricius, a karánsebesi vagonköz[ös]ség elnökének indítványára a közgyűlés egyhangú határozatban fejezi ki hazafias hűségét és örömét a galíciai győzelmeken.

Május 22-én Torda-Aranyos vármegye közgyűlésén Giurgiu János szólal fel a románajkú bizottsági tagok nevében s ad kifejezést annak a reménynek, hogy a félreértések a nagy idők emelkedettségében kiküszöböltetvén, a hazájukhoz hűséggel ragaszkodó románok a béke áldásait a magyarokkal együtt fogják élvezni.

Május 23-án Szilágy vármegye románajkú lakosságának egy a nemzetiségi párt kiválóságaiból, *Gethie Sándor* püspöki helynök, *Cozma Endre* bankigazgató, *Papp György* ügyvéd stb. álló küldöttsége jelen meg a főispánnál, hogy őt a románok hazaszeretetről, hűségéről s a magyar haza védelmére folyó harcokban mindvégig való kitartásáról ismételten biztosítsa.

Május 29-én Fogaras vármegye közgyűlésén Senchea János, a Fogaras vármegyei román nemzetiségi párt elnöke ad kifejezést hazafias lelkesedésének, törhetetlen hazaszeretetének s annak, hogy a románság a magyar nemzethez ragaszkodik, s bármely ellenséggel szemben egy ma, és egy lesz a jövőben is a magyar nemzettel.

¹ A közlemény címe és leelőhelye: *A hazai románok.* – Budapesti Hírlap 1915. júl. 11; 191. sz. 12. l.

² É. romániai.

Június 13-án Szeben vármegye közgyűlésén Iván Miklós görögkeleti szentszéki ülnök, a román nemzeti komité alelnöke jelenti ki, hogy a románok a többi polgárokkal vállvetve hoznak meg minden áldozatot, hogy biztosítsák a haza sérthetlenségét.

Június 17-én a nagybányai görög katolikus esperesi kerület egyhangú határozattal intéz föliratot a szamosújvári görög katolikus püspökhöz, amelyben megbélyegzi Lucaciu László és Lucaciu Konsztantin egyházmegyebeli lelkészek hazaáruló üzelmeit, s ezeknek az egyházmegye sematizmusából való törlésére hívja föl a püspököt.

Június 20-án Maros-Torda vármegye románajkú lakosságának 120 tagból álló küldöttsége jelent meg Duma László szászrégeni görögkeleti főesperes, Popescu János ügyvéd és Popescu József bankigazgató vezetésével a főispán előtt, hogy kifejezze a vármegye románajkú lakosságának a trón és haza iránti törhetetlen hűségét.

Július 5-én Brassó vármegye közgyűlésén a románság nevében Saftu Vazul görögkeleti esperes járul egy indítványhoz, amely a vármegye egész lakosságának a végső győzelemig való tántoríthatatlan hűségéről és minden áldozatra kész kitartásáról biztosítja őfelségét.

Megannyi fényes példája a románok hűségének, hazaszeretetének s annak a nagy igazságnak, hogy sorsukat a magyar hazáéval elválhatatlanul egybefűzték. A nagy küzdelem napjaiban tett olyan nyilatkozatok ezek, amelyek a magyar nép lelkében termékeny talajra találnak, s a közös béke, barátság, szeretet és boldogulás áldásos korszakában meg fogják teremni gyümölcsüket.

F

1915 dec. 7

Mihali Tivadar román nemzetiségi politikus felszólalása az 1915/16. költségvetési évről szóló képviselőházi indemnitási vitában¹

Képv. Napló, 1910–15, XXVII. 319–331. l.

Mihali Tivadar: Tisztelt Ház! Parlamentáris gyakorlat szerint, minden alkotmányos országban a kormány által előterjesztett költségvetést természetes alkalomnak tekintik arra, hogy a kormány helyzete a népképvisellel szemben megvilágíttassék, vagyis alkalomnak arra, hogy a népképviselő megbírálja a kormány általános politikáját és ennek alapján állapítsa meg a kormány iránti bizalmát vagy bizalmatlanságát.

Mint Magyarország népképviselője egy részének, az országos román nemzeti pártnak képviselője (*Mozgás a szélsőbaloldalon és felkiáltások: Hol van Lukaciu?*) alapos megfontolás után azon meggyőződésre jutottam, hogy bár az országos román nemzeti párt éppen úgy, mint a többi országos politikai pártok, a háború kitörése óta tulajdonképpen politikai tevékenységét felfüggesztette, mindazonáltal a jelen helyzetben úgy az államnak, mint ezen állam román népének érdekében van, hogy a kormány és az országos román nemzeti párt, illetőleg a román nép közötti viszony megvilágosíttassék.

Ezen magasabb érdek felismerésétől vezettetve, mindenekelőtt meg kell állapítanom azt, hogy a kormány és az országos román nemzeti párt közötti viszonyt...

Polónyi Géza: De román nemzet nincs Magyarországon, tehát román nemzeti pártról sem beszélhet!

¹ Az indemnitási törvényjavaslat teljes címe: „Az 1915/16. költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1915:XV. tc. hatályának kiterjesztése tárgyában kiadott törvényjavaslat.”

Mihali Tivadar: ...kizárólag az országos belpolitikai vonatkozásai határozzák meg, egyrészt mivel a külpolitikában való döntés csak részben tartozik a parlament hatásköréhez, másrészt pedig azért, mivel az országos román nemzeti párt programja külpolitikai vonatkozásokat nem tartalmaz.

Amikor azonban kizárólag a belpolitikai vonatkozások alapján kell meghatároznom az országos román nemzeti párt és a kormány közötti viszonyt, akkor fájdalommal vagyok kénytelen kijelenteni, hogy ebben a tekintetben a jelenleg dúló rettenetes háború folyamán a helyzet semmit sem változott.

Az országos román nemzeti pártnak – mint több alkalommal kifejtette – elvi meggyőződése az, hogy az állam biztos és zavartalan fejlődésének alapja kizárólag az államot alkotó faji egyedek és társadalmi rétegek érdekeinek egyforma gondozásában található fel. Ezzel ellentétben áll az a szomorú tapasztalat, hogy Magyarország román népének nemzeti, politikai, művelődési és gazdasági törvényes, jogos és méltányos aspirációi és igényei mind a mai napig teljesítetlenek maradtak, és ennek természetes következménye, hogy a román nép az országos kormányzó politikával szemben ma is ugyanazon elégedetlenséggel és bizalmatlansággal van eltelve, mint azelőtt.

Az ország konszolidációjának és harmonikus békés fejlődésének őszinte óhajától vezéreltetve, több alkalommal a legilletékesebb tényezők előtt hazafias őszinteséggel tártuk fel sérelmeinket, ezek azonban minden orvoslás nélkül maradtak. Azon csekély értékű félrendszer szabályok pedig, amelyekkel a jelenlegi kormány néhány kevés óhajunkat figyelembe venni megkísérelte, a teljes nyíltság és határozottság hiányában szintén célt tévesztettek. Még egyetlen jelét sem tapasztaltuk oly állami politikának, amely Magyarország területi és államjogi integritásának követelményeit és a román nép nemzeti létfeltételeit egymással összhangzásba tudná hozni. Nem tartottuk lehetetlennek, hogy még a háború folyamán is a román népnek legalább legsúlyosabban érzett sérelmei orvosoltassanak. Különösen elvártuk, hogy a nép millióinak a véres harcokban vérük ontásával bebizonyított hazaszeretete és önfeláldozása e népek politikai érettségének legfényesebb bizonyítékául fog tekintetni és hogy ennek folytán a kormány sietni fog a százados igazságtalanságot megszüntetve, haladéktalanul betérjeszteni az általános, titkos és községenkénti választójog törvényjavaslatát...

Huszár Károly (sárvári): Az a magyarnak is hiányzik!

Mihali Tivadar: ...amely törvénynek megalkotását úgy az állam, mint összes népeinek jól felfogott érdeke parancsolólag megkívánja.

Az országos kormány mindezeket nem tette, sőt még kilátásba sem helyezte ezen sérelmeknek intézményes orvoslását, és ilyképp a román népnek a háború után folytatni kellene politikai küzdelmeit nemzeti lételének feltételeiért és az ország kormányzatának demokratizálásáért. (*Moszág balfelől.*)

Ily körülmények között lelkünkben mély hálával a Gondviselés iránt mutatunk rá a román testvéreink százazreinek vitéz harcaira a rettenetes háborúnak összes csatáerein. Politikai helyzetével Magyarországon a román nép elégedetlen, de azért ezen román nép százazrei apáiktól öröklött, a monarchia történetében rég feljegyzett és most már az egész világ által is elismert hősi vitézséggel ontják vérüket a trónért és a hazáért.

Fiainknak ezen önfeláldozó vitézsége és otthonmaradt testvéreinknek példás, áldozatkész magatartása megteremtette döntő és soha többé el nem vitatható bizonyítékát a román nép hazafiságának és királyhűségének, amit a román nemzeti párt minden időközön át hirdetett, és aminek kétségbevonása szolgált igen gyakran palástul az ezen nép ellen intézett politikának és kormányzati igazságtalanságoknak. Íme, a román nép hazafisága és dinasztikus hűsége sziklaszilárdságának és feltétlennek bizonyult. E nép hűségét és hazafiságát az igazságtalan kormányzat nem érintette. Amidőn e nép törvényes eszközökkel nemzeti létfeltételeinek kivívásáért és biztosításáért küzd, teszi ezt nem azért, hogy küzdelmeinek esetleges eredményei útján megerősíthetessék hazafiságában és dinasztikus hűségében, mert ezek feltétlenek, hanem küzd azért, hogy a feltételek biztosítása által megerősödvén számban, kultúrában, vagyonban és etnikai értékben, hazájában boldogulhasson és hogy a maga részére jobb jövőt biztosíthasson. A trónnak és az országnak legsajátosabb érdeke, hogy Magyaror-

szág román népe a háborítatlan nemzeti fejlődés útján erőhöz jusson, mert ezen erő egyúttal a trónnak és a hazának erejét is jelenti.

Huszár Károly (sárvári): Lukácsiu is mindig ezt mondta!

Mihali Tivadar: Ezen igazságnak felismerése nagyobb nyomatékot fog adni a román nép jövő politikai küzdelmeinek, és az oly bőséggel hullatott véráldozat, úgy érezzük, megalapozza reményünket, hogy ha ennek felismerése az ország összes polgárainak tudatába átmegy, ez végre meg fogja hozni népünk törvényes, jogos és méltányos követelményeinek teljesítését.

T. ház! A román katonák harci vitézsége és az otthonmaradt népnek kifogástalan hazafias magatartása teljesen fedik az országos román nemzeti pártnak álláspontját és igazolják az ezen párt által vallott és mindig követett politikát. Ezen politika nevében kötelességemmé vált kijelenteni, hogy a román nemzeti párt változatlanul fenntartja programját, annak megvalósításáért jövőben is minden törvényes eszközzel küzdeni fog, a kormánnyal szemben bizalmatlansággal viseltetik – de a háború ideje alatt minden politikai ténykedéstől tartózkodik.

Különb a háborúra való tekintettel, meg akarván adni minden lehetőséget végleges győzelmünknek, az indemnitási javaslatot elfogadom.

64

*Iratok a szlovák politikai mozgalom megosztására,
illetve megnyerésére irányuló kormányzati-határrendőrségi akcióról¹*

A

1915 jún. 21

*Ifj. Erdélyi Sándor o. gy. képviselő levele Dula Mátéhoz, a Szlovák Nemzeti Párt elnökéhez
a nemzetiségi sérelmek orvoslása tárgyában*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 14:31/48

(Kézírtásos levél másolata)

Budapest, 1915. június hó 21. nap. Nagyságos Dula Máté ügyvéd úrnak Turócszentmárton. Kedves Bátyám! A Sporitelna besorozott és felmentésre kérelmezett tisztviselők ügyében várom szíves értesítéset arra nézve, hogy a pozsonyi iparkamara jelentését a pénzügyminisztériumhoz mikor terjesztette fel. Nagyon fogok örvideni, ha az értesítést személyesen adod meg, szükség esetén azonban kérem, hogy azt táviratilag tudasd velem, miután a pénzügyminisztériumban a kérdéses ügyeket elég gyorsan szokták elintézni. Szükséges tehát, hogy idejekorán megtudjam a felterjesztés megtörténtét, hogy a pénzügyminisztériumban eljárhassak a honvédelmi minisztériumba leendő kedvező véleményezés megtétele céljából.

¹ Miután a háború kitörését követő Tisza-Dula tárgyalások a Slovenský denník betiltását visszavonó rendelkezés kivételével nem sok eredményt hoztak, mindkét fél igyekezett elzárkózni a tárgyalások és az engedmények elől. Úgy tűnt, hogy az ellenzéki szlovák politikai mozgalom egyre inkább kikerül a kormányzat befolyása alól. Ez – különösen a külföldi csehszlovák mozgalmak aktivitásának gyarapodó hírei nyomán – mindinkább aggasztotta Tiszát és a belügyminisztériumot. Ezért a magyar kormány fokozott ellenőrzéssel, detektívmunkával igyekezett kitapintani a szlovák mozgalom gyöngye pontjait. Ennek a rendőrségi munkának eredményeképpen jutott Tiszának tudomására Matúš Dula újbóli tárgyalási hajlandósága, Ján Mudroňnak, a Dula előtti pártelnök fiának együttműködési készsége és a turócszentmártoni konzervatív szlovák politikai csoportosulás vezéralakjának, Svetozár Hurban Vajanskýnak a csehszlovák emigrációval szembeni ellenvéleménye. Válogatásunkban a br. Kürthy Lajos zólyomi főispán és kormánybiztos irányításával folyó, a szlovák ellenzéki sajtóban is teret kapó akció főbb vonalait kívánjuk érzékeltetni.

Ami a tótajkú polgártársaink szenvedéseit és illetve ezek ellen a jövőbeni oltalmazás kérdését illeti, feltétlenül osztom azon nézetedet,² hogy ezen kérdéseken csak a miniszterelnök intézkedése segíthet, viszont azonban azt hiszem, hogy még egy kilátástalannak látszó kísérletet is kötelességünk megtenni az irányban, hogy ez megszűnjék. Amint a tények ismeretéből méltóztatol tudni, én még mindig nem vagyok abban a helyzetben, hogy ezen kérdésben a miniszterelnökkel közvetlenül érintkezésbe léphessek, és ezért talán helyénvaló lenne, ha a követendő eljárást megbeszélés tárgyává tennénk. Én e hét folyamán szándékozom Stubnyafüldőre utazni, és ez alkalommal valószínűleg Turócszentmártonba is ellátogatok. Utazásom idejét táviratilag jelezni fogom, viszont kérek, ha időközben Pestre utazni szándékoznál, kegyeskedjél utazásod idejét velem táviratilag közölni, nehogy elkerüljük egymást. Pillanatnyilag azt gondolom helyesnek, ha mégis jelentkezni méltóztatnál a miniszterelnöknél kihallgatásra; nincs kizárva, hogy bizonyos kérdések ez alkalommal tisztázhatnának.

Szívélyesen üdvözlő őszinte híved:

Erdélyi s. k.³

B

1915 júl. 14

*Berzeviczy Jenő turócszentmártoni határrendőrségi kirendeltségvezető jelentése
br. Kürthy Lajos felvidéki kormánybiztosnak a szlovák politikai mozgalomban
a magyar kormánnyal való kiegyezést programként vállaló csoportosulás esélyeiről*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/99

(Kézírásos eredeti irat)*

Bizalmas, saját kezéhez!

Méltóságos Kormánybiztos Úr!

A detektívjelentés¹ felterjesztése mellett a tényállásra nézve tisztelettel az alábbiakat jelentem.

Dr. Mudrony Jánossal történt bizalmas beszélgetésünk során került szó közöttünk arról, hogy a jelenlegi időpont, amikor országok és népek sorsa felett esetleg évszázadokra fognak határozni, igen alkalmas volna, hogy mindazon bizalmatlanságok, mely a tótok és magyarság között fennállnak, kiküszöböltessenek, és a tót nemzetiségi politika a magyar állameszmének behódolva, realisabb

² A mondat első része kék ceruzával aláhúzva, ami jelzi, hogy Dula tárgyalási hajlandóságának Tiszáék is nagy jelentőséget tulajdonítottak.

³ A minden bizonnyal Dula levelezésének ellenőrzése révén megszerzett Erdélyi-levél másolatát br. Kürthy Lajos 1915. jún. 24-én a következő kísérőlevéllel terjesztette fel Tiszához: „Kegyelmes Uram, ifj. Erdélyi Sándornak Dulla(!) Mátéhoz intézett levelét másolatban azzal van szerencsém felterjeszteni, hogy nevezett úr, a stubnyafüldői mandátum érdekében a tót nemzetiségi túlzók valóságos ágense, s illetéktelenül – a dolgokat mindig ebből a szempontból fogja fel – a minisztériumokban minden egyes köz- vagy magánérdekű tót ügybe beleavatkozik. Mély tisztelettel vagyok hűségese híve Kürthy s. k.” (Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 14:31/47.)

* Rajta bélyegzővel: „Liptószentmiklósi m. kir. határszéli rendőrkapitányság Turócszentmártoni kirendeltsége.” – A címzett egyben zólyomi és turóci főispán.

¹ Manajló Endre határrendőrségi detektívnek dr. Ján Mudron turócszentmártoni ügyvédrel készített 1915. jún. 29-i jelentését Perényi belügyi államtitkár 1915. júl. 1-jén másolatban megküldte Kürthy kormánybiztosnak. A detektív-jelentést és a kísérőlevelet l. Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/97.

alakot öltön. Dr. Mudrony beszélgetéseink során ezen nézeteket teljesen magáénak vallotta s éppen a tótság érdekében állónak tartaná, hogy egy új 1867-es magyar közjogi alapon álló s a magyarsággal való testvéries együttműködésre törekvő párt alakíttassék, mely esetleg az erdélyi szászok mintájára a parlamenti többséggel való együttműködést is felvenné programjába. Kijelentette Mudrony, hogy ez volt a politikai ideálja édes atyjának is,² akit nagy tekintélyénél fogva évtizedeken át az elnöki méltóságban mintegy cégérnek használtak fel a kifelé gravitáló elemek, és jóságával visszaélve az ő neve alatt, tudta és beleegyezése nélkül csinálták államellenes sajtópropagandájukat. Kijelentette továbbá Mudrony, hogy ezen új programnak a legszélesebb körökben is minden várakozásokat felülmúló tábora lehet számítani és többségben vannak azok a tótok, akik minden nagyszláv ábrándozástól mentesen ezen új pártalakulásnak lelkes hívei lennének. Mindezeket egyébként Mudrony Méltóságod előtt már részletesen kifejtette.³

A detektívjelentésben foglalt egyéb adatok alkalmasak lévén arra, hogy az ügyet helytelen világlátásba helyezték, így azokat abban a formában magamévá nem tehetem. Így való ugyan, hogy siker esetére megemlítettem Mudrony előtt, hogy ki lehetne esetleg eszközölni, hogy a Tátra banknak a moratorium után esedékes csódtömeg-gondnokságát megkaphatná, ez azonban alárendelt jelentőséggel bír s Mudrony ezen politikai célok megvalósítására anyagi érdektől menten is vállalkozik.

Az itt előadott előzmények után, Méltóságod szóbeli utasításához képest módot igyekeztem keresni, hogy ezen eszme alkalmas formában a tót közvélemény [elé] kerüljön s ott diskussziók tárgyát képezze. Szükség volt azonban arra, hogy oly embertől induljon ki a dolog, aki a legnagyobb tiszteletnek és tekintélynek örvend.

Évégből érintkezést kerestem Hurban Vajansky Szvetozárral a nemzetiségi tót párt hivatalos lapjának a Narodnie Novinynek szerkesztőjével, aki a szlávtság körében az egész világon elismert tekintély, így a legutolsó szofiai szláv újságírói kongresszuson is őt választották meg a kongresszus elnökévé, a világ minden részéből összesereglett legkiválóbb szláv újságírók közül.⁴

F. hó 11-én felkeresett Hurban, hogy magát a ruszofilizmus vádja alól tisztázza, miután Mudrony által bizalmasan tudtára adtam, hogy nálam reá nézve súlyosan kompromittáló adatok vannak. Hurban látogatása során több igen érdekes kijelentést tett, így, hogy az ő ruszofilizmusa kizárólag platonikus értelmű s elismerése annak a nagy rokonszenvennek, amellyel az ő irodalmi műveit Oroszországban felkarolják, ugyancsak sikerült őt annak beismerésére is rábírnom, hogy a wieni orosz nagykövetségtől a háború kitöréséig rendszeres évi subvenciót húzott, bár hozzátette, hogy ezen összegeket tisztán irodalmi munkásságának elismeréséért, nem pedig politikai szolgálatokért kapta.

Egyben kijelentette előttem, hogy magát a politikai ruszofilizmus vádja alól tisztázandó, a lap f. hó 18-i számában, mely ötezer példányban fog megjelenni, saját neve alatt egy cikket fog elhelyezni, amelyben a cseheket és oroszokat mint a tótság ellenségeit támadja. A cikk tárgyát és anyagát én szolgáltattam. Ezen közlemény nagy feltűnést fog kelteni a tótok körében, mert Hurban ily irányú irodalmi tevékenységet még nem fejtett ki s Hurbán tekintélyénél fogva még a legszélsőbb elemeket is gondolkodóba fogja ejteni arra nézve, hogy a jelenlegi időkben tényleg nem volna-e opportunus minden kifelé való törekvéssel felhagyva, a politikát más alapokra fektetni.

Hurbának ezen cikkére lehetőleg már a következő szombati számban egy válasz fog érkezni, amely politikai tanulmány jellegével bír és jogtörténeti valamint célszerűségi alapon ki fogja mutatni a tót nemzetiségi politika eddigi baklövéseit és új irányelveket fog kifejteni, hangoztatva a magyar-

² Ján Mudroň nyilvánvalóan megtévesztő információja vagy Berzeviczy Jenő saját találmánya. Pavol Mudroň, ha nem is volt a legradikálisabb irányzatok híve, a magyar parlamenti többséggel való kooperáció gondolatát sohasem latolgatta.

³ Mudroň későbbi, kivált 1918. őszi hungarofil megnyilvánulásainak visszhangtalansága bizonyítja leginkább, hogy egy mérsékelt magyarbarát szlovák párt a 20. század elején többé nem számíthatott a politikailag aktív szlovák rétegek támogatására.

⁴ S. H. Vajanský részt vett az úgynevezett neoszlovák mozgalom második szófiai kongresszusán 1910-ben, de csupán az elnökség tagjává választották mint a szlovák nemzet képviselőjét.

sággal való kibékülést és testvérisülést. A tanulmány szerzője Dr Pazúrik József lesz, aki elismert nagy eszű publicista és a tótok legteljesebb bizalmát élvezzi, jelenleg a nemzetiségi párt titkár kandidátusa.⁵

Gondoskodva van arról is, hogy Pazúriknak ezen tanulmánya Hurbán lapjában a Narodnie Novinyban jelenjen meg, miután ez a hivatalos lap és így egy ilyen tanulmánynak éppen ott való megjelenése különös súllyal fog bírni és mintegy az a színezete lesz, hogy az új programot a conservatív párt máris magáévá tette.

Amint tehát ezen eszme a Narodnie Noviny útján a legszélesebb körben propagálva lesz, kezdődik Mudrony János dr. szerepe, aki ezután bejárná úgy helyben mint a szomszédos vármegyékben a tót vezéreket és a Pazúrik által kifejtendő új programra aláírásokat gyűjtene.

Előzetes tájékozással tisztelettel bejelentem azon legtekintélyesebb egyének névsorát, akiknek támogatására feltétlenül számítani lehet Turóc vármegyében:

Hurban Vajansky Szvetozár szerkesztő
 Skultéty József szerkesztő
 Dr Mudrony János ügyvéd
 Dr Halasa Dusán ügyvéd
 Skrovina Ottó ev. esperes
 Duhaj János földbirtokos
 Ország Miloszláv –”–
 Ország Bohuszláv –”–
 Fábry József nagykereskedő
 Thomka Mordoviczky László földbirtokos.

Az itt felsoroltak neve, befolyásuk és összeköttetésüknél fogva a hívek egész táborát jelentené.

Ugyancsak feltétlenül lehet számítani Markovics Rezső vágújhelyi ügyvédre, aki a tegnapi nap folyamán egy családi ügyből kifolyólag felkeresett s akivel Dr. Mudrony János ez ügyben már értekezett is. Markovics Hurbán Vajanski veje, dúsgazdag ügyvéd, bankigazgató és Nyitra vármegye legtekintélyesebb nemzetiségi politikusa, ezen eszmét lelkesedéssel fogja felkarolni, ami pedig egyértelmű a vágújhelyi, pöstyéni, miavai és szenicei járások nemzetiségi pártjának teljes behódolásával.

A Narodnie Noviny azon számát, melyben Hurban első cikke megjelenik, f. hó 16-án este fogják censura alá bemutatni, s ugyanakkor fog felkeresni a lakásomon Pazurik és Mudrony, hogy együttesen megbeszéljük a Pazurik által készített tanulmány és új program egész anyagát. Pazurik dolgozatát tőle 18-án este veszem át és 19-én fogom Méltóságodnak jóváhagyás végett bemutatni, és igen kívánatos lenne, ha Méltóságod nagybecsű hozzájárulását oly időben adná meg, hogy az a Narodnie Noviny jövő szombati számához kiszedhető lenne.

Egyben tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy az eddig felmerült és ezután felmerülendő apróbb kiadások fedezésére részemre elszámolás kötelezettsége mellett mintegy 400 Korona bizalmi átalány lehetőleg sürgős kiutalása iránt intézkedni méltóztassék. Ez ügyben már eddig 100 Koronát meghaladó kiadások merültek fel, amelyeket fedezet hiányában sajátomból előlegeztem, s ugyancsak esedékessé fog válni Pazuriknak mérsékelt tiszteletdíja, a tanulmány elkészítéseért, valamint máris esedékes Pazuriknak egy tótpronai útjából és turócszentmártoni útjából felmerült kiadásainak megtérítése, valamint a jövőben is fel fognak merülni hasonló természetű el nem kerülhető kiadások.

Turócszentmárton, 1915. július 14.

Berzeviczy s. k.
 Kirendeltség vezetője

⁵ Pazurik József, alias Jozef Pazúrik ekkor már huzamosabb ideje rendszeres jelentéseket készített a szlovák mozgalomról a Belügyminisztérium számára. Besúgóí ténykedése a szlovák politikusok körében közismert volt.

C

1915 júl. 17

*Svetozár Hurban Vajanský nyilatkozatának autorizált magyar fordítása
a külföldi cseh-szlovák egységtörekvésekkel szembeni elhatárolódásról¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/92

(Kézírtas eredeti irat)

Nyilatkozat

Hosszabb idő után megtudtam, hogy a kiewi „Czehoszlovanban” 1914. szeptember 28án köz-
zétetett egy határozat valami „cseh-tót bizottmánytól”, hogy „szerencsés kimenetelű háború esetén”
a tótok által lakott megyék átcsatoltassanak a cseh királysághoz és így a tótok oda legyenek aján-
dézkozva a cseheknek. Ilyen abszurd bolondságokra nem is volna érdemes reflektálni, mert nincs
olyan tót-ember, aki elárulván saját véré, adásvétel tárgyává hagyná magát lealacsonyítani és nincs
olyan tót-ember – aki elpártolva a tót hazafiak ősrégi elveitől, akik sarkalatos igazságuk tudatában
az ország és király előtt számtalanszor adtak kifejezést hazájuk iránti hűségüknek – törvénytelen
és hazafiatlan utakon akarnának haladni. Minekutána különféle zavaros bonyodalmak idejét éljük,
ezennel kijelentem, összes tót hazafitársaim gondolkozásának és érzelmeinek okvetlenül megfelelő-
en, hogy hasonló gaztett fantáziája eszembe nem jutott volna soha, és én csak megvetéssel fordulok
el ezen rosszindulatú és nekünk csak ártani akaró celszövényektől és kísértésektől. Egyébként ezen
kérdésre még visszatérünk hasonló abszurdumok teljes lehetetlenségének kézzelfogható bebizonyí-
tására.

Turócszentmárton 1915. július 17.

Svetozar Hurban Vajanský s. k.

A fordítás hitelül

Turócszentmárton 1915. július 17.

Berzeviczy Jenő s. k.

---

¹ A nyilatkozat *Osvedčenie* címmel a Národné noviny 1915. júl. 17-i számában (46. évf. 84. sz. 1. l.) jelent meg.

D

1915 júl. 23

*Berzeviczy Jenő határrendőrségi kirendeltségvezető jelentése br. Kürthy Lajos kormánybiztoshoz
a kormányzati szlovák akció újabb eseményeiről és teendőiről¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/95–96

(Kézírt eredeti irat)

424
1915 res. sz.

Méltóságos Kormánybiztos Úr!

Szövegi meghagyása értelmében a mai napon délelőtt átadtam Pazuriknak az általa bemutatott tervezetet és közöltem vele, hogy megjelenése ellen kifogás nincs. Az idő rövidege miatt azonban a szombati számban már nem lehetett elhelyezni, miután a fordítás és szedés több órai munkát vesz igénybe és a lapot cenzurára már délután öt órakor bemutatják s így tisztán ezen technikai nehézségeknek kérem betudni, hogy a közlemény a szombati számból kimaradt. Szó esett ezután arról, hogy esetleg a keddi számban helyezzük el, miután azonban a keddi szám csak 400 példányban jelenik meg, azon véleményben voltunk, hogy halasztassék a jövő szombatra (július 31), amikor a lap ötezernél több példányban lesz expedálva. A létrejött megállapodás értelmében Pazurik cikke július hó 31.-én (szombat), Mudrony János dr. válasza július* 3.-án esetleg 5.-én (kedd esetleg csütörtök) s végül Hurban Szvetozárnak a már kilátásba helyezett hosszabb értekezése a július* 7.-i számban (szombaton) fog megjelenni.² Ezen időközött Mudrony arra fogja felhasználni, hogy a tót nemzetiségi párt tekintélyesebb politikusaival levélbeli érintkezésbe lép s tőlük e tárgyban ily módon írásbeli nyilatkozatokat szerez be.

Hurbán közleménye értesülésem szerint a tót vezető körökben mély benyomást tett s azon általános vélemény kezd a tót közvéleményben alakot öltetni, „*hogy a csehekkkel, ezekkel a szláv szidókkal, akik a tótságot mindig kihasználták, minden összeköttetést meg kell szakítani.*”³

Mint érdekes és biztató tünetet megemlítem még, hogy egyes tót körökben a felvetett eszmét igen kedvezően fogadják, de hozzátézik, hogy „ki garantálja azt, hogy Berzeviczy nem fog bennünket becsapni?” Mudrony természetesen nem áruhatja el, hogy ő már e tárgyban Méltósággal személyesen érintkezett.

Ezen kijelentésekből kettős következtetést vonok le, elsősorban azt, hogy az eszme annyira kedvező fogadtatásra talál, hogy az illetékesek már attól félnek, hogy esetleg nem fog sikerülni, másodsorban pedig igazolja azon szerény véleményemet, hogy alkalmas formában időszerű lenne értésükre adni, hogy ily irányú akció felsőbb helyen kedvező fogadtatásra talál.⁴ Ha ez megtörténnék, úgy egy nagy lépéssel juthatnánk előre, mert határozottan tudom, hogy programjuknak számos oly

¹ A „Liptószentmiklósi M. Kir. Határszéli Rendőrkapitányság Turócszentmártoni Kirendeltsége” címeres körpecsétjével és a következő érkezői bélyegzővel ellátva: „Zólyom Vármegye Főispánja – Ér. 1915 július 25. – 363 res. szám. – Esz. 349 res.” – A szövegben a kiemelések az eredetiben aláhúzva.

*A július 3., 5. és 7-i dátumok nyilván elírások augusztus helyett.

² Pazurik cikkének magyar szövegét l. az E irat mellékleteként: Semmit rólunk nélkülünk! (Eredeti címe: Ničoho o nás bez nás!)

³ A cseh–szlovák egységtörekvéseknek a turócszentmártoni politikusok közt valóban kevesebb radikális híve akadt, mint a többi szlovák központban. Ennek ellenére Vajanský elhatárolódása nem volt tipikus jelenség. Maga Matuš Dula pl. mindvégig kapcsolatban állott a prágai csehszlovák egységmozgalom képviselőivel.

⁴ Berzeviczynek ez a kívánsága Kürthynél is meghallgatásra talált, amint ezt a 73. A irat is tükrözi. Mindenesetre Tisza nem kívánt a szlovák közeledés kezdeményezőjeként szerepelni.

pontja van, amelyektől szívesen szabadulnának, így az általános titkos választói jog, progressív adórendszer és az egyéb demokratikus ballastok mind olyanok, amelyektől maguk a tót vezető körök, bankérdekeltségeikkel együtt elsősorban irtóznak.

Mindezek alapján jónak gondolnám, ha Méltóságod e tárgyban jelentéseimre röviden válaszolni kegyeskednék oly formában, hogy azt Mudronynak megmutathatnám, ugyancsak jó lenne, ha burkolt formában oly kifejezés is foglaltatnék benne, amelyből Mudrony azt olvashatná ki, hogy a tátra-banki csódtömeggondnokság nem tartozik a lehetetlenségek közé.⁵

Ugyancsak Hurban gondolkozására és egyéni gyöngéire való tekintettel jónak látnám, ha a megjelent nyilatkozatával a nemzetiségi dolgokban tekintélynek ismert és félhivatalos jellegű „Budapesti Hírlap” egészen röviden foglalkoznék. Egyidejűleg bátorodom a közlemény tervezetét is bemutatni, mely a viszonyok teljes ösmerete alapján készült és Hurbanra igen nagy hatást fog gyakorolni. Tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy az alábbi közleménynek a Budapesti Hírlapban való mielőbbi megjelenése iránt közvetlenül méltóztassék intézkedni.

– *Hurban Szvetozár Vajanský nyilatkozata.* A turócszentmártoni *Národnie Novinyban*, mely a tót nemzetiségi párt hivatalos lapja, legutóbb *Hurbannak* egy nyilatkozata jelent meg, mely fölött egyszerűen elsiklanunk nem lehet. Csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk nyílt és becsületes állásfoglalásáról, amellyel minden kifelé gravitáló politikát elítélt. Annál jobban örvendünk ennek, mert politikai tekintélyénél és írói nagyságánál fogva Hurbannak minden nyilatkozata a tót közvéleményben különösen nagy jelentőséggel bír s mert őszintén megvallva, mi az ő személyéről és politikai nézeteiről eddig más véleménnyel voltunk. A nagy tót író és politikus nyilatkozatában megígéri, hogy e tárgyról legközelebb részletesebben fog írni. Érdeklődéssel várjuk.⁶

— . —

Habár az előjelek szerint minden ok fennforog arra, hogy a megkezdett akció sikerülni fog, mégis szükségesnek tartom, hogy a nemzetiségi párt egyes tagjaira vonatkozólag összegyűjtött terhelő adatokat esetleg felhasználás végett e helyen összefoglaljam.

Jelentést tettem e tárgyban Méltóságodnak 1915 február 14-én 97 res. sz. alatt, május 5.-én 279 res. sz. alatt, május 19.-én ugyancsak 279 res. szám alatt.

Az ezen jelentéseimben felsorolt adatokat még az alábbiakkal egészítem ki olyképp, hogy bizalmi embereim szóbeli közléseit a lehetőség szerint szószertint idézem.

„Amikor a háború kitört és a mártoniak megtudták, hogy Csehországba orosz pénzek érkeznek, elhatározták, hogy legalább a lap részére ők is kieszközőlnek valami segílyt, amely a Giers féle subventio megszűnése folytán válságos helyzetbe került. Ez ügyben úgy hiszem az öreg Hurban ment ki (talán Bécsbe) és egy bizonyos Lemanowsky (?) vagy tízezer Koronát, vagy pedig tízezer rubelnyi összeget át is adott Hurbannak. A pénzt a Sportelnában helyezte el Hurban, úgy azonban, hogy azzal szabadon rendelkezhetett s apránként az egész összeget felvette. Ezen összeg hovaforrásának ellenőrzése végett a tót vezetők egy titkos bizottságot (vibor) alakítottak, amelynek elnöke Dula Máté, egyik tagja pedig Ország József volt. A bizottság május havában Hurbant a Sportelnába kérte és számadásra hívta fel, Hurban azonban az elszámolást azon indokolással tagadta meg, hogy a pénzt ő kapta, nem a nemzetiségi párt s így ő senkinek sem tartozik számadással. Hurban ezen szavaira Ország József felállott s miután kijelentette, hogy a bizottságból kilép, tüntetőleg eltávozott.”⁷

⁵ Egy korábbi detektívjelentés szerint ugyanis Mudroň a Tátra Bank csódtömeggondnokságát igényelte volna együttműködéséért cserében.

⁶ A közleményt nem találtuk a Budapesti Hírlap 1915. július-augusztusi számaiban.

⁷ A bécsi orosz követség által S. H. Vajanskýn keresztül a Národnie noviny számára utalványozott pénzüsszegekről a magyar hatóságoknak már korábban is tudomásuk volt, s ezt a tényt többféle forrás bizonyítja.

Bizalmi emberemnek a fentieket maga Ország József mondotta el.

Ugyancsak Ország József beszélte el bizalmi emberemnek az alábbi esetet is, mely ugyan nem politikai érdekű, de mégis célszerű ha ez alkalommal szintén ad notam vétetik.

„Amikor Justh Ferenc néhány év előtt csödbe jutott, bizonyos Szlama vagy Szlavik nevű bankkiküldött, aki Necpálon* valószínűleg zárgondnoki funkciókat teljesített, a turócszentmártoni tót múzeumnak több nagybecsű okmányt és egy régi képet ajándékozott. Az okmányok nagy része a pozsonyi országgyűlésnek nemzetiségi ügyekről szóló jegyzőkönyvei voltak, abból az időből, amikor a pozsonyi diétán egy Justh elnökölt. Mindezen dolgokat éjjel egy létrás szekéren hozták el Necpálról és az egyik kísérő Ország József volt. Ezen okmányok holléte után nemsokára a Nemzeti Múzeum is érdeklődni kezdett és egy emberét ki is küldötte. A tót múzeumban meg is mutattak egy nagy csomó okmányt, de már akkor a fontosakat kiválogatták és a Múzeum pincéjében elrejtették, úgy hogy a kiküldött ezen megmutatott értéktelen írásokra nem reflektált. Az ajándékba kapott régi képet a Múzeum ezután Prágába küldötte restaurálás végett s az ott egy híres műárusnak annyira megtetszett, hogy ajánlatot tett, miszerint a képet 30.000 Koronáért megveszi, a múzeum azonban nem adta, hanem hazahozatta. Közben a prágai nemzeti múzeumnak is tudomására jött, hogy az itteni múzeum mily értékes képnek a birtokában van és 50000 Koronát, valamint 3 más régi festményt kínált fel érte, a mártóniak azonban nem adták el, hanem jelenleg is a pincéjükben tartják elrejtve a fentjelzett okmányokkal együtt, miután közszemlére – érthető okokból – ki nem tehetik.”

Turócszentmárton, 1915. július 23 án

Berzeviczy Jenő s. k.
Kirendeltség vezetője

E

1915 júl. 31

Berzeviczy Jenő határrendőrségi kirendeltségvezető jelentése br. Kürthy Lajos kormánybiztoshoz a kormányzati szlovák akció újabb fejleményeiről és a szlovák politikai program mérséklését célzó sajtóközlemény engedélyeztetéséről, 1 melléklettel

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/97
(Kézírásos eredeti irat)

424 res. sz.
1915

Méltóságos Kormánybiztos Úr!

Hivatkozással folyó hó 23 án 424 res. szám alatt kelt jelentésemre a „Národnie Noviny” f. hó 31.-i számát Pazurik cikkének fordítása kapcsán tisztelettel bemutatom.¹

A közlemény lényegtelen részeiben kissé megrövidítettett és kisebb változtatásokat szenvedett, amelyeket Pazurik a mellékelt Megjegyzésben felsorol és megindokol.

A közlemény megjelenése ellen Skultéty József nehézségeket gördített Hurbánnal szemben, úgy hogy emiatt komoly összetűzésük volt. Végre is Hurban nem zárkozhatott el Skultétynek azon érthető

* Necpál (Turóc m.), ma Necpaly.

¹ Národnie Noviny 1915. júl. 31; 46. évf. 90. sz.: Dr. Jozef Pazurik: Ničoho o nás bez nás! (Vcikk.) – A fordítást és a Megjegyzéseket l. a Mellékletben.

kívánsága elől, hogy a közlemény megelőzőleg a lap censuraló-bizottsága elé bocsájtassék, miután az eddigi tradícióktól való nyílt szakadást és politikai irányváltást foglal magában.

A censuraló bizottság Dula, Skultéty, Hurbán, Mellfelber és Vanovič a közlemény megjelenése mellett döntött, sőt amint ezen bizalmas tanácskozás lefolyásáról értesültem, Skultéty kivételével a közleményben foglalt eszméket élénk helyesléssel magukévá tették.²

Ezt igazolja egyébként az is, hogy a közlemény mint vezércikk lett elhelyezve, dacára annak, hogy a Narodnie Novinyban a mozgósítás óta ez az első vezércikk s eddig a lap mindég a „Svetova Vojna” rovattal kezdődött, mely a háborús hírek krónikás felsorolása.

Turócszentmárton 1915. július 31.

Berzeviczy Jenő s. k.
sfogalmazó

Melléklet:

[1915 júl. 31]

*A „Národnie Noviny” július 31-i számában közzétett vezércikk fordítása a szerző,
dr. Pazúrik József megjegyzéseivel¹*

Semmit rólunk nélkülünk!

Nemzetünk sorsa és életbevágó kérdései iránt egyes hatalmas tényezők kezdenek érdeklődni. No de úgy látszik, hogy ehhez mi is hozzászólhatunk. Nincs kétség az iránt, hogy ezen történeti időkben, midőn nemzetünk sorsáról van szó, elsősorban nekünk kell résen lennünk.

Mert akárhogy is végződjék a háború, teljes biztossággal előre látható, hogy annak befejezése után olyan állami feladatok és nehézségek előtt fogunk állani, amelyeknek megoldása a háború előtti normális eszközökkel lehetetlen lesz. A machiavellista ügyeskedések nem lesznek elegendők, és a létező viszonyoknak valamint az igazságosságnak megfelelőbb belpolitikát fog kelleni inauguralni, s ennek keretén belül – már pusztán csak célszerűségéből – feltétlenül szükséges lesz a nemzetiségi politikának alapos revíziója. Az eddigi irányzat lehetetlenné válik.

Ennek az irányváltásnak előjelei és feltételei, eltekintve azon vidékektől, ahol túlzó emberek uralkodnak, mind jobban és jobban kibontakoznak. A szél fordul, és már most érezhető bizonyos „Umwertung etlicher Werte” (az értékfogalmaink bizonyos változása). Sok hamis előítélet letűnt a tények vaslogikája előtt. Így mint a pára a nap perzselő sugarai alatt szétfoszlott a háború első 12 hónapjának tényei után nemzetünket pánszlavizmusszal illetett vádja.

De az is bizonyos, hogy a magyar nemzeti állameszme² is revízió alá fog jutni a tények megdönthetetlen súlya alatt. A nyelvi egységről az érzelmi és érdekegységre fog a súlypont áttolódni. Az irányadó köröknek be kell már egyszer látniuk ugyanis, hogy a tót nemzet megmagyarosítása teljes lehetetlenség! Minden eziránybani kísérlet, még ha az államhatalomtól³ venné is eredetét, mint a természeti törvényekkel ellenkező cselekmény, célhoz nem vezethet és csak öncsonkítást okoz. Akadályozva egyeseket szellemi fejlődésükben, ezáltal az elérendő kultúreredményt kisebbiti és csak a közjónak árt. De azonfelül is ezen irányzat céljátévesztett is, reakciót és felesleges viszálykodást szülve, sokkal többet árt úgy az államnak, mint a magyar nemzetnek mint amennyi hasznot hajt.

² Škultétynek nyilvánvalóan a közlemény előzményeivel és kezdeményezésének körülményeivel kapcsolatban voltak súlyos ellenvetései. A cikk tartalma több vonatkozásban a Dula által képviselt, vagyis a Szlovák Nemzeti Párt elnöksége által igényelt nemzetiségi megbékélés meglehetősen radikális hangvételű kifejtése volt.

¹ Kézírásos fordítás az E iratnál feltüntetett leőhelyen. – A vezércikk eredeti címe: *Ničoho o nás bez nás! L. Narodnie Noviny 1915. júl. 31; 46. évf. 90. sz. 1. l.*

² A szlovák szövegben: „magyarországi állameszme” („uhorská štátna idea”).

³ A szlovák szövegben: „még ha az egy erős társadalomtól vagy egy annál is erősebb államhatalomtól”.

Végül pedig, miután sem számra, sem szervezetre, sem politikai iskolázottságra, sem pedig gazdasági súlyra nézve nem vagyunk többé számba nem jövő csekélység, kell hogy az államhatalom is számba vegyen mint olyanokat, akik – bár engedünk az erősebb hatalmának, de nem mondunk le a természetadta jogunkról. Eleget vártunk jogainkra és szükség esetén várhatunk tovább is. Ezek elérésében nem kételkedünk. A politikai eszélyesség azt parancsolja az államhatalomnak, hogy ez a szellemi erőinket és képességeinket az állam érdekében használja ki teljesen. De ez csak úgy lehetséges, ha jogainkat tisztelve velünk teljes és kölcsönös egyetértést ér el. Hazánk ezernyi gondjában, amelyek majd a háború után hazánkra szakadnak és elintézendők lesznek, szükség lesz minden munkaerőre. Mi mint hazafiak és hazánk öslakói legnagyobb készséggel teljesíteni fogunk mindent, *amit hazánk tőlünk megkíván,*⁴ és erősen meg vagyunk győződve, hogy ha majd eloszlanak [az] elleneink által ellenünk terjesztett rágalomok, megszűnik a kölcsönös bizalmatlanság, és meglesz az óhajtott *megegyezés*.

Egybevetve mindezeket, meg vagyok győződve, hogy a háború behatása folytán a magas kormány nem zárkozhatik el mereven jogos követeléseink teljesítése előtt. Itt az ideje, hogy mi tótok, egy fájdalomteljes múlt után, amelyben saját hazánkban idegenekként kezeltettünk, félretéve minden érzelmi politikát, nemzeti eszméink megvalósításához, egyedül nemzetünk és ezáltal a *közös hazánk* érdekében hozzáfogjunk.

Kormányunk elnökét sokkal tágabb látókörű államférfinak ismerjük, mint Kossuth Lajost, aki [az] 1848. május 10-iki lipótszentmiklósi gyűlés határozataira vész-törvényszékekkel felelt, s ugyanő volt az, aki kormányzó korában 1849. júliusában Szegeden olyan törvényt szavaztatott meg, amely sokkal többet engedett a nemzetiségeknek – persze, már későn –, mint amennyi a szentmiklósi határozatban követelve volt.

Pártvezetőségünknek meg kell mutatnia, hogy van érzéke a gyakorlati politika iránt. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagyni, hogy nemzeti eszméink megvalósításához sok idő és még több munka szükséges a fejlődés természetes menetéhez képest. Követelésünket korlátozni kellene ez idő szerint programunk azon pontjainak megvalósítására, amelyek törvényhozás nélkül pusztán *miniszteri rendeletekkel* intézhetők el. Ilyen volna pl. elsősorban a kisebb nagyobb szekatúrák és üldözéseknek, amelyek a közjónak soha sem használtak, megszüntetése; továbbá a tót nyelvnek kiterjesztése úgy az iskolában, mint a közigazgatásban és a bíróságoknál; azon jogunknak elismerése, hogy nyelvünket és kultúránkat szabadon művelhessük, a tót tanintézeteknek és a Maticának visszaállítását és elkobzott vagyonuk visszaadása, végül a tótok által lakott vidékeken az állami hivataloknak a mi alkalmas egyéneink által való betöltése és a nemzetünkre eső képviselői mandátumoknak biztosítása.⁵

Programunk egyéb pontjainak megvalósítását pedig, melyek közvetlenül és speciálisan nem érintenek bennünket, mint tótokat, hanem az egész ország lakosait, és nevezetesen közigazgatási, törvénykezési, pénzügyi és közigazgatási ügyeket tartalmaznak, és amelyek csak törvényhozással intézhetők el, hagyjuk a háború utáni normális időkre, amidőn az országgyűlés ülésezni fog.

Az általam felhozott eszmének részletes és kimerítő keresztülvitelét hivatott egyénekre bízom.

Adná az Isten, hogy fáradozásunkat siker koronázza és nemzeti szenvedésünk kora lezárulna.

Videant consules!⁶

Dr. Pazúrik József

Megjegyzések.

A cikknek eredeti, bemutatott tervezete és a megjelent cikk szövegét illetőleg megjegyzem, hogy a lapban megjelent cikk valamivel rövidebb. Kimaradt a bevezetés, mivel Hurban személyesen lévén aposztrofálva és ő ezt nem kívánta, kimaradt a Palacky-féle idézet, hogy a Habsburg monar-

⁴ A kiemelések csak a fordításban találhatók, a nyomtatásban nem.

⁵ A háború előtti román paktumtárgyalások egyik Tisza által teljesíthetetlennek tartott követelése.

⁶ Ügyeljének a consulok (lat.). (Cicerónak Catilina elleni I. beszédéből.)

chiát meg kellene alkotni, mivel az eredeti szövegben gesammtmonarchie-ról van szó és ez esetleg félreértésekre adhatna alkalmat, ugyanezen okból maradt ki Deák Ferencnek említése Königgrätz kapcsán, nehogy valaki azt olvassa ki, mintha újból valami Königgrätz után volna hazánk. – Mindezek azonban lényegtelen dolgok. – A cikk gerince: a közeledés szükségességének kiemelése, valamint a minimális program kifejtése szóról-szóra megegyezik az eredetivel. Csupán az üldözések megszüntetésének megemlítésénél történt egy stiláris módosítás, amennyiben a jelzők elmaradtak, le kellett tompítani ezen követelés élet. – A többi változás mind csak stiláris és mindenütt az eredetinek mérséklésére törekszik.

65

Iratok a rutén kérdés kormánypárti és asszimilációs rendezési törekvéseiről

A

1915 jún. 21*Miniszterelnökségi átirat-fogalmazványok a Bereg megyei alsóvereckeik járási községi képviselőtestületeinek asszimiláló célzatú határozata tárgyában*¹

ME 1915–XII.res.–450 (2097/915)

(Gépelte fogalmazvány)

I.

Kultuszminiszternek.

A Bereg vármegyébe kebelezett alsóvereckeik járási községek képviselőtestületeinek határozatait, melyekben az említett járási községek lakossága nevében kérik, hogy „templomaikban magyarul imádkozhassanak, iskoláikban gyermekeiket magyarul tanítsák, a naptáregyesítés keresztül vitessék, s őket többé sem ruthéneknek, sem kisorozoknak, hanem gör. kath. magyaroknak nevezzék stb. Bereg vármegye törvényhatósági bizottságának e tárgyban hozzám intézett határozatával kapcsolatban, van szerencsém Nagyméltóságodnak oly kéréssel megküldeni, hogy a szóban levő határozatokat az ez irányban már folyamatban lévő tárgyalások keretében figyelembe venni méltóztassék.

II.

Bereg vármegye közönségének.

A vármegye törvényhatósági bizottságának folyó évi április hó 27-én tartott rendes közgyűlésében 110 jkvi 7730/1915 sz. a. kelt határozata birtokában, a m. kir. kormány nevében felhívom a vm. közönségét, hogy elismerésemet és örömet tolmácsolja az alsóvereckeik járási községek lakossága előtt.

A m. kir. kormány a nevezett községek lakosságának eme hazafias törekvését a legnagyobb jóindulattal szándékozik felkarolni s azok mielőbbi megvalósítását a maga részéről is hatékony módon fogja elősegíteni.

¹ Az irat borítóján a „Tárgy” rovatban a következő irat-meghatározást olvassuk: „Bereg vármegye törvényhatósági bizottsága az alsóvereckeik járási községek képviselőtestületeinek, a nevezett járási községek lakosságának ama kívánsága tárgyában, hogy templomaikban magyarul imádkozhassanak, iskoláikban gyermekeiket magyarul tanítsák, a naptáregyesítés keresztül vitessék s őket többé sem ruthéneknek, sem kis oroszoknak, hanem gör. kath. magyaroknak nevezzék stb.” – Az alsóvereckeik községi jegyzőkönyvet szó szerint közli a Görög Katolikus Szemle 1915. máj. 16-i száma. Sok körülmény utal arra, hogy a Bereg vármegyei hazafias rutén mozgalom kezdeményezése nem volt teljesen független a kormánynak a cirill betűk kiküszöbölését és a rutének elmagyarosodását szorgalmazó akciójától.

III.

Lássa kebelbeli sajtóosztály oly kéréssel, hogy Bereg vármegye törvényhatósági bizottsága által felterjesztett szóbanlevő községeknek *bentjelzett hazafias törekvését* a sajtóban megfelelő módon ismertetni, illetőleg eziránt a szükséges intézkedéseket megtenni szíveskedjék.²

Budapest, 1915. június hó 21-én

Tisza s. k.

Petneházy László s. k.

L D [rasche] L[ázár] s. k. VI/22.

B

1915 júl. 2

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz az alsóvereckeai járásban kibontakozó magyarosodási mozgalom kormányzati kezelése tárgyában

ME 1915–XII–450

(Gépelte eredeti irat)

5903/1915. szám

eln.

Bizalmas!

Kizárólag saját kezéhez!

Nagyméltóságú Gróf, Miniszterelnök Úr!

Hivatkozással Nagyméltóságodnak folyó évi június hó 22-én 2907. szám alatt kelt nagybecsű átiratára, van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel értesíteni, hogy az alsóvereckeai járás összes községeinek és görög katolikus papságának határozatát igen örvendetesnek tartom, és ezek a határozatok is megerősítenek abbéli meggyőződésemben, hogy a hazai ruténségnek és szoták tótságnak¹ túlnyomó része nemzetiségi öntudattal alig bír, és középosztálya sem lévén, a magyarságba fokozatosan be fog olvadni. A népnek még ekkora jóindulata mellett sem szabad azonban nézetem szerint a célon túllőni, mert túlbuzgalommal esetleg reakciót idézhetnénk fel. Ellenkezőleg olyan intézkedéseket kellene tennünk, melyekkel a népnek jóakarata megvalósítását megkönnyítjük. A fokozatos, mondhatni szerves magyarosodási folyamatot pedig tapasztalat szerint leginkább az óvodák könnyítik meg, melyek a magyar tannyelvű népiskolának legbiztosabb aléptímenyét képezik. Úgy vélem tehát,

² A lapszámon a bekezdésnél piros ceruzával: „megtörtént! D[rache] L[ázár]”. Ez valószínűleg a „Ruténjeink – magyarok” című beszámoló közzétételére vonatkozik. Az írás kézírata ugyancsak az ME 1915–XII. res.-450 sz. alatt található. Ebben a vereckeai járás községeinek határozatait méltató írásban különösen azt emelik ki, hogy maguk a rutének [valójában a községi elöljáróságok – a szerk.] kérték, hogy „templomaikban magyarul imádkozhassanak, hogy gyermekeiket csak magyarul tanítsák az iskolákban, hogy a naptáregyesítés keresztülvitessék és hogy őket többé sem ruténeknek, sem pedig kisorozoknak ne nevezzék, hanem annak, aminek magukat érzik: görög-katolikus vallású magyaroknak”. Végül az írás felsorolja a közös határozathoz csatlakozó községeket: Alsóhatárszeg, Felsőhatárszeg, Volóc, Nagycserjés, Pereháza, Beregbárdos, Hidegrét, Beregszék, Izbonya, Szarvasháza, Vezérszállás, Felsőgereben, Rekesz, Zugó, Kanora, Kisszolyva, Jávor, Felsőverecke, Ábránka, Timsor, Rákóczi-szállás, Verebes, Újrosztoka, Medvefalva, Csentes, Katlanfalu, Sebesfalva, Bagolyháza, Miskafalva, Borzfalva, Latorcfa. – A rutén népnév elhagyására reagál Megfigyelések c. cikkében a Görög Katolikus Szemle 1915. jún. 6-i száma, miután közli a rutén nemzetiségű katonák hősiességét bizonyító hadparancs szövegét: „Ez a nép szereti hazáját. Nem kell ezt a népet magyarnak nevezni, maradjon ő csak megkülönböztetésül az oroszról rutén, legfeljebb... magyar rutén!”

¹ A kelet-szlovák és a rutén nyelv közötti átmeneti nyelvjárás beszélő népcsoport megjelölése.

hogy az alsóvereckei népnek jóakarátát az állam részéről kulturális téren azzal kellene mintegy meghálálni, hogy a népesebb községekben (Beregbárdos, Felsőgereben, Kanora, Kisszolyva, Rákóciszállás, Szarvasháza) anyagi megterheltesük nélkül állami költségen magyar foglalkoztatási nyelvű óvodákat állítunk.

A járás népoktatási helyzetét a jelen célra külön egybeállított, csatolt kimutatás² tartalmazza.

Ez érdemben és az alsóvereckei járási határozatokban érintett egyházi ügyekben az idezárt félhivatalos levelet² intézném Papp Antal munkácsi püspökhöz, mely iratot az ügy különös fontosságára (a nemzetiségi politikával és a magyar liturgia ügyével való kapcsolat) való tekintettel tervezetben van szerencsém Excellentiádnak megküldeni és kérni, hogy az iránt elfoglalt álláspontjáról engem tájékoztatni méltóztassék.

Budapest, 1915. évi július hó 2-án.

Jankovics s. k.

C

[1915 aug. elején]

*A borzsovai gör. kat. egyházkerület beadványa gr. Tisza István miniszterelnökhöz
„a rutén kérdés rendezése” tárgyában*

ME 1916–XII–352
(Gévelt eredeti irat)

Nagyméltóságú m. kir. Miniszter-Elnök úr!

Kegyelmes Urunk!

Nagy idők nagy *tanulságokat*¹ váltanak ki az emberekből és nagy elhatározásokat szülnek bennük, melyeket saját javukra és a köz céljaira felhasználni s értékesíteni mindnyájunk kötelessége.

Ám e kötelességek sorában is első a hazafias szempontok előtérbe helyezése, amelyek az emberiség legdrágább kincsét képezik; miért is azoknak tisztán megőrzése és ápolása legelsőrendű feladatunk.

E kötelességnek és feladatnak óhajtunk mi, a *hazafias rutén népnek vezetői* megfelelni, midőn a háború folyamán megtámadott honfíúi becsületünk megvédése és ősi *reputációnk* fenntartása tekintetéből az alábbi emlékirattal járulunk Excellentiád magas színe elé.

Excellentiád volt ugyanis az, aki az ellenünk támasztott gyanúsítások és meghurcoltatások idején védelmünkre kelt s mint mély belátású államférfiú fényes elégtételt szolgáltatott a megpróbáltatások nehéz napjaiban kipróbált hűségünknek!

Hogy erre a jövőben is méltók lehessünk, alázatos tisztelettel kérjük a *feliratunkban* rekompenzált kívánságokat magáévá tenni, hogy ily módon elszakíthatlan kötelékekkel csatolassunk szeretett magyar hazánk határaihoz s annak keblén továbbra is békén boldogulhassunk:

Az óriási világháború nagyjelentőségű tanulságai közt kétségkívül a legelsőek közé sorolható az úgynevezett „*rutén kérdés*” felszínre vetődése, mely a keleti kárpátok alján élő rutén nép irányában egy végzetes balhiedelem kialakulására vezetett a hazai közvéleményben, hogy e nyelvi az oroszokkal, fa[j]ilag az áruló galíciai ruténekkal rokon nemzetiség érzelemben is szimpátiával viseltetnek ez utóbbiak iránt. ...

² A jelzett mellékletek az irat mellett nem találhatók.

¹ Kiemelések a beadvány eredetijében. A beadvány 13 gévelt oldal terjedelmű. E helyütt csak a szöveg politikai jelentőségű részeit közöljük.

A „rutén kérdés” intenzívebben azóta kívánja sürgős közbelépésünket, mióta az oroszországi pánszláv terjeszkedés határainkra is kivetette hálóját s a pétervári szent színódus pár év előtt kiküldötte ide apostolait, hogy ezt a faji és nyelvi rokonságban álló, sőt a vallási szertartásokban is megegyező népkontingenst a mindenható orosz fennhatóság alá tereljék s akik, mint a nagyháború előfutárjai oly fenekestül felforgatták e békés nép életét, hogy ha sziklaszilárd hűsége falan[k]szként nem állott volna ellent a célzatos csábításnak, ma már hitétől s hazájától eltántorítva vetette volna magát az ellenség karjaiba!!

Ugyanis a kárpátaljai rutén nép görögszertartású katolikus valláson van, s a magyarországi görögszertartású nem magyar ajkú hívek csak 1649-ben egyesültek a római szertartású latin katolikusokkal, amikor nem csak elvesztett hitüket, hanem az áldást hozó hazai kultúrát is újból föltalálták. Ám ennek elsajátításában nem kis mértékben gátolta őket az ősi keleti szertartásuknak eredeti tisztaságában való fenntartására irányuló buzgó törekvésük és az idegenből magukkal hozott szertartási könyveik. Mert ez utóbbiak előírása szerint az Isteni tisztelet a nép által is értett ó-szláv nyelven végeztetvén az oltár ilyetéknépp nemcsak hitüknek, de fajuk s nyelvüknek is őrzője maradt.²

Mi magában véve nem lett volna gyógyíthatlan nagy baj, mivel a magyar nemzet kebelén tudvalevőleg nemcsak azok a színmagyarok találnak menedéket, kik Ázsiából kiköltözve és más törzsekkel is frigyessülve avagy számban megnövekedve ezer év előtt Árpád alatt e hont elfoglalták: hanem mindazok, kik a magyar alkotmány és hazai törvények véd paizsa alatt – faji és nyelvi különbségre való tekintet nélkül – egyenlő jogokkal bevették és beillesztették a szent koronába.

Azonban épp a *vallási és nemzetiségi, faji és nyelvi különbségek összezavarásából* eredtek azok a sajnálatos félre értékek, melyek a rutén népet a testvér magyartól elválasztani vagy legalábbis elidegeníteni igyekeztek. A vallási szempontokat nemzetiségiel cserélték, a faji leszármazást az anyanyelvvel tévesztették össze; megcsúfolván ezzel a közös múlt és együvé-tartozandóság megszentelt hagyományait, melyek szerint a rutének a közéletben vallásukra nézve mindenkor mint görögkatolikusok, nemzetiségükre nézve pedig mint magyarok szerepeltek!

Innen keletkezett aztán az a balhiedelem, hogy a rutén nép vallása révén tulajdonképpen orosz nép s bár ennek épp az ellenkezője igaz, amennyiben a rutén nép hitét egyháziilag is óriási különbség választja el az oroszországi szimatikus pánszláv vallástól; a hazai közvéleményben mégis egész a legutóbbi időkig úgy szerepelt mint orosz vallás, temploma mint orosz templom, papja pedig orosz pap!!

Erősödött e tévhit a hajdúdorogi görögkatolikus püspökség szervezése óta, mert habár a magyarajkú görögkatolikusoknak régi óhajtása teljesedett be annak föllállításával s a szervezőknek korántsem volt szándékában az új egyházmegye határaival egyszersmind nemzetiségi megkülönböztetéseket is provokálni: a magyar görögkatolikus jelzés azóta az elnevezés distinkciójánál fogva is önkénytelenül *élesebben* domborítja ki a rutén görögkatolikus jelzést, mely alatt természetesen is nem magyar ajkú görögkatolikusokat értenek.

De az illetéktelen gyanúsításig kiélesedett e megkülönböztetés kiváltképp a világháború folyamában, amikor az áruló galíciai rutének s vezetőit is *rosszofil* tendenciákkal, sőt machinációkkal kezdték molesztálni; egyeseket valósággal meghurcolván és szégyen padra állítván. Ami azután arra az elhatározásra bírta ezeket, hogy e meg nem érdemelt inszinuációk ellen teljes erejükből tiltakozzanak, megtámadott becsületükért a kompetens közvélemény előtt síkraszálljanak – a rosszul informált kritikától a *jobban* informált fórumhoz appellálnak –, s kiváltképpen az indokolatlanul rájuk kent orosz, muszka epitetonok kiküszöbölését, egyházi és közjogi helyzetük szanálás[á]t követeljük.

Az előadottakból napnál fényesebben kitűnik, hogy a rutén nép helyzete úgy vallásilag, mint nemzetiségileg rendezésre szorul; *vallásilag* a szerkönyvek kinyomatásával, melyre az előző kor-

² Az eredetiben egyeztetési zavarok („tisztaságukban... törekvésünk... hitünknek”); értelemszerűen javítottuk.

mányok már nagyobb összegeket előirányoztak s a szabad vallásgyakorlatnak e vidéken megszorításával, hogy a rutén nép körébe vallási ürügyek leple alatt beférkező pánszláv agitátorok működését meggátolhassuk, – és *nemzetiségileg* a hatóságok által nyújtandó intenzívebb támogatás és rendkívüli óvintézkedések alkalmazásával, melyekkel a hűtlenségre és elszakadásra csábítókkal szemben szigorúbb rendszabályok léptetnének életbe.

A nép vezetésére hivatott lelkészek s tanítók önmagukra hagyatva nem képesek többé a mindjobban fenyegető veszedelemmel megbirkózni, de hogy e téren eddig sem voltak mulasztással vádolhatók, bizonyítja azon kétségbe vonhatlan tény, hogy a múltban sohasem merültek föl akár hazaárulási, akár szakadársági esetek! Egyesegyedül a háborút megelőzőleg ütötte fel legeslegelőször fejét a pánszláv sizma, midőn a szent szinódus által kiküldött lélekvásárlók megkezdték aknamunkájokat, mellyel szemben részint a félre vezetett nép tájékozatlansága, részint az ide vonatkozó törvények és szabályok hézagossága miatt a pusztán békés fegyverekkel működő papság és közigazgatás sikerrel nem tudott megküzdeni. Azonban a *máramarosszigeti monstre bűnpör* s a háború folyamán maga Excellentiád által szolgáltatott elégtétel kézzel foghatóan tanúsította, hogy a nép közvetlen vezetőit e részben mulasztás nem vádolhatja, legfeljebb abban a tekintetben, hogy a váratlan támadással szemben nem voltak kellően fölszerelve!!

A *Bereg, Ung, Máramaros, Ugocsa és Zemplén* megyékben élő rutének *egyházi főhatósága* azóta ez irányban is *minden tőle kitelhetőt megtett*, amivel a bajt ellensúlyozhatná, a papok és tanítók intenzívebb működését előmozdíthatná. Mostmár az államkormány, egyházi és világi körök kötelessége, hogy az üdvös munkát gyámolítsák!

A rutén nép anyagilag és szellemileg az eddiginél sokkal nagyobb segítségre szorult, a nép *anyag*i istápolására hegyvidéki „kirendeltség” nem eléggé felel meg rendeltetésének, minek részben az évenként e célra nyújtott állami segítség *fokenkénti leszállítása* az oka: *szellemileg* pedig a nép kulturális és erkölcsi művelését munkáló közvetlen *tényezők* vitális érdekeinek elhanyagolása szolgált kerékkötőül.

Ugyanis az úrbéri rendszer sajnos maradványaként tekinthető *papi párbér s napszám* egy évszázad óta rendezetlen, mely idő alatt az összes szomszédos államok ilyen természetű szolgálmányai törvényhozásilag följavít[ta]ttak; míg nálunk csak arra ad kedvező alkalmat, hogy a papok és hívők közötti súrlódásokat kielesítse s a szimatikus papokkal szemközt hátrányos megkülönböztetést eredményezzen; mert a jól dotált szimatikus pópák *nem kérnek ily járandóságot*, ami a hitéletnek nagy kárára szolgáló szégyenteljes versenyt feltétlenül *ez utóbbiak javára* dönti el!!!

A nép maga kopár és terméketlen hegyei között különben is alig képes e téren valami támogatást nyújtani, sőt templomait, iskoláit is csak hagyományos vallási érzéseinél fogva tartotta fenn idáig, ám a lelkészek s tanítók a megmondható, hogy mily emberfeletti buzdító és kapacitáló munka árán s mennyi keserű labdac s elnyelése után...

Most a háború miatt még az eddiginél is csekélyebb hozzájárulást remélhetni a ruténtől, mert bár épp ez a háború tanította legeklatánsabban, hogy a magyar nemzeti állameszme e nép körében vonzó erőt tudott gyakorolni; ugyancsak e háború folyamán e nép rendkívüli veszteségeket szenvedett. E veszteségeket két részre lehet fölbontani. Anyagilag talán az ország egyetlen vidéke se sújtott annyira, mint a rutén felvidék; de sokat veszített e nép erkölcsileg is, mert ahol heteken át *idegen* uralom volt, igen nehéz lesz ott ismét a régi ideálok uralmát visszaállítani.

Mindezeknél fogva az északkeleti felföldön a magyar nemzeti eszmék iránti hűséget ezután az *eddiginél nagyobb* erővel és odaadással kell majd ápolni!

Erővel az államkormány részéről, melynek hathatós akciót kell indítania a „rutén kérdés” rendezésére: és *odaadással* a nép közvetlen vezetői részéről, hogy a lelkek egységét s ezzel a fölzavart hitbeli s nemzetiségi egyöntetűségét megteremtsék.

Az államkormányának tudatában kell lennie, hogy az ország különböző fajú népének hazafiúi hűségét legjobban egy nemzeti alapon fölépített magyar állam biztosítja, és hogy egy ezzel ellenkező

államösszetétel, egy a nemzet történeti tradícióival ellentétes kultúrai fejlődés se a népnek megfelelő erő kifejtését, se a nemzet védelmét és hatalmi súlyát nem garantálja!!! Az egyház és iskola közegeinek pedig nem szabad feledniük, hogy egy olyan elhagyatott néppel van dolguk, mely távol a világ megértésétől, az emberek szeretetétől, az áldáshozó kultúra melegétől egyedül hitének emlein táplálkozva az ember szeretet és humanitás *tapintatos* üdv-hozó munkájától várja revelációját!!!!

Erre a közös teljesítendő munkára Excellentiád, mint kormányunk feje ismeretes *háborús-leveleiben* már megadta az irányvonalat, bizalommal fordult főpásztorainkhoz: ám e bizalomnak a nép vezetőivel szemben a háború után ténylegesen is kifejezésre kell jutnia, *a lelkészeket anyagilag is képesekké* kell tennünk nemes honmentő hivatásuk teljesítésére; főképp pedig a háborús betörések folyamán kárt szenvedett lelkészeket és tanítókat megfelelően kártalanítani kell.

Azonkívül a templomokat és iskolákat, mint e végvidéken a kultúra előcsarnokait, állami támogatással fölépíttetni, a szószéken és tanteremben az állami és hitbeli egység fejlesztése körül eredményesen működő egyéneket elismerő jutalmazásban részesíteni: az ezzel ellenkező irányban működő apostolok lélekvasárló munkáját pedig erélyesen meggátolni, az idegen kultúra és sajtótermékek szabadon garázdálkodását szigorúan megfékezni elsőrendű államkormányzati feladatnak kell tekinteni!...

A hitbeli egység és tisztaság megóvására addig is, míg népünk örvendetesen haladó magyarosodásával a magyar nyelvnek oltári nyelvvé emelése – mely ma még a magyar ajkú hajdúdorogi püspökségben sincs keresztül vive – hivatalosan is engedélyeztetik: egyházi *szertartási könyveink* államköltségen *idehaza* való kinyomtatására megfelelő összeg utaltassék ki, s a külsőleg szintén elválasztó tényezőként tekinthető naptáregyesítés rendeletileg sürgősen életbe léptessék.

A nemzeti vonatkozások kiküszöbölésére a „*rutén*” elnevezés hivatalos és társadalmi érintkezésekben mellőztessék, hazafias és kipróbált hűségű népünk anyagi és szellemi érdekei egyházi és államkormányunk által érdem szerint felkaroltassék. *Anyagilag* [a] „*hegyvidéki kirendeltség*” akciójának³ az utóbbi években mindinkább csekélyebb támogatásának hathatósabb fejlesztése és kiterjesztése által, *erkölcsileg* pedig a közigazgatási és bírósági hatóságoknak adandó rendszabályok és kivételes felhatalmazások által, melyek minden idegen befolyásnak, e nép legdrágább kincsei: vallása és hazafiassága elleni támadásnak örökre útját szegjék!

A rutén nép által lakott Bereg, Ung, Máramaros, Ugocsa és Zemplén vármegyék *közművelődési egyesületei* állami támogatással intenzívebb működésre s e nép kulturális előhaladásának kellő felkarolására hívassanak föl, melyet társadalmi, népies s közgazdasági felolvasások rendezésével, a háborúból és tudomány köréből vett témáknak vetített képekkel s előadások tartásával s *a magyar nemzeti eszmék* minden megengedhető úton való fejlesztésével igyekezzenek megvalósítani!

Az ősi tized és egyéb szolgálai illetmények szégyenletes korszakára emlékeztető *papi párbér* és *napszám* megváltása haladéktalanul fogamatba vétessék, mert a többi államokban évek óta rendeztek a papi szolgálmányok kérdései; míg nálunk dacára annak, hogy a különféle termények óriásian megrágtak, egy évszázad óta szagnál ez ügy!

A Kárpátok mentén elhúzódó községekben a csendőrségi őrsöket egy-egy tapasztaltabb *detektívvel* kell kiegészíteni, hogy a háborúból visszatérő s az oroszok fogságában mindenféle eszmékkel és tanokkal átítatott *nemzetiségi elemeket* figyelemmel kísérik; nehogy az egész vonalon megindult magyar nemzeti fejlesztés munkája alattomban működő egyénektől meghiúsíttassék.

Az egyház és államnak a rutén nép javára indítandó történeti jelentőségű akciója nyomatékos módon *nyilvánosságra hozassék*, s az ezen akcióban különösebb eredményeket elért, avagy szószéken, iskolában, társadalmi úton magukat kitüntetett férfiak részére jutalom biztosít[t]assék, mint a nemzeti eszmék felvirágoztatására indítandó *békés* harc érdemeinek honorálása.

³ A M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium irányítása alatt az 1900-as években létrehozott székelyföldi, hegyvidéki (rutén) és felvidéki (szlovák) kirendeltségek tevékenységéről I. Iratok V. köt. 85–87., 255–256. l.

A rutén nép körében még most – a háború dacára is előforduló *sizmatikus* és *szombatos* szekták ellenében *kivételes* törvények hozandók, melyek a hazaáruló és osztály elleni tendenciákkal dolgozó lélekvásárlásokat a vallás szabad gyakorlata, felekezeti és áttérési szabadság szabályai alól kivennék és súlyosabb börtön büntetésekkel sújtánák. Sőt még az ily bűnöket pártolók, palástolók és rejtegetők ellen is nagyobb rendszabályok hozatnának, melyek az aknamunka sikerét egyáltalán lehetetlenné vagy legalább hatástalanná tennék!...

*

* * *

Nagyméltóságú Miniszter-Elnök úr,
Kegyelmes Urunk!

Íme ezekben jeleztük vázlatosan a rutén nép érdekeinek megoldására irányuló óhajításainkat, remélve, hogy Excellentiád államférfiúi bölcsessége – mely a legnehezebb időben is kellőképpen felismerte és megértette igazainkat – ezután is meg fogja találni azt a célhoz vezető ösvényt, melyen egy szebb és jobb jövő[,] az egymás és a haza iránti szeretet révpartjára eljuthatunk.

Legyen szabad e nemes célt Excellentiád magas pártfogásába s a vezetése alatti kir. Kormány hathatós támogatásába ajánlani, s ha igaz a régi mondás, mely szerint: „Isten az által választja népeit, hogy prófétákat támaszt nektek”: – legyen Excellentiád az a providentialis férfiú, aki mint hajdan Mózes az izraelitákat – a rutén népet az ígéret földjére kalauzolhassa!!!

A magyarok Istene áldja és segítse Excellentiádat e honmentő cél megvalósításában[,] bennünket meg továbbra is tartson meg nagylelkű pártfogásába, melybe ajánlottan mély hódolattal maradunk:

Bilke,⁴ 1915 évi Kisasszony hava.

Excellentiád

alázatos szolgálói

a borsavölgyi⁴ egyházkerület nevében,

bilkei Gorzó Jenák s. k.

borzsovai⁵ egyh. ker. jegyző

Romanecz Aladár s. k.

tb. kanonok, esperes.

⁴ A kipontozott helyre utólag kézzel beírva.

⁵ Ткп. Nagyborzsova (Bereg m.). – Bilke ma Bilky.

C

1915 aug. 12

Buttykay Ferencnek, Bereg vármegye főispánjának kísérőlevele a borzsovai gör. kat. egyházkerületnek a rutén kérdés rendezése tárgyában gr. Tisza István miniszterelnökhöz intézett beadványához

ME 1916–XII–352 (466 res.)¹
(Gévelt eredeti irat)

Sz 250/1915

főisp. res.

Szigorúan bizalmas!
Saját kezébe!

Tárgy: A ruthén kérdés rendezése.

A borzsovai gör. kath. egyházkerület küldöttsége által hozzám benyújtott mellékelt kérvényt Nagyméltóságodhoz felterjesztem. A saját részemről tisztelettel jelentem a következőket:

A beadványnak ama kitételét, hogy a pétervári Szent szinódus kiküldöttjei „fenekestől felforgatták a békés nép életét”, túlzott állításnak kell kijelentenem, mert a szerencsére nagyon is szórványosan tapasztalt schizmatikus jelenségek a hatóságok éber őrködése mellett visszafejlődtek. A jövőre nézve azonban tény, hogy – miként azt a beadvány is hangsúlyozza – a különböző, sokszor vallásosság mezébe burkolt, államellenes törekvések megfékezésére kivételes és szigorú törvényes intézkedések lennének alkotandók.

A beadvány a szertartási könyveknek Magyarországon való nyomtatását, a nép kulturális téren való előbbrevitelét s a lelkészek javadalmazásának rendezését (főképp a papi párbér és napszám megváltását) hangsúlyozza. Mind oly kérelmek, amelyek szükségességére a schizmatikus mozgalom elfojtása érdekében Nagyméltóságodhoz tett jelentésemben annak idején már voltam bátor reá mutatni.

A beadvány végső pontjaiban a pánszláv propaganda üzelmeinek részletesen és szemléltetően, mentől szélesebb körben való ismertetését tartaná célszerűnek. Részemről ezt teljesen feleslegesnek jelzem; mert az a nép, melyről – egy előbbi helyén – maga a beadvány úgy emlékezik meg, hogy „távol a világ megértésétől... az áldást hozó kultúra melegétől, egyedül hitének emlőin táplálkozva” él, véleményem szerint csak kárát vallhatná, ha a schizmatikus törekvések jelentőségének túlságos kiemelésével (kellő ok nélkül) reá tereltetnék figyelme nemzetiségi jellegére, egy oly kérdésre, melyről a gyakorlati politikai életben ez ideig Magyarországon komoly értelemben szó sem volt.

Hiszen a ruthén – tapasztalat szerint – igen hálás anyaga a magyarosításnak, ott, ahol állami iskolák vannak, e munka akadálytalanul és szép eredménnyel folyik; a nép az állam nyelvének érvényesülése ellen soha szót nem emel, s ha észlelhető gáncs, az csak a hittan és egyházi ének tanítással kapcsolatban, felekezeti érdekeket képviselő egyének részéről jön. Épp ezért – amit a beadvány érthető indokból nem hangsúlyoz eléggé – csak az állami iskola lehet az, melyben a magyarosítás munkája minden mellék befolyástól menten, feltűnés nélkül, a joggal kívánható mértékben és feltétlenül biztosítva leend. Nem kétlem, hogy a hazafias érzületéről úgy a múltban, mint most tanúbizonyságot tett magyar gör. kath. ruthén papság, különösen ha javadalmazása államilag rendezve lesz, az egyházi és vallási érdekek épen maradása szempontjából elvileg sem fog kifogást emelni a magyar nyelv korlátlan érvényesülése ellen, de hogy e papság a magyarosításnak szívvel-

¹ Gévelt irat „Beregvármegye Főispánja” felülnyomású címeres íven.

lélekkel is híve legyen, ehhez – véleményem szerint – egy ily szellemben nevelt új pap generáció szükséges. Sajnálattal tapasztaltam ugyanis, hogy olyan lelkészek is passiv magatartást tanúsítanak a magyarosítás fokozott mértékben való érvényesülése ellen, kik magukat jó magyaroknak s a magyarosítás híveinek hirdetik. Távol áll tőlem, hogy ezek hazafiságában kételkedjek, de e körülményből azt a kétségtelen következtetést kell levonnom, hogy a ruthén nép teljes elmagyarosodásától féltik vallási érdekeiket; a beadvány ugyan végső fokon a szertartási nyelvnek is magyarrá tételéről szól, ennek azonban elengedhetetlen előfeltétele egy állami iskolákban, nyelvben és érzésben is teljesen magyarrá tett ruthén ifjúság.

Nem mellőzhetem el, Kegyelmes Uram, hogy ki ne terjeszkedjem a beadvány ama részére, mely a m. kir. Földművelésügyi Minisztérium hegyvidéki kirendeltségéről szólva megjegyzi, hogy „nem eléggé felel meg rendeltetésének, minek részben az évenként e célra nyújtott állami segítség fokunkénti leszállítása az oka.” Kétségtelen, hogy a hegyvidéki kirendeltség „ruthén actió” néven ismert működésének keretei egészen mások most, mint az actió kezdetén, de ez természetes. Az actió kezdetén az orosz lengyel zsidó elem uzorájának karmai közül kellett kimentenie a szipolyozóival szemben teljesen tehetetlenné vált ruthént, mely cél tetemes anyagi áldozatot követelt. Részben talán túl is ment a szükséges mértéken az actió, mert a ruthént nagy anyagi befektetéssel a gazdasági jólét bizonyos fokára igyekezett emelni, e fokot azonban megfelelő intelligencia hiányában a ruthén – sajnos – azonnal elvesztette, mihelyt az állam támogató karja őt saját erejére bízta. Szipolyozói segítettek neki, hogy visszasüllyedjen régi alacsony helyzetébe. Ilyképp tény, hogy a ruthén actió célját csak részben érte el, mert a gazdasági nevelés és gyámolítás az alapismeretekre tanító iskolai nevelés nélkül teljes sikerrel nem is járhat. Mindamelllett a ruthén actionak köszönhető, hogy e nép állati sorsából kiemeltetett s alkalmassá vált a további nevelésre.

A memorandum nem emeli ki külön a ruthén nép körében elharapódzott iszákosságot: pálinka ivást. Külön jelentésemben előterjesztést tettem Nagyméltóságodhoz e baj gyökeres orvoslásának szükségességéről. Szabadjon Kegyelmes Uram erre itt is reá irányítanom magas figyelmét. Határozott meggyőződésemet ugyanis, hogy míg e baj orvosolva nincs, a ruthén elnyomóinak kezében oly eszköz van, mellyel boldogulása megbéníttatik.

Fogadja Nagyméltóságod mély tiszteletem nyilvánítását.

Beregszász, 1915 augusztus hó 12.

Buttykay Ferenc s. k.
főispán

mell.: 1 drb.

E

1915 szept. 20

Gr. Sztáray Gábor Ung megyei főispán jelentése Sándor János belügyminiszterhez a vármegyei törvényhatósági bizottság 1915. őszi közgyűlésén a gör. kat. egyház magyar nyelvhasználata tárgyában hozott határozatról

ME 1915–XII.res.–450 (5391/915)

(Gépírásos másolat)

116982/1915. II. a. B.M. számhoz másolat. *Ung vármegye*¹ főispánjának 1054/főisp. k. i. 1915. sz. jelentése a *Belügyminiszterhez*. Kegyelmes Úr! Jelentem, hogy a kormányzatomra bízott vármegyei törvényhatósági bizottsága folyó hó 16-án tartotta őszi *rendes közgyűlését*. A tárgyalást nyert *ügyek*

¹ A kiemelések kék ceruzával aláhúzva.

közül kiemelem *Bereg vármegye közönségének átiratát*, mely örömmel üdvözli az alsóvereckei járásbeli *g. kath. papság testületének*, valamint e járásbeli községek összes lakosságának *kérvényét*, illetőleg határozatát, melyek szerint kívánják és *kérik*, miként az illetékes tényezők hassanak oda, hogy *templomukban magyarul imádkozhassanak*, gyermekeiket magyarul tanítsák az *iskolákban*, a *naptáregyesítés* keresztülvitessék és őket többé sem ruthéneknek, sem kisoroszoknak ne nevezzék, hanem *g. kath. magyaroknak*. Jelentenem kell, hogy az átirathoz *dr. Hadzsega Bazil g. kath. kanonok szólalt fel* s a kérdést a *bizottság által nem várt beszédben fejtegette*. A beregi átirat úgymond azt is említi, hogy a *hívők magyarul imádkozhassanak*. Ezt cselekedte *eddig is bárki*, azonban *ha az átirat a szertartás nyelvét gondolná, az már más kérdés*. *Helyi lapok* is foglalkoztak azzal az óhajjal, hogy a *cyrillbetűket kiűszöböljék ki*. Ezt a *törekvést nem helyeselheti*, mivel a *cyrillbetű megszentelt keresztény találmány*. A szegény ruthén népet a cyrill-betűk alapján nyugvó ősi hite tartotta meg a *kath. vallásnak és a hazának*. *Ne dobjunk üszköt a jó egyetértés közé*. Megbontani a ruthén nép összetartozandóságát, hazafiatlanság volna. Hozzájárul Bereg vármegye átiratához, de észrevételeit kénytelen volt megtenni. *Hadzsega beszédjére dr. Zombory Dezső* bizottsági tag adott kifejezést a csalódott bizottság érzelmeinek, majd *Bánóczy Béla vármegyei főjegyző reflektált* dr. Hadzsega azon kitételére, hogy „ne dobjunk üszköt a jó egyetértés közé” *s fejtegette*, hogy a *határozat minden lehet csak nem üszök...* *Ha* – úgymond a *vármegye nem fejezné ki örömét* az alsóvereckeiek hazafias kérelme és a beregi határozat fölött, akkor ez a *vármegye és ez a bizottság nem lenne magyar*. A törvényhatóság az átirat ügyében egyébként a következő *határozatot hozta*: „*A törvényhatósági bizottság fölemelő érzéssel értesül Bereg vármegye közönségének átiratából az alsóvereckei járási g. kath. papság és a járási összes lakosság hazafiaságának ezen szép megnyilatkozásáról, s midőn a szomszéd Bereg vármegye közönségének e fölötti örömeiben őszintén osztozik, azon biztos reményének, sőt meggyőződésének ad ezen alkalommal is kifejezést a törvényhatósági bizottság, hogy a vármegye ruthén ajkú g. kath. lakossága – melynek jóvoltáért, boldogulásáért az állam és a társadalom mindennemű áldozatra készen most is vállalva munkálkodnak – őseitől öröklött hagyományos hűségének és hazafiságának újabb bizonyítékául, benső meggyőződését követve, sietni fog csatlakozni e szép mozgalomhoz és nemcsak érzelmeiben, de nyelvében is magyar akar lenni és büszkén fogja viselni a g. kath. magyar nevet.*” A közgyűlésen más említést érdemlő ügyek tárgyalást nem nyertek. Fogadja Nagyméltóságod mély tiszteletem nyilvánítását.

Ungvár, 1915. évi szeptember hó 20-án.

Sztáray s. k. főispán.

a másolat hitelül:

Urtika Jenő s. k.

főtiszt

Magyar Királyi Belügyminisztérium

Kiadóhivatala

[körpecsétje]

F

1915 okt. 4

Sándor János belügyminiszter átirata a latin betű használata, a naptáregyesítés és a gör. kat. egyházmegyék magyar egyházi nyelve tárgyában Ung megye törvényhatóságához Bereg megye törvényhatósága útján az alsóvereckeai járás gör. kat. papsága részéről intézett kormánytámogató határozat tárgyában

ME 1915–XII. res.–450 (5391 res./915)

(Gévelt eredeti irat)

Szám: 116982/1915.

II. a.

Tárgy: Az alsóvereckeai járás görög
katholikus híveinek hazafias mozgalma.

Nagyméltóságú Gróf Miniszterelnök Úr!

*Ung vármegye*¹ főispánja a vármegye 1915. évi szeptember hó 16-án tartott rendes közgyűléséről tett *jelentésében kiemelte* a vármegyei közgyűlésnek azt a *határozatát*, mellyel az *alsóvereckeai járás görög katolikus lakossága hazafias érzelmeinek és óhajainak megnyilvánulását örömmel üdvözölte.*

Ez *örvendetes* mozgalom jelentőségére való tekintettel is, a határozat hozatala körül *történeteket* Nagy méltóságod *tudomására juttatni óhajtván*, van szerencsém a *főispán jelentését* másolatban tisztelettel áttenni.

Budapest, 1915. október hó 4-én.

Sándor s. k.

66

1915 jún. 26

*A Szlovák Nemzeti Párt elnökségének nyilatkozata a szlovák nemzetiségű katonák hősiességéről*¹

Jónak találjuk néhány figyelmeztető, ám jószándékú szót intézni mindazokhoz, akik a jelenlegi háború kitörésétől kezdve pártunk sok tagjának az életét megkeserítik hazafiasságuk értelmetlen és alaptalan kétségbevonásával, általuk soha el nem követett tettekért való feljelentésekkel s – minél nagyobb a remény a normális viszonyok közeli visszatérésére – szaporodó fenyegetőzésekkel, hogy ők majd *leszámolnak* velük, amint a mostani háború győzelmesen véget ér.

Nem tartjuk feleslegesnek, hogy mindenkit, aki így gondolkodik és cselekszik, figyelmeztessünk, hogy az efféle magatartással nem csupán furcsán honorálják pártunk és népünk valamennyi rétegének hazafias és lojális magatartását, de ezekben a zord időkben egyenesen veszélyeztetik ha-

¹ A kiemelések kék ceruzával aláhúzva.

¹ A nyilatkozat eredeti címe és leőhelye: *Raz navždy* – Egyszer s mindenkorra. – Národnie noviny 1915. jún. 29; 76. sz. 1. l.

zánk valamennyi nemzetiségének fölöttébb szükséges együttélését s azt, hogy ezen idők elmúltával a jelenlegi háború okozta veszteségek és sebek mielőbb pótolva legyenek s begyógyuljanak.

Nyilvánvaló dolog, hogy pártunk a mostani háború következtében igen kényes helyzetbe került. Azért is, hogy előre látta a háború valamennyiünkre rázúduló borzalmait és az ifjú, reményteljes, igencsak szükséges és *drága* életekben okozott megszámlálhatatlan veszteséget s a boldogtalanságot, mely miatta családok százait és ezreit sújtja, és végül azt, hogy a háború egész nemzedékünket gazdasági és kulturális fejlődésében nemcsak megállítja, de valószínűleg egy egész évszázaddal vissza is veti; sem pártunk egésze, sem egyes tagjai nem fogadták örömmel. Mindazonáltal magát s kedves nemzetét az Úr bölcs és kegyelmes elrendelésének alávetve – minden egyes alkalommal lelkiismeretesen teljesítette kötelességét.

Igaz, nem a vérontást kedvelő emberek módjára, de a dolog komolyságának és pártállásunknak megfelelő szavakkal mindjárt a háború elején felhívtunk² minden, a mi szavunkra hallgató embert, hogy ne feledjék, amit a törvények parancsolnak s odaadással teljesítse mind polgári, mind katonai alattvalói kötelességeit.

Nem szükséges bizonygatnunk, hogy népünk meghallotta felhívásainkat. A szlovák nép példamutató türelemmel és áldozatkészséggel viseli el mégoly nehéz sorsát is.

Azt, hogy a zászlók alá szólított ifjúságunk is eleget tesz a felé irányuló várakozásnak – noha ez irányban semmiféle érdemeket nem sajátítunk ki magunknak – jellegzetes módon bizonyítja a Danzers Armeezeitung katonai lap tudósítójának „Das Kaschauer Korps” (A kassai hadtest) c. cikke az e hó 14-én megjelent 24. számban, melyből szó szerinti fordításban részletet közlünk azok számára, akikhez ez a figyelmeztetés szól:

„A legutóbbi galíciai harcokról szóló hivatalos tudósításokban ismételten külön is kiemelték a 6. kassai hadtest tetteit. Ezt a hadtestet a háború kitörésének időpontjában a jelenlegi hadseregparancsnok, Borojevič tábornok vezette. A mostani harcokban Arz vezérezredes³ volt a hadtest szerencsés vezére. Arz vezetése alatt a hadtest harcolt már Galícia középső részén Limanovánál és Gorlicénél, később Hrybovnál, s különleges dicsőséget harcolt ki magának Radymnál...

6. hadtestünknek itt egy igen megerősített hídfő elfoglalása volt a feladata. Emiatt először el kellett foglalnunk az ellenség által igencsak elsáncolt Ostrovot, miközben ki voltunk téve a géppuskák szörnyű tüzének. Hőseink már reggel 8 órakor tűz alatt voltak. Tüzérségünk oly pontossággal dolgozott, hogy a visszavonuló ellenséges gyalogság rendkívüli veszteségeket szenvedett. Egy ellenséges üteget vágóban semmisítettek meg. A Przemysl irányába menekülő ellenfél üldözése közben hőseinknek ismét nehéz harcot kellett vívniuk a zábrodi hídfőnél, rögtön ezután ugyanekkora összecsapásokra került sor Mienovcénél, melyet az oroszok kétségbeesett bátorsággal védtek.

Horodisko dombját szuronyrohammal foglalták el véres harcban...”

Ilyen eredmények csak bátor, céltudatos vezetés egységes tevékenysége mellett lehetségesek, *első osztályú, a legkiválóbb szellem által éltetett legénységgel.*

Ezért talán nem lesz érdektelen, ha emlékeztetünk rá, milyen nemzetiségekből tevődik össze ez a győztes magyarországi hadtest.

Elég egy pillantás a térképre, s meggyőződhetünk róla, hogy a 6. hadtest olyan kerületből van összeállítva, amelyet három nemzetiség lakik: németek, magyarok és szlovákok.

Kassa városát, amelynek a nevét e hadtest viseli – németek alapították. Ez Magyarország egyik legszebb régi városa. A kassai katonai körzethez tartozik a szepesi német nyelvterület mintegy 42.000 német lakossal. A magyar nyelvterület határa Abaúj, Gömör és Zemplén megyék déli részein keresztül húzódik, ezért a kassai hadtest soraiban a tősgyökeres magyarok bizonyos százaléka is megtalálható, de a legénység legnagyobb része tiszta szlovákokból áll. Ez az igénytelen, minden elemmel dacoló, példátlanul edzett néptörzs ezekben a harcokban különösen kitüntette magát.

² A Szlovák Nemzeti Pártnak a háború elején kiadott nyilatkozatáról van szó (I. a 6.D iratot).

³ Arz Arthur vezérezredes (1857–1935), 1914-től a kassai 6. hadtest parancsnoka.

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, VII. 1914–1916.

Az 5. pozsonyi hadtestben éppúgy a szlovákok vannak többségben, mint a 6. hadtestben. A 72. pozsonyi háziezred, mint ismeretes, különösképpen Rudníkánál tüntette ki magát, a 15. trencsényi és a 13. pozsonyi gyalogos honvédezred a losonci gyalogezredhez hasonlóan – túlnyomórészt szlovákokból összeállítva – szintén kitűnően tartotta magát.

Pártunk ilyen viselkedése mellett s fiainknak a legilletékesebb, egész hadseregünk katonai érdekeit szolgáló folyóirat által kiállított bizonyítvány birtokában elvárjuk azoktól is, akiknek eddig szálka voltunk a szemükben, hogy szívükre helyezik a kezüket és nem fognak népünkkel szemben ellenségesen viselkedni csak azért, mert szlovák.

Turócszentmártonban, 1915. június 26-án.

A Szlovák Nemzeti Párt
Elnöksége

Iratok a cirill betűk egyházi és iskolai használatának felszámolását célzó kormányzati és egyházi akció 1915. második félévi eseményeiről

A

1915 júl. 1

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz a rutén írásreform kivitelezésében az eperjesi és a munkácsi gör. kat. püspökség közt kialakult különbségekről

ME 1915–XII–450
(Gévelt eredeti irat)

5360/1915 szám.
eln.

Bizalmas!
kizárólag saját kezéhez!

Nagyméltóságú Gróf, Miniszterelnök Úr!

Folyó évi június hó 13-án 2927. res. szám alatt kelt nagybecsű átiratára válaszolva van szerencsém Nagyméltóságodnak /. alatt másolatban *megküldeni** azt az iratomat, melyet a görög *katholikus ruthénség köréből* a cirill betűk kiküszöbölése ügyében *a munkácsi püspök úrhoz intéztem*.¹ Iratomnak nyomatékosabb befejezése azért látszott szükségesnek, mert a bíbornok-hercegprímás és az érdekelt püspökök bevonásával való tárgyalás alkalmával *újából kitűnt*, hogy *a munkácsi püspök úr a kelletnél inkább befolyása* alatt áll káptalanjának, nevezetesen *Suba és Gebe* kanonokoknak, valamint *Volosin Ágoston* tanítóképezdei helyettes igazgatónak, *akik szláv szelleműek* és a cirill betűket *csak azon az áron* akarnák a latin betűkkel felcserélni, hogy a ruthének is áttérjenek a latin betűkkel író szláv népek helyesírására (č, ć, ř és ž), ami természetesen igen *aggályos lenne*.²

Sőt *ezen velleitások* éppen arra indítanak, hogy Nagyméltóságod intentionainak is megfelelően a *munkácsi egyházmegyére* vonatkozó *akciót ne hagyjam elaludni* és örömmre szolgál *jelezhetni*, hogy e részben *számíthatok a hercegprímás* úrnak legnagyobb támogatására, aki a magyar

* A kiemelések a címzett részéről ceruzával aláhúzva.

¹ L. a B iratot.

² Az 1915 júniusában megtartott szakértői értekezleten elkészült „a Cyrill- (ószláv) betűknek a magyar helyesírás jeleivel való átírását” szolgáló ábécé. Tervezetét dr. Szémán István készítette. A végleges változat a tervezet egynemely kompromisszumos megoldása helyett a magyar betűalakok következetes használatát szentesítette: *a, b, v, h* (idegen szavak esetében a *g* hang jelölésére: *g, d, gy, e* (szó elején: *je*), *zs, z, i* (idegen szavakban: *j, k l, ly, m, n, o, p, r, sz, t, ty, u, f, ch, ot, c, cs, s, scs, ö, y, ji, e, ju, o, ja, x, psz, fi, ü*). A „Magyar betűs rutén abc” című, Jankovich által 1916. júl. 28-án láttamozott táblázatban a *l*ágy *z, r, sz, c* hangok jelölésére a *z', r', sz', c'* betűjeleket, az *e* hanghoz közeli *i* (и) jelölésére *az i*, az *a* és *ö* hang közti *l*jelölésére pedig az *ö* betűjelet találjuk. (ME 1916–XII–352 [4844/916. M.E. res.]; l. még 100. C irat, l. jegyz.) A cseh és délszláv mellékjeles latin betűk használatától való félelem a szláv kulturális együttműködés mögött mindig politikai egységtörekvéseket gyanító kormányzati reflex tipikus megnyilvánulása. Jankovich pl. így érvelt: „...a latin betűkkel kiadandó rutén könyvekben lehetőleg a magyar nyelv fonetikájához kell majd alkalmazkodni, mert a latin betűkkel író szláv népek (csehek, horvátok, szlovének) helyesírásához hasonló új rutén helyesírás megkonstruálásával a cseh-tót egység megteremtésére irányuló törekvéshez saját magunk csatolnánk hozzá a ruténséget, ami magasabb tekintetből egyáltalán nem kívánatos.” (Jankovich 1915. jún. 8-i 4882/915 eln. sz. levelének másolatát az eperjesi püspökhöz l. ME 1915–XII–450.)

királyi kormánynak álláspontját *teljesen a magáévá tette* és a tartott vegyes értekezleten erélyesen támogatta.

Végül van szerencsém tudatni, hogy Nagyméltóságod kívánságához képest *ez irányban való érdemes működéseért az eperjesi püspök úrnak* az egész magyar kormány köszönetét kifejeztem.³

Budapest, 1915. évi július hó 1-én.

Jankovich s. k.

B

1915 júl. 1

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter levele Papp Antal munkácsi gör. kat. püspökhöz a cirill betűk kiküszöbölése tárgyában fogantatott akció elvi és gyakorlati szempontjairól

ME 1915–XII–450 (3311/915. M E. res.)

(Hivatalos gépelt másolat)¹

5360/1915 eln. sz.

Méltóságod tájékozva van afelől, hogy az orosz keleti államegyház részben Kievből közvetlenül, részben Amerikán át közvetve erélyes kísérleteket tett arra, hogy a felvidéki ruthén népet az Uniótól eltérítse. Ezen akció eredményeképpen egyes felvidéki községekben mutatkoztak is a görög keleti egyházba való átlépésre irányuló mozgalmak. E mozgalmak felkeltésének és szításának leghatásosabb eszközei nyomdatermékek (imádságos könyvek, röpiratok, újságok) voltak, melyeket a hazai ruthénség számára a cirill betűk ismerete tett hozzáférhetővé. Ugyancsak a cirill betűk révén szivárogtak át Galíciából bizonyos hazai ruthén körökbe ukrainisztikus eszmék, mely eszmék és mozgalmak Ausztriában sem váltották be a hozzáfűzött reményeket és amelyeknek nálunk való terjedése a hazai ruthénség és a magyar állam érdekeivel egyaránt ellenkeznék. A magyar államnak és a katolikus egyháznak összeeső érdeke tehát, hogy a cirill betűk ismerete a hazai ruthénség köréből kiküszöböltessék.

Mielőtt az imént jelzett célból teendő intézkedések részletes ismertetésébe bocsátkoznám, előre kívánom bocsátani, hogy *a legnagyobb súlyt fektetem arra, hogy a tervezett akció következtében a ruthénség se vallásának gyakorlatában, se anyanyelvének használatában ne korlátoztassék. Hogy vallásának gyakorlatában még a legtávolabbról se legyen érintve, hajlandó vagyok latin betűs imádságos könyvek kiadását elősegíteni. Az anyanyelv tekintetében pedig utalok 114.000–1914. számú rendeletemre (megjelent a vallás- és közoktatásügyi minisztérium Hivatalos Közlönyének 1914. évi 18. számában, a 404. és köv. lapokon), mely még az állami népiskolákban is kötelezővé tette, hogy az anyanyelv az I. és II. osztályban kiegészítő nyelvként használtassék és megengedte, hogy a III., IV. és V. osztályban a szülők kívánságára, mint tantárgy taníttassék.*² Hogyha még rámutatok arra

³ A Sáros, Szepes, Zemplén és Gömör vármegyék területére kiterjedő eperjesi gör. kat. egyházmegyében Novák István püspök kezdeményezésére az 1915/1916-os tanévtől kezdve bevezették a magyar betűs rutén ábécé alkalmazását. A püspök együttműködési készségét kihasználva Jankovich már 1915. jún. 8-án jelezte Nováknak, hogy „az eperjesi és munkácsi egyházmegyékben egyaránt tervezett akciót nem kívánom egybekapcsolni, mi különben jelentékeny anyagi megtakarítással járna, hanem kész vagyok Méltóságodnak egyházmegyéje területén kifejtendő külön akcióhoz a szükséges anyagi támogatást rendelkezésére bocsátani.” (L. az előző jegyzetben idézett levélmásolatot.)

¹ A kiemelések a miniszterelnökségen történt aláhúzások.

² L. a 8. számú irategyűttest.

is, hogy a cirill betűk használatában felnőtt nemzedékre való nyomás gyakorlása tőlem távol áll s a most felserdülő nemzedék hazafiságának és katholicitásának védelme lebeg szemem előtt, akkor azt hiszem, minden jogos aggály felmerülésének elejét vettem.

Ami elsősorban a vallási jellegű könyveket illeti, *tájékoztatóul jelzem, hogy az eperjesi püspöknek kívánságára a katekizmusnak, képes bibliának, kis imakönyvnek és Zborniknak latin betűkkel való kiadási munkálatai már megindultak. Minthogy úgy vélem, hogy e téren Méltóságod sem kíván hátramaradni, azért kiemelem, hogy amennyiben a maga részéről súlyt méltóztatnék helyezni arra, hogy a felsorolt könyvek Méltóságod egyházmegyéjében külön előállíttassanak, úgy hajlandó lennék Méltóságodat ebben anyagi eszközökkel támogatni. Az előadottakhoz képest tisztelettel kérem Méltóságodat, legyen szíves a maga részéről ezen vallási könyvekre vonatkozó konkrét előterjesztését (a könyveket cirill betűkről latin betűkre átírók nevei, a javasolt honorárium, nyomdaköltségek) mielőbb megtenni.*

Áttérve a tankönyvekre, abból a tényből indulok ki, hogy a Méltóságod egyházmegyéjében fennálló hitfelekezeti iskolák magyar tannyelvűek és így Méltóságod hitfelekezeti iskolái a ruthén anyanyelv tekintetében ugyanolyan helyzetben vannak, mint az ott működő állami iskolák. Legcél-szerűbb lenne tehát, ha Méltóságod „az állami elemi népiskolákban a nem magyar anyanyelvnek kiegészítő nyelvvil való használata, valamint annak, mint tantárgynak tantervszerű tanítása tárgyában” 114.000/914. V.K.M. szám alatt kibocsátott rendeletnek és utasításomnak megfelelő egyházi rendelkezéseket a maga részéről is kiadni méltóztatnék, nevezetesen a saját iskoláira nézve is életbe léptetné az Utasítás mellékletét képező tanterv-függelék, amely az anyanyelvnek a III., IV. és V. osztályban való tanítása anyagát tartalmazza. Ha az állami és hitfelekezeti iskolákban az anyanyelvnek tantárgyként való tanítása tekintetében azonos tanterv lépne életbe, ez azzal a jelentékeny előnnyel is járna, hogy mindkét jellegű iskolákban ugyanaz a tankönyv lenne használható, amire nemcsak költségkímélés okából, hanem a nevelés egysége szempontjából is különös súlyt kell helyezni. Az eperjesi püspök úr már hozzájárulását is adta az egységes tantervhez és így ott már meg is volt kezdhető a latin betűs ruthén tankönyvek írása, melyek a ruthén nyelv oktatásánál állami és görög katolikus hitfelekezeti iskolákban egyaránt használatni fognak. Mind a ül. osztálynak szánt ABC és olvasókönyv, mind a IV. és V. osztályok olvasókönyve a 114.000–1914. szám alatt kiadott rendeletben és Utasításban kifejezésre jutó azt az elvet szolgálják, hogy nem helyettesíthetik a magyar tankönyveket és csak az anyanyelv, mint tantárgy tanításának célját szolgálhatják. Ezért nemcsak az idézett Utasításhoz mellékelte tanterv-függelékben részletezett tananyagot ölelik fel, hanem az ugyanott megszabott heti óraszámra is figyelemmel vannak, hogy eleje vétessék a tanulók túlterhelésének. Ugyanabból a szempontból a nyelvtani anyagot, tekintettel a nyelvtanítás fárasztó és elvont voltára, mellőzik. Ehelyett a helyesírásra, illetőleg azokra az eltérésekre szorítkoznak, amelyekről a magyar nyelv tanítása során a tanuló nem nyerhet tájékozást. A hazafias szempontok és a paedagógia általános kívánalmai szerint összeválogatott tanítási anyag képezi a könyvnek mintegy a gerincét, ehhez csatlakozik azután a helyi vonatkozású anyag.

Úgy vélem, hogy a munkácsi egyházmegye iskoláira nézve sem foroghat fenn nehézség abban a tekintetben, hogy az anyanyelv oktatására az állami iskolákra nézve tett rendelkezések Méltóságod részéről rájuk nézve is életbe léptetessenek, mely esetben azután Méltóságod egyházmegyéjének területén is a ruthén nyelvre nézve ugyanazok a tankönyvek lennének használhatók az állami és hitfelekezeti iskolákban. Amennyiben Méltóságod súlyt helyezne arra, hogy a munkácsi egyházmegyére nézve külön könyvek írássanak, ez ellen sem lenne észrevételem és szíves javaslatait (szerző, illetve átíró neve, honorárium, nyomdai költségek) e részben is kérem.

Midőn még jelzem, hogy a cirill betűk kiküszöbölésére irányuló akció a római Curia diplomáciai képviselőjének is bejelentetett és a bíbornok hercegprímás Ő Eminenciájának is teljes hozzájárulását bírja, végül nyomatékosan kívánok rámutatni arra, hogy a tervezett akciónak a munkácsi egyházmegyében is mielőbbi megindítását összeeső állami és egyházi érdekek sürgetik. K. m. f. Jankovich s. k.

A hivatalos másolat hitelül:

Trifán Miklós s. k.
elnöki irodaigazgató h.
Körpecsét

C

1915 júl. 5

*Gr. Tisza István átirat- és levélfogalmazványa Papp Antal munkácsi gör. kat. püspöknek,
illetve Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszternek a cirill betűk kiküszöbölését célzó
rutén akció miniszterelnöki pártolásáról*

ME 1915–XII–450 (3311/res. M. E.)
(Gévelt fogalmazvány)

I.

Munkácsi gör. kath. püspöknek

Ungvár

Értesülvén arról az átiratról, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr folyó hó 1-én 5360/el. sz. a. Méltóságodhoz intézett, indítatva érzem magamat reá, hogy ez átirat tartalmát a magam részéről is a legnyomatékosabban ajánljam Méltóságod figyelmébe.

A most folyó háború, amíg egyfelől örvendetes bizonyítékát szolgáltatta annak, hogy ruthén népünket az orosz agitáció csak szórványosan tudta inficiálni, addig másfelől teljesen felnyithatta szemeinket ezen akció veszélyes jellegét és dimenzióit, valamint azon megdöbbentő hatását illetőleg, amelyet a galíciai ruthén lakosság között elért.

Ilyen viszonyok között egyfelől megvan a megnyugvásunk, hogy minden olyan törekvés, amely hazai ruthénségünket kipróbált hazafias érzületében megtartani s a magyar nemzeti kultúrával máris fennálló hagyományos kapcsolatait erősíteni törekszik, magának ruthén lakosságunknak érzelmi világával összhangban áll és helyeslésével találkozik. Másfelől pedig a ruthének között fellépett szláv izgatásnak Galíciában elért eredményei kétségtelenül meggyőzhettek mindenkit hatékony intézkedések sürgős szüksége felől.

Ilyen körülmények között nagyobb nyomatékkal kell a kormánynak ezt az ügyet felkarolnia, mint eddig tette, és feltétlenül számítania kell a ruthén papság, elsősorban pedig a szóbanforgó egyházmegyék élén álló főpapok odaadó és erélyes támogatására.

Avval a várakozással fordulok Méltóságodhoz, hogy a kormány e törekvésében Méltóságodnál is buzgó és sikeres támogatásra talál.

II.

Vallás- és közoktatásügyi miniszternek

Nagyméltóságodnak 5360/el. sz. a. köszönettel vett átirata kapcsán van szerencsém azon átiratom másolatát szíves tudomásul mellékelni, amelyet e tárgyban a munkácsi püspök úrhoz intéztem.¹

Budapest, 1915. július 5.

Tisza s. k.

¹ Egy nappal később kelt Tisza átirat-fogalmazványa Jankovichhoz a munkácsi püspökhöz intézett vallás- és közoktatásügyi miniszteri leirat tárgyában. Ebben Tisza aggályait fejezi ki a levél célszerű voltáról, lehetséges kedvezőtlen visszahatásáról, majd a munkácsi egyházmegyében követendő taktikát a következőképpen vázolta fel: „... nem a

D

1915 júl. 23

Gr. Tisza István miniszterelnök átirat-fogalmazványa Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterhez Papp Antal munkácsi gör. kat. püspök felterjesztése tárgyában

ME 1915–XII–450 (3824 res.)¹

(Gévelt fogalmazvány)

A munkácsi püspök úrnak visszakérőleg mellékelt felterjesztésére azt szándékozom válaszolni, hogy a püspök úr álláspontjával csakis annyiban érthetek egyet, *miszerint a cyrill betűk használatának államhatalommal való eltiltását helyesnek nem tartanám*. Viszont azonban *nagy súlyt helyezek arra*, hogy ez az írásmód az *egyházi hatóságoknak* saját hatáskörén belüli *spontán* intézkedéseivel lehetőleg kimenjen a használatból és a magyar nyelvben is használt latin betűkkel helyettesíttessék.

Ebből kifolyólag *éppen olyan kevésbé tudnám helyeselni*, hogy a cyrill betűk a *nem állami* iskolákban az oktatás alapjául megtartassanak, mint azt, hogy egy olyan ábécével helyettesít[te]ssek, amely a magyar nyelven használt ábécével szemben lényeges eltérést mutat fel és a magyarban ismeretlen írásjegyeket tartalmaz.

E válasz elküldése előtt azonban van szerencsém Nagyméltóságodat felkérni, hogy nagybecsű álláspontjáról s netaláni észrevételeiről mielőbb értesíteni méltóztassék.

Budapest, 1915. július 23.

Tisza s. k.

---

püspök úr ellen, de a püspök úrtól függetlenül kell a Nagyméltóságod által helyesen körvonalazott iskola- és óvodaügyi törekvéseinket megvalósítani, szorosán egyházi téren pedig az újítások súlypontját az eperjesi egyházmegyére helyezni s az ottani jó példától és egyházi részről jövő erkölcsi nyomástól várni a munkácsi püspök úr helyes irányítását. Ebben az irányban a legszebb reményeket nyújtja az az éppen olyan hazafias, mint amilyen határozott állásfoglalás, amelyet ebben a kérdésben a hercegprímás úrnál tapasztalunk.” L. ME 1915–XII–450 (3419/res. M.E.).

¹ A tárgyat a „Sürgős!” jelzés fölél: „cyrill betűk kiküszöbölése tbn. Saját kezeihez!” maga Tisza írta rá, majd alatta olvasható: „megsürgendő VIII/9 Tisza s. k.” – A kiemelések ceruzával aláhúzva.

E

1915 szept 29

Novák István eperjesi gör. kat. püspök körrendelete a latin betűknek a rutén nyelvű tankönyvekbe való bevezetése tárgyában,¹ 2 melléklettel

ME 1915–XII–450 (5294 res.)

(Egykorú nyomtatvány)

3179. sz.

I.

Egyházmegyéim valamennyi lelkészének és tanítójának!

Krisztusban kedvelt Fiaim!

A most folyó rettenetes világháború sok más tanulsága mellett büszke örömmel állapíthatom meg, hogy egyházmegyéim ruthén hívei ismét méltóknak bizonyultak a „fidelissima gens” névre, mellyel a Fejedelem tisztelte meg őseiket kétszáz évvel ezelőtt.

Hosszú éveken keresztül szívós makacssággal folytatott aljas bujtogatások nem termettek gyümölcsöt, nem tántorították el e népet évszázados hagyományaitól. Királyhűség s a magyar nemzet szent érdekeivel való közösség szent hagyományai e hűséges népnek, melyeket az anyatejjel szívott magába. Őseitől öröklött szent hagyományai mellett tett tanúságot e nehéz napokban is szívós hősiességgel küzdő fiai által itthon.

Katholikus hithűségtől és nemes hazafias érzéstől áthatott lelkészkedő papságom és egyházmegyéim tanítói büszke önérettel mutathatnak rá munkájuk eredményére, nem dolgoztak hiába. Hithűségre, királyhűségre, a magyar haza szeretetére állhatatos hűséggel serkentő tanításuk mély gyökeret vert e nép szívében s a tervszerűen folytatott bujtogatások dacára a legfenyegetőbb válság idején is fényesen kiállotta a tűzpróbát.

A válságos közelmúlt megnyugtató tanulságai megmutatták, hogy a népnevelésnek az az iránya, melyet egyházmegyéim lelkészei és tanítói követtek, megfelel a nép évszázados hagyományainak. E tapasztalat egyrészt megnyugvással tölthet el, másrészt szükségszerűen arra serkent, hogy mint e nép legközvetlenebb nevelői, szellemi és erkölcsi életének irányítói minden eszközt használjunk fel, amely népünket a létérdekeivel ellentétes bujtogatások ellen megvédi s a jövőben is megtartja katolikus hitéhez, felkent királyához való hűségében és a magyar haza szeretetében.

A közelmúlt tapasztalatai, népünk létérdekeinek józan megfontolása arra készítetnek, hogy felvidéki népünk szellemi kultúrája terén oly lépést tegyünk, mely elősegíti azt a soha eléggé nem hangsúlyozható célt, hogy e nép közelebb jusson a magyar nemzeti kultúra kincses bányáihoz s hogy a történelmi közös kapcsolatok még inkább megszilárduljanak.

Tudatában azon felelősségnek, mely reám, mint az egyházmegye szellemi életének irányítójára nehezedik s azon jogomnál fogva, mely egyházmegyéim iskoláira nézve megillet, elhatároztam, hogy egyházmegyéim iskoláiban az anyanyelv tanítását oly módon fogom szabályozni, mely egyrészt paedagogiailag indokolt s a tanuló munkáját lényegesen megkönnyíti, másrészt alkalmas arra, hogy e népet a létérdekeit veszélyeztető, évszázados hagyományaival ellenkező bujtogatásoktól megóvja.

Rendeletem, melyet a következőkben közlök, egyházmegyéim iskoláira már a most következő tanévben kötelező.

---

¹ A rendelet eredeti címe: Körrendelet a ruthén anyanyelvnek kiegészítő nyelvül, valamint annak mint tantárgynak tantervszerű tanítása tárgyában. – Megjelent: Az Eperjesi Görög Szertartású Katolikus Egyházmegye Rendeleteinek Tára. 1915. IX. 45–51. l.

Körrendelet

a ruthén anyanyelvnek kiegészítő nyelvül, valamint annak mint tantárgynak tantervszerű tanítása tárgyában.

A nagymélt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minisztérium 1914. évi 114000 sz. a. – azon célból, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermeknek a magyar nyelven való tanulást megkönnyítse és hogy neki az írás- és olvasás elsajátítását lehetővé tegye – elrendelte, hogy az állami elemi népiskolák I., II. osztályában az anyanyelvet, mint kiegészítő nyelvet használják, a III., IV. és V. osztályban pedig azt mint tantárgyat tanítsák.

A most idézett miniszteri rendelet szellemében az érdekelt iskoláimra nézve a következő utasításokat adom:

I. Az elemi népiskolában a nem magyar anyanyelvnek kiegészítő felhasználása.

Abban az elemi népiskolában, melyben az I. osztályba beírt tanulóknak nem magyar, de egy ugyanazon anyanyelvű 1/3-ad része nem érti a magyar tanítási nyelvet, a tanító a magyar nyelv könnyebb és sikeresebb tanítása, valamint – különösen az osztatlan népiskolában – rendkívül fontos időmegtakarítás céljából az I. és II. osztályban *a szoroson vett tanításnál* a gyermekek anyanyelvét oly mértékben használja fel kiegészítésként, amennyire az a nyújtandó ismeret tisztább megértéséhez szükséges.

Hangsúlyozom, hogy az anyanyelv, mint kiegészítő nyelv *csak akkor területen használtassék, amennyit a magyar nyelvre való tanítás könnyítése és a magyar nyelven történő tanulás eredményessé tétele megkíván.* Az anyanyelv felhasználása tehát *csak módszeres eljárást s nem magyar nyelvre való fordítást jelent.* Ez az eljárás azonban minden tárgy tanításában megjelenik s a tanítás folyamán a következőképp alakul.

Amikor valamely magyar szót kell megtanítani, a fogalom megértését célzó szemléltetés, cselekvés és cselekedtetés után *csak a fogalom biztos megértése céljából* először az anyanyelvi elnevezést mondjuk, vagy – ami [a] fogalom biztos megértését mutatja – mondjuk ki, mely úton nyomban következzen a többször hangoztatandó magyar elnevezés. Az e fokozatot követő mondatalkotás, valamint az új szónak beszélgetés alapján történő megerősítése azonban az eredmény biztosítása céljából *pusztán magyarul* történjék. Míg ez eljárás biztosítja egyrészt azt, hogy a gyermek a használt magyar szó alatt mindenkor a való fogalmat fogja érteni, tehát nem ad a szónak más tartalmat, másrészt nagyon megkönnyíti azoknak az elvont jelentésű magyar szavaknak megtanulását, melyeknek megértése a saját anyanyelvük felhasználása nélkül sok idő- és energiafogyasztással jár.

A mondottakból a tanítói eljárásnak a következő fokozatai alakulnak ki:

1. A fogalom megértése szemléltetés, cselekvés vagy cselekedtetés alapján.
2. Szükség esetén az anyanyelven történő megnevezés, vagy amikor csak lehetséges, megneveztetés.
3. A magyar kifejezés közlése.
4. Az új szónak magyar beszélgetés keretében történő begyakorlása.

Az eljárásnak az egyes tantárgyaknál való alkalmazására megjegyzem, hogy az anyanyelven történő kiegészítés minden olyan alkalommal megtörténjék, amikor a tanító a helyes megértés céljából azt szükségesnek látja. A dolog természetéből következik azután az, hogy a tanítás folyamán minél több szóképpel rendelkezik a gyermek, magyar nyelvére fokozatos fejlődése folytán az anyanyelv kiegészítő használata önmagától mindig jobban és jobban háttérbe szorul.

Az iskolába járnival kezdő, magyarul nem tudó gyermekkel a tanító, *a szoroson vett tanításon kívül való érintkezésben*, a gyermekek számára való tekintet nélkül, a gyermek anyanyelvét is használja addig a határig, hogy a gyermek tanítóját mindjárt kezdetben megérthesse, benne jóindulatú vezetőjét ismerhesse meg, hozzá bizalommal fordulhasson és az iskolát megszeresse.

II. A ruthén anyanyelvnek, mint tantárgynak, tantervszerű tanítása.

Ha a III., IV. és V. osztályba beírt tanulók összessége 1/3-ad része ruthén, elrendelem, hogy ezeknek az írás- és olvasás anyanyelvükön is megtaníttassék.

Az anyanyelvnek, mint tantárgynak tantervszerű tanítása az írás- és olvasás tanításával a III. osztályban kezdődik, tehát akkor, amikor a gyermekek a magyar írás- és olvasás technikai nehézségein túl vannak s az V. osztályban befejeződvén, ezen osztályokban a vizsgálat tárgyát képezi.

Mivel azt óhajtom, hogy e rendelet második részéből származó előnyökben a lehetőség szerint azok a gyermekek is részesüljenek, akik az 1915–1916. tanévben a III. osztálynál felsőbb osztályba járnak, átmeneti intézkedésül elrendelem, hogy már a jelen iskolai évben a III–V. osztály tanulói, számukra való tekintettel, megfelelő összevonással a III. osztály anyagát tanulják, míg a rákövetkező 1916–17. évben a III. osztály külön tanítandó, a IV. és V. osztály pedig a megfelelő összevonással a IV. osztály anyagát dolgozván föl, az 1917–18. évben minden osztály a már részére kijelölt anyagot tanulja.

III.

Hogy azonban a feldolgozandó anyanyelvi anyag tekintetében semminemű kétség elő ne forduljon, alább közlöm az idézett miniszteri rendelethez csatolt „függeléknek” idevágó részeit:

FÜGGELÉK

az állami népiskola tantervéhez.

CÉL.

Az anyanyelv tanításának célja az, hogy a nem magyar ajkú gyermeket saját anyanyelvén írni helyesen, fogalmazni és olvasni megtanítsuk.

TANANYAG.

III. Osztály.

Az írott és nyomtatott kis- és nagybetűk elsajátítása. Szavak, mondatok, egyszerűbb olvasmányok olvastatása, tárgyalása s íratása másolás, később diktálás után.

IV. Osztály.

A folyékony írás gyakorlása: helyesírás másolás és diktálás szerint. Egyszerűbb mondatok alkotása és íratása. A különböző tárgykörből vett egyszerűbb fogalmazás feltett kérdések alapján. Egyszerűbb levél szóbeli és írásbeli fogalmaztatása.

V. Osztály.

Helyesírás gyakorlása másolás és diktálás szerint. Megtanult rövid szövegnek emlékezetből való íratása. Az olvasmány tartalmának leírása kérdések szerint, ügyelve a magyar fogalmazásban már tanult fogalmazványszerkesztésre. Leírások adott vázlat alapján. Szabad fogalmazás. Tudósító, kérő, köszönő, üdvözlő levelek vázlat után és anélkül, adott tárgyról.

Értelmes és szép olvasás gyakorlása. Leíró, erkölcsi tartalmú és tárgyú olvasmányok tárgyalása olyan irányítással, melynek eredményeképpen a gyermek később az olvasottakat önmagától is megértse.

Az e tárgy tanítására felvett köteles óraszám a különböző iskolatípusok szerint osztályonként következőképpen oszlik meg:

Osztály	Egytanítós iskola órái	Kéttanítós iskola órái	Többitanítós iskola órái
III.	1	1 és 1/2	2
IV.	1 és 1/2	1 és 1/2	2
V.	1 és 1/2	2	2
Összesen:	4	5	6

IV.

Elrendelem, hogy a most vázolt anyanyelvi oktatás ezentúl kizárólag a latin abc és a magyar fonetika alapján készült és főhatóságom által kiadott tankönyvekből történjék.

Egyházmegyéim összes iskolái magyar tannyelvűek lévén, a gyermekek elsősorban magyarul tanulnak meg írni és olvasni. Ezért kétségtelenül sok nehézségtől szabadulnak meg, ha anyanyelvüket is ugyanazon betűk és fonetika felhasználásával tanulhatják, olvashatják és írhatják és így megkíméltetnek a kétféle betűvetés elsajátításával járó sok és fáradságos vesződéstől.

Az eddigi kísérletképpen kiadott latin betűs rutén nyelvű kiadványoknak a nép mind szélesebb körében való elterjedése s az a tény, hogy levelezését a nép túlnyomó részben a latin betűk segítségével bonyolítja le, mutatják, hogy az iskolában a cyrill betűk elsajátítására fordított munka hiábavaló s nem termi meg gyümölcsét.

A paedagogiai szempontok és a latin betűvel való írás, illetve az ilyennel írott kiadványok iránt való óhajnak egyre szélesebb körben való nyilvánulása indokolttá teszik, hogy az eddigi kísérletek rendszeres gyakorlattá fejlesztessek. *Ezért egyházmegyéim iskoláiban csakis latin betűs és a magyarfonetika alapján nyomtatott tan- és imakönyvek használatát engedem meg s jelen rendeletemmel ellentétes más iskolai gyakorlatra engedélyt nem adok.*

A szükséges könyvekről s azok kiadásáról egyidejűleg gondoskodtam. Az anyanyelvnek jelen rendeletem szellemében való tanítására szükséges olvasókönyvek, a hitoktatáshoz szükséges katekizmus és biblia, a hitélet fejlesztésére szolgáló imakönyv és az egyházi szertartásokban való részvételt lehetővé tevő énekes könyv (Zbornik) kiadása folyamatban van.

A jelen átmeneti tanévben az összes III., IV. és V. osztályú tanulók részére szükséges „ABC és Olvasókönyv” már készen is van. Felhívom tehát az iskolaszéki elnök urakat, hogy az igazgatásuk alatt álló iskolákban mutatkozó könyvszükségletet legkésőbb a folyó évi október hó 15-ig jelentsék be főhatóságomnál, hogy a könyvek elküldése iránt intézkedhessem. Ahol a folyó évi nehéz anyagi helyzet indokolttá teszi, nem zárkozom el az elől, hogy a tankönyvet ingyen, vagy kedvezményesen áron kérjék. Tájékoztatás végett megjegyzem, hogy az olvasókönyv ára 52 fillér.

Mivel a népnek anyanyelvét illető, valamint vallási és liturgikus igényei jelen rendeletem kezeim belül minden tekintetben teljes kielégítést találnak, – *minden ezzel ellentétes egyházmegyei rendeletet és szokást ezennel hatályon kívül helyezek.*

Egyházmegyéim hazafias buzgalmáról ismert papsága és tanítói kara átérzve a nép érdekét szolgáló ezen rendeletem nagy fontosságát, meg fogja találni a módját, hogy a kezdet esetleges nehézségeit lelkipásztori bölcsességgel s tanítói okos módszerességgel elsimítsa.

A cyrill betűknek egyházmegyéink iskoláiból való kiküszöbölése által fokozni fogjuk a hazafias nevelést s a ruthén nép kulturális haladásának a magyar nemzeti kultúrába való bekapcsolódását jelentős lépéssel visszük előre és hatalmas gátat emelünk a bujtogatók munkájának, akik e népet katolikus hithűségében, évszázados hagyományai által megszentelt királyhűségében és a magyar haza szeretetében megingatni akarva, életérdekei ellen törnek.

Nem kétlem s el is várom, hogy egyházmegyém lelkészei és tanítói átérezve jelen rendeletem összes gyakorlati vonatkozásait és következményeit s annak szellemében munkálkodva arra fognak törekedni, hogy egyházmegyém népe a jövőben is az maradjon, ami a múltban volt: – a katolikus anyaszentegyháznak, a magyar királynak, a magyar hazának fidelissima gens-e.

Fogadják egyébiránt főpásztori áldásomat, mellyel vagyok

Eperjes, 1915. szeptember hó 29-én.

Krisztusban szíves atyjok:

ISTVÁN s. k.,

püspök.

Mellékletek:

1

1915 szept. 30

*Novák István gör. kat. püspök kísérelvele gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a fenti rendelet megküldése tárgyában*

ME 1915–XII–450 (5294 res.)

(Kézírtas eredeti irat)

3179 sz.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Ismerve Excellentiádnak magas érdeklődését, van szerencsém *a latin betűknek a rutén nyelvű tankönyvekbe való bevezetése tárgyában kiadott f. évi 3179 sz. körrendeletemet** Excellentiádnak szíves tudomásvétel végett csatoltan közölni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Eperjes, 1915 szeptember hó 30-án

Dr. Novák István s. k.

eperjesi püspök

---

* Vastag ceruzával aláhúzva.

2

1915 okt. 3

*Gr. Tisza István miniszterelnök válaszlevél-tervezete
Novák István eperjesi gör. kat. püspökhöz lenti tárgyban*

ME 1915–XII–450 (5294 res.)
(Kézírásos fogalmazvány)

Tárgy:

Eperjesi gör. kath. püspök bemutatja
a latin betűknek a rutén nyelvű tan-
könyvekbe való bevezetése tárgyban
kiadott körrendeletét.

Méltóságos Püspök Úr!

A latin betűknek a rutén nyelvű tankönyvekbe való bevezetése tárgyában kiadott körrendeletének tartalmáért és¹ szíves megküldéséért fogadja Méltóságod őszinte köszönetemet.

Fogadja stb.

Bp 1915. X/3.

X/7. Tisza s. k.

F

1915 szept. 30

*Gr. Tisza István miniszterelnök számjeles távirata az északkeleti vármegyék főispánjaihoz
Novák István eperjesi püspöknek „a cirill betűk eltörlésére vonatkozó rendeletével” kapcsolatban
sajtóközlemények mellőzése tárgyában*

ME 1915–XII. res.–450 (5294 res/915)
(Gévelt fogalmazvány-melléklet)

Ő *Ex[cellenciá]ja rendeletére:*

Számjeles távirat

(Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa, Zemplén, Sáros és Abaúj vármegyék főispánjainak)

Nem kívánatos, hogy a sajtó *Novák István püspöknek a cirill betűk eltörlésére vonatkozó rendeletével* foglalkozzék, még akkor sem, ha *ez szimpatikus irányban* történék, mert *az ügynek ártunk, ha idő előtt lármát ütünk vel[e]*.¹ Szíveskedjél a lapokra ilyen értelemben befolyást gyakorolni.

Bpest, 915. IX. 30.

Tisza

K/D[rasche] L[ázár] s. k.

elk. 1915 IX/30

Farnik s. k.

¹ E két szó Tisza s. k. beszűrésa.

¹A szövegben a kiemelések piros ceruzával aláhúzva; a mondat utolsó része Drasche-Lázár Alfréd elnöki osztályvez. beszűrésa a fogalmazványban kihúzott „ilyen cikkek könnyen *ellentmondást válthatnak ki bizonyos oldalról*” helyett. – A távirat annak az átírat-fogalmazványnak a melléklete, amelyben Tisza (okt. 3-án) köszönetet mond Novák

G

1915 okt. 5

*A Budapesti Hírlap cikke a cirill betű használatának
az eperjesi gör. kat. egyházmegye területén való megszűnéséről¹*

Budapest, okt. 4.

Az eperjesi görög-katolikus magyar egyházmegye területén megszűnik a cirill-betű: ezt a nevezetes változást a minap kilátásba helyezte a *Budapesti Hírlap*. A mai napon örömmel jelenthetjük, hogy a cirill-írás eltörlése az említett egyházmegyében – hazafias püspökének és derék, magyar érzésű papságának időszerű és helyes, a nép igaz érdekeit szolgáló elhatározásából – valóra vált. Ma kaptuk kézhez ugyanis Novák István eperjesi görög-katolikus püspök pásztorlevelét és körrendeletét, amelyben újra szabályozza az anyanyelv tanítását a rutén iskolákban, főcélul tűzvéni ki a *magyar nyelvre való tanítást, mégpedig kizárólagosan a latin ábécé és a magyar fonetika alapján*. Ezzel a korszakos jelentőségű rendelettel eltűnik a cirill betű, s eltűnik örökre az orosz bujtogatás szelleme is a rutén magyarság világából, és az egész ruténlakta vidékre új nap fénye derül.

A továbbiakban az újságcikk szó szerint idézi a körrendelet bevezető sorait, majd ismerteti a fontosabb új rendelkezéseket (a rendelet teljes szövegét I. kötetünkben *E* alatt). „A cirill betűknek egyházmegyénk iskoláiból való kiküszöbölésével – idézi végül a B. H. névtelen cikkírója a rendeletet kibocsátó Novák István eperjesi gör. kat. püspököt – fokozni fogjuk a hazafias nevelést, és a rutén nép kulturális haladásának a magyar nemzeti kultúrába való bekapcsolódását jelentős lépéssel visszük előre, és hatalmas gátat emelünk a bujtogatók munkájának.”

Megemlítjük e helyütt, hogy az Ung vármegyei görög katolikus papság egyik kiváló tagjától felhívást kaptunk, amely panaszosan említi, hogy az eperjesi ragyogó példát a *ruténség ősi székhelyén, Ungvárott nem követik*. A Budapesti Hírlap főszerkesztőjét² hívja föl, legyen szószólója az ungi és beregi papság és nép hasonló óhajlásának, s a sikert biztosra veszi.

Az ősi munkácsi egyházmegye püspöke³ is – írja – lelkes magyar ember, sőt a Rákóczi és Bocskai hajdúinak egyenes leszármazottja; papjai is jó hazafiak, a Kossuth szabadságharcának legjobb katonái; s az egyházmegye székhelyén, Bercsény híres várában, Ungvárt nem követik a szép példát.

Úgy hisszük, megnyugtathatjuk lelkes barátunkat a munkácsi egyházmegyében. Az eperjesi világító példának követése nem fog elmaradni. Erről kezeskedik nekünk már az a szép jellemrajz, amelyet a levél írója a munkácsi egyházmegye főpásztoráról a fönnebb közölt sorokban adott.

István eperjesi püspöknek a szept. 30-án vett rendelet tartalmáért és megküldéséért (I. kötetünkben az *E* irat 2. mellékletét). – Az irathoz csatolva „Az Eperjesi Görög Szertartású Katolikus Egyházmegye Rendeleteinek Tára. 1915. IX. 3179. sz. – Körrendelet a ruthén anyanyelvnek kiegészítő nyelvül, valamint annak mint tantárgynak tantervszerű tanítása tárgyában. (46–51. l.) Kelt 1915. szeptember 29-én” (kötetünkben: *E* irat). – Az „idő előtti lármáról” nem a rutén régió sajtója, hanem a magyar nacionalizmus korabeli szócsöve, a Budapesti Hírlap gondoskodott. Okt. 5-én és 6-án hosszabb írásban számolt be a cirill betűk eltörléséről az eperjesi gör. kat. egyházmegyében (az előbbi I. *G* alatt).

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A cirillbetű eltörlése*. – Budapesti Hírlap 1915. okt. 5; 277. sz. 8. l. – Egy nappal később ugyanitt Sztripszky Hiador „Cirillbetű – latin betű” c. írása foglalkozik a rutén iskolai írásreformmal.

² Rákosi Jenőt.

³ Papp Antal.

H

1915 okt. 30

*Gr. Tisza István miniszterelnök átirat-fogalmazványa br. Burián István külügyminiszterhez
„a cirillírásnak a hazai ruténség köréből való kiküszöbölése” és a munkácsi püspökség kebelében
ezzel szemben kibontakozó ellenállás tárgyában*

ME 1915–XII–450 (5998/res.)

(Német nyelvű fogalmazvány részleteinek fordítása)

Bizalmas. Kizárólag saját kezéhez!

Már volt alkalmam Excellenciádnak élszóban említést tenni arról, hogy a m. kir. kormány akciót indított abból a célból, hogy a hazai rutén lakosság köréből a cirill ábécé fokozatosan kiküszöböltessék. Ebben távol áll a kormánytól az a gondolat, hogy a cirill írás használatát állami tilalommal vagy állami kényszerintézkedések alkalmazásával akadályozza meg, hanem az az igyekezete, hogy az egész akciót mindkét érdekelt egyházmegye: az eperjesi és a munkácsi görög katolikus püspökök által a hercegprímás bevonásával vitesse keresztül. Az akció két fő irányba ágazik el. Az egyik arra irányul, hogy a jövő generációnak már ne tanítsák a népiskolákban a cirill írást, a másiknak viszont az a célja, hogy a szoros értelemben vett liturgikus könyveket, amelyeknek új kiadása szükséges, ne cirill, hanem latin betűkkel adják ki.

...Ami a szorosan vett liturgikus könyvek új kiadását illeti, úgy az eddig használatos és részben Kievdn nyomtatott könyvek nem hagyhatók használatban. Ezért tehát a hercegprímás elnökletével és az érdekelt püspökök részvételével bizottságot képeztek, amelynek feladata, hogy a liturgikus könyvek új kiadását latin betűkkel annál is inkább biztosítsa, mert a hívőknek a görög szertartás ceremóniáiban aktív részük van, a jövő generáció azonban már nem fogja az iskolában a cirill ábécét megtanulni. A liturgikus könyvek kiadására szóló felhatalmazás kiadása Rómában a szertartások és a propaganda kongregációjára tartozik. A Kúria azonban a lemergi metropolóra nézve erre a lemergi érseket delegálta. Ennek analógiájára Magyarország hercegprímása nemrégiben hasonló delegálás kiadását kérte a római Kúriától a maga számára az érsekségéhez tartozó eperjesi és munkácsi püspökségekre nézve.

Amiután a fentiekben volt szerencsém felvázolni az akció kifejtését és jelenlegi állását, hangsúlyozottan utalni óhajtok az eddig felmerült és a még várható nehézségekre is.

A munkácsi papság egy kis csoportjának szlavofil irányzata ismeretében, továbbá tekintettel arra, hogy vegyes, egyházi és állami jellegű akcióról van szó, még ennek tulajdonképpen kezdete előtt a /. alatt csatolt bizalmas átiratot intézte a m. kir. kormány Magyarország hercegprímásához, és amint Excellenciád az átiratból látni fogja, többek között felkérte Csernoch bíborost, hogy a kormány nemcsak állami, hanem katolikus egyházi érdekeket is szolgáló akciójáról gróf Scapinelli pápai nunciust megfelelően tájékoztatni szíves legyen. Az a véleményem, hogy a m. kir. kormány egyházi szempontból nem járhatott volna el nagyobb lojalitással, mint hogy terveit még az akció kezdete előtt a Római Kúria bíborosa által közölte a nunciussal. Bár a hercegprímás teljesítette ezt a megbízatását, és a nuncius tökéletesen tájékozva volt terveink indokáról és szándékainkról, mégis megbeszélésekbe bocsátkozott Suba György munkácsi kanonokkal, aki azonnal Bécsbe utazott, midőn a m. kir. kormány a munkácsi püspököt bizalmas leiratban felhívta az eperjesi egyházmegyében bevezetett akcióhoz hasonló indítására. Suba kanonok utazása kifejezetten politikai jellegű volt, amennyiben ő még a nuncius előszobájában is tárgyalást kezdeményezett bizonyos Philasszal, a galíciai baziliták [szektájának] provinciálisával, és rávette, hogy osztrák részről járjon közbe a her-

cegprímásnál a magyar kormány akciója ellen. Nevezett tényleg felkereste a hercegprímást, sőt arra ragadtatta magát, hogy az osztrák birodalmi gyűlés rutén tagjainak politikai akciójával fenyegetse meg. A hercegprímás ezt az illetéktelen beavatkozást természetesen ridegen visszautasította, de az egész közjáték éles fényt vet Suba kanonok mesterkedéseire. Ő egyébként egy ideig Rómában tanult, ott bizonyos kapcsolatai vannak, és ezekkel a kapcsolatokkal, valamint a nunciussal való megbeszélésével dicsekedve igyekszik egyébként jelentéktelen akciójának bizonyos tekintélyt biztosítani. A munkácsi papság szóban forgó kis csoportja azonban nem elégedett meg Suba kanonok személyes közbenjárásával, hanem elárasztotta a nunciust tiltakozásokkal, óvásokkal és emlékiratokkal a liturgikus könyvekre vonatkozóan tervezett akció ellen.

Miután vatikáni követünk távolléte folytán közvetlen kapcsolatunk a Római Kúriával bizonyos fokig el van vágva, kétszeres jelentősége van a nuncius jelentésének Rómába. Akciónk ez oldalról lehetséges megzavarásának elejét veendő, bátor vagyok Excellenciát tisztelettel felkérni, folytasson komoly megbeszélést a nunciussal, minden kétségét kizárva arra nézve, hogy a m. kir. kormány a hercegprímás közbenjárása után kínos meglepetéssel értesült a Suba kanonokkal folytatott megbeszélésről, és e kormány erősen reméli, hogy a nuncius a jövőben nem fog tárgyalásokba bocsátkozni Gebe, Suba, Hadzsega és Volosin urakkal, valamint érdektársaikkal. Egyben bátor vagyok felkérni Excellenciát, szíveskedjék a nunciussal közölni, hogy a m. kir. kormány a legnagyobb súlyt fekteti a hercegprímás által a liturgikus könyvekre nézve kért felhatalmazás mielőbbi megadására.

A m. kir. kormány szilárdan meg van győződve arról, hogy most, midőn a Monarchia létérdekeiért áll harcban a görögkeleti világgal, a hazai rutén lakosságnak a nagyorosz kultúrközösséghez való mindennemű kapcsolata elvágására törekedve nemcsak saját állami érdekeit, hanem a katolicizmus érdekeit is védelmezi, és jogosultnak véli annak elvárását,¹ hogy a Római Kúria ebben nemcsak nem gátolja, hanem a legteljesebb nyomatékkal támogatja.

Fogadja [Excellenciád] stb.

Budapest, 1915. október hó 30-án.

Tisza s. k.

---

¹ E mondatban „nemcsak”-tól eddig Tisza s. k. beszúrása. – A fogalmazványban több helyütt ceruzával aláhúzott kiemelések.

I

1915 nov. 26

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz a munkácsi gör. kat. püspöknek a cirill betűk latin betűkkel való helyettesítését célzó akcióval szembeni fenntartásairól, 1 melléklettel

ME 1915–XII–450 (6613/915 res.)

(Gépelte eredeti irat)

12326/915 szám.
eln.

Bizalmas.
Kizárólag saját kezéhez.

Nagyméltóságú Gróf, Miniszterelnök Úr!

Folyó évi okt. hó 15-én kelt levelem kapcsán van szerencsém Nagyméltóságodnak becses tudomására hozni, hogy a munkácsi püspök úr hozzá intézett bizalmas levelemre válaszolva újabb hivatalos beadványt adott, mely álláspontunkhoz bizonyos közeledést mutat, több tekintetben azonban homályos és néhány betű számára *a magyar fonetikától eltérő új írásjeleket hoz javaslatba, melyek alkalmasak lennének az egész akció komolyságába vetett hit megdöntésére.*¹ A beadvány kétértelműségével szemben szükségesnek láttam álláspontunkat még egyszer határozottan körvonalozni és részben meg is okolni. Ennek az iratomnak másolatát van szerencsém Nagyméltóságodnak :/: alatt azzal rendelkezésére bocsátani, hogy az ügy további fejleményeiről Excellentiádat továbbra is értesíteni fogom.

Budapest, 1915. évi november hó 26.

Jankovich s. k.

---

¹ A kiemelés a címzett részéről aláhúzva és a lapszélen is megjelölve.

Melléklet:

1915 nov. 26

*Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszternek Papp Antal püspökhöz intézett levele
a munkácsi gör. kat. egyházmegyében eszközendő rendelet tárgyában*

ME 1915–XII–450 (6613/915 res.)

(Gépírt hivatalos másolat)

12326/1915. szám.
eln.

Bizalmas!
Kizárólag saját kezéhez!

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr!

A cirilbetűknek a hazai ruténség köréből való kiküszöbölése ügyében folyó évi október hó 24-én 3.543. szám alatt kelt iratában¹ Méltóságod ismételten kiemelte, hogy milyen intenzív akciót fejtett ki a munkácsi egyházmegye a latinbetűs kiadmányok előállítására és terjesztésére körül. Így tehát Méltóságod csak boldog emlékével elődének és diocézisének tradíciójához marad hű, hogyha a tervezett és az utóbbi idők eseményei által oly szükségesnek mutatott akciót a maga részéről is keresztül viszi.

Méltóságod irata végén említést méltóztatik tenni egy kijelentésemről, amely szerint a reform csak fokozatosan egy új generáció nevelésével, minden kényszer nélkül oldandó meg. Mielőtt az ügy részleteire térnék, félreértés elkerülése végett szükségesnek látom a Méltóságoddal folytatott beszélgetés helyes értelmét írásban is precizálni. A m. kir. kormány tényleg csak fokozatosan óhajtja a ciril betűk kiküszöbölésére indított akciót keresztül vinni és azt tartja a legcélszerűbbnek, ha a munka az elemi iskolában kezdeti meg úgy, hogy a jövő generációt már nem tanítjuk meg a cirilbetű ismeretére. Ez lesz az akció első fokozata. Szavaim azonban olyképpen semmiesetre sem értelmezhetők, hogy még a népiskolából is fokozatosan küszöböltessék ki a cirilbetűt.

Ezen a téren a kormány Méltóságodtól is analóg utasítás kibocsátását kéri, mint ahogyan az eperjesi püspök úr a maga részéről az ügyet már megoldotta. Ami pedig a kényszer mellőzését illeti, újból kiemelem, hogy a kormány a cirilbetűknek állami tilalommal való kiküszöbölésétől el óhajt tekinteni, ami azonban nem zárja ki azt, hogy Méltóságod egyházi rendelkezéssel a cirilbetűk használatát egyházmegyéjéből éppúgy szabállyal küszöbölje ki, mint ahogyan az az eperjesi egyházmegyében már megtörtént.

Méltóságod ismételten rámutatott a szizmatikus mozgalmak veszedelmére. Bajok e téren politikai háttérrel bíró egyházi izgatások következtében már akkor fakadtak, mikor a cirilbetűk kiküszöbölésére irányuló mozgalomnak még a gondolata sem merült fel és ezen mozgalmak élének elvételére nem is a cirillica az alkalmas gyógyszer, hanem ezeknek összeomlását lényegesen fogja segíteni az orosz hatalom megtörése, az orosz erőbe vetett hit megingása és ezt az örvendetes folyamatot elősegítheti a lelkeskedő papságnak buzgalma, a cura animarum a szó legjobb értelmében véve.

Az akció megindításánál egyik első kérdés a cirilbetűknek latin betűkkel való átírása. Folyó évi július hó 1-én 5822. eln. szám alatt kelt irattal volt szerencsém a ciril (ó-szláv) betűknek a magyar helyesírás jeleivel való átírására vonatkozó ABC egy példányát Méltóságodnak megküldeni.

¹ Papp Antal munkácsi püspök Jankovichhoz intézett levele nincs az iratok közt.

Az ABC-t tartalmazó jegyzék 10, 31, 32, 34 és 36 sorszám alatti betűinek átírása tekintetében Méltóságod aggályoknak adott kifejezést.²

Mínt hogy már a folyó évi június hó 15-én tartott szakértekezleten is kiemelkedett, hogy a munkácsi egyházmegye részéről különösen súlyt helyeznek a 10. alatt felsorolt betűre, melyet a nyugati tájszólás inkább *i*-nek, a keleti tájszólás pedig egy sajátos hangú betűnek ejt, készséggel hozzájárulok ahhoz, hogy a 10. alatti betű *i* jellel jelöltessék meg, ami a gyakorlatban előreláthatólag nem fog nagyobb zavarokra vezetni, mert a felnőtt népesség, mely a jegyet nem érti, azt valószínűleg *i*-nek fogja ejteni.

Egészen másképpen áll azonban a dolog a 32. alatti *ji*, a 34. alatti *ju* és a 36. alatti *ja*-nak, *i*, *u*, illetve *a*-val való megjelölésével. Ez ellen a legnagyobb aggályaim vannak. A magyar fonetikához szokott gyermekek ugyanis a fenti betűket *e* szerint *i*, *u* és *a*-nak és nem *ji*, *ju* és *ja*-nak olvasnák, az ellenkezőnek elsajátítása pedig sok veszéllyel járna. Hiszen a magyar fonetika szerint való átírás egyik fő paedagógiai előnye éppen abban fekszik, hogy a gyermeknek nem kell az elemi iskolában kétféle ABC-vel vesződni és a formalisztikus nyelvtanulás nem nyomja el a mai világban oly szükséges érdemi ismeretek tanítását.

De aggályaim vannak az ellen is, hogy a 31. alatt felsorolt betű megjelölésére *y* használtassék, mert az *y* a magyarban magánhangzóként nem fordul elő és csak mássalhangzóval kapcsolatban használtatik.

Általában a legutóbbi 4, a magyarban ismeretlen betű ellen döntő súllyal esik a mérlegbe az, hogy el kell számolnunk a felnőtt népesség igényeivel is és ha a fenti 4 betűvel néplapot, naptárt, imakönyvet stb. adnánk ki, a már felnőtt népesség ezeket az új írásjeleket egyáltalában nem értené, és az új betűgyártás az egész akció komolyságát veszélyeztetné.

Legcélszerűbb lesz tehát megmaradni az eredeti és egyszerű koncepciónál, amelyet úgy magasabb tekintetek, mint paedagógiai okok egyaránt követelnek.

A kiadandó könyveknek nem valamely rutén irodalmi nyelven, hanem a hazai rutén nép nyelvén kellene készülniök, mert azok természetesen hazai rutén népünk sok tekintetben egyszerűbb nyelv-igényeinek kielégítésére lesznek hivatva.

Mínt hogy bizton remélem, hogy Méltóságod a jövő 1916/17 tanév elején egyházmegyéjének iskoláiban úgy az anyanyelv, mint a vallástan tanításánál a latinbetűk közkötelező használatát el fogja rendelni, tisztelettel kérem, legyen szíves egyfelől a már meglévő latin betűs és az akciónál minden további nélkül felhasználható, másfelől az újonnan kiadandó tan- és imakönyvek részletes felsorolása mellett megjelölni, kik lennének azok a szakférfiak, akiket az egyes könyveknek népies nyelven való meg- illetve átírására javaslatba méltóztatik hozni, tartanak-e azok igényt és mennyi tiszteletdíjra, hány példány lenne szükséges egy-egy könyvből, mely nyomdában lennének azok előállíthatók, mibe kerülne azok előállításuk és miképpen óhajtaná Méltóságod azok árusítását szervezni.

Mielőbbi szíves válaszát kérve, fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1915. évi november hó 26. dr. Jankovich s. k.

A hivatalos másolat hitelül

Heckl Ödön s. k.

elnöki irodaigazgató

Körpecsét

² A Szémán István által készített ábécétervezet a 10. számú betűt *y*, a Jankovich által 1916. júl. 28-án ellenjegyzett „Magyar betűs rutén abc” c. táblázat *i* betűjellel jelöli. A 31. számú betű megfelelő alakjai: *y – ö*; a 32. számúé: *ji – (lány)* c, r, sz, z után *’* jel, d, l, n, t után pedig *y*. A 34. számú betű megfelelő alakjai: *ju-ju*, ill. *u*. A 36. sorszámúé pedig: a szó elején *ja*; d, t, n, l után *gya, tya, nya, lya*, máskor *ja*. A „Magyar betűs rutén abc” táblázata szerint *ja és a az* átírás módja

1915 júl. 5

*Heutig német államminiszternek, a német Schulverein volt elnökének nyilatkozata
Rákosi Jenőnek a Schulverein-ügyben a magyar iskolaegyesületben mondott beszédéről
a Budapesti Hírlap erről szóló vezércikke keretében¹*

Budapest, júl. 4.

A magyar iskolaegyesület elnöke² az egyesület közgyűlésén a múlt héten megnyitó beszédet mondott, mely annak idején a *Budapesti Hírlap*-ban röviden ismertette. E beszéd azt fejtegette, hogy az iskolaegyesület alapítását a német és osztrák Schulverein³ provokálta. Mert a többi európai nemzettel együtt a német is elhitte rágalmozóinknak, hogy Magyarországon minden nem-magyar nemzetiséget üldöznek, elnyomnak és sanyargatnak.

E rágalmakkal szemben konstatálni kell, hogy sehol a világon a nemzetiségek humánusabb, türelmesebb, tisztességesebb elbánásban nem részesülnek, mint Magyarországon. Ennek kell tulajdonítani az antant hatalmak megdöbbenését, mikor látták, hogy Magyarország nemzetiiségei a világháború alatt s különösen a muszka betörés idején is a nemzetiségeink nemcsak föl nem lázadtak ellenünk, hanem nagyobb részben a magyarokkal versengve jókedvvel, lelkesedéssel szálltak harcba a nemzet védelmében. Hogy a magyar hadsereg mily vitézi tetteket vitt véghez e háborúban, immár ország-világ tudja és föl is ismeri azt a nagy igazságot, hogy mily nagy erkölcsi és államalkotó erő rejlik ez országnak magyar nemzeti karakterében. És ha Európa civilizációjának szüksége van arra, hogy létezzék egy *Wacht am Rhein*, nem kisebb szüksége van nem csak Magyarországnak, nem csak Németországnak, hanem egész Európának is arra, hogy legyen egy *Wacht an der Donau*. Ezt pedig nem teljesítheti senki jobban, mint egy erős, hatalmas magyar nemzeti birodalom.

Ez volt a magyar iskolaegyesület elnöke beszédének a gondolatmenete, amit azért hozunk föl, mert a mai napon rendes berlini levelezőnk től a következő telegramot kapjuk:

Berlin, júl. 4.

Heutig államminiszter úr a külföldön élő németység védelmére alakult egyesület, régebben Schulverein elnöke munkatársunk előtt a következőképpen nyilatkozott Rákosi Jenőnek a magyar iskolaegyesületben mondott beszédére:

– A német Schulverein sohasem követett magyarelles tendenciákat és sohasem tett kifogást az ellen, hogy Magyarországon élő németek magyarul megtanuljanak. Ez egyesület törekvése csak arra irányult, hogy a német erkölcs és a német lélek a külföldön megtartassák. Lehet, hogy bizonyos erősebb magyar áramlatok az egyesületet erősebb, gyakran talán félre is értett tevékenységre serkentették. De mindez már a múlté. A magyarok fényes haditettei és a naponkint megújuló német és magyar testvéresülés után ezek az ellenséges áramlatok bizonyosan minden időre elnémultak. Hogy a *Wacht am Rhein*-hoz egy *Wacht an der Donau* szegődjék társul: ezt bizonyára egész Németországban szívesen fogják üdvözölni és a Schulverein teljes szívből óhajtja, hogy németek és magyarok válllvetve örökadjenek szent javaikon és vezérnemzetei maradjanak középső Európának.

¹ A vezércikk címe és lelehelhelye: *Schulverein – Iskolaegyesület*. – Budapesti Hírlap 1915. júl. 5; 185. sz. 1. l.

² Rákosi Jenő.

³ Az Allgemeiner Deutscher Schulverein 1880-ban létesült Berlinben a külföldi németység iskolaügyének támogatására. A kormány és jeles tudósok is segítették működését. Nevét 1908-ban Verein für das Deutschtum im Ausland-ra változtatta. (Vö. Iratok I. köt. 160. sz.)

Köszönettel és örömmel írjuk le Heutig államminiszter úr e nevezetes nyilatkozatát, kiemelve, hogy ő, bárha csak személyes nézete volna is, amit mondott, az is nagy jelentőségű dolog volna reánk nézve, de ő hivatalos és társadalmi állásánál fogva a legilletékesebbek közé tartozik azok közül, akik nemcsak a maguk, hanem Németország nevében is beszélhetnek. Nyilatkozata oly becses nekünk, hogy nem fogjuk vizsgálni, amit az áramlatokról és ellenáramlatokról mondott, csak kiemeljük azt a szinte mo[n]struózus dolgot, hogy íme a világháborúnak kellett jönnie minden borzalmával, szenvedésével, pusztításával és veszedelmével, hogy lerombolja a rágalomnak, hazugságnak, sőt árulásnak azt az irtózatos művét, melyet ellenünk a Kórodi-Lutzok, a Steinackerek és elvetemedett társaik Németországban oly buzgalommal és sikerrel végeztek. De végre elérte őket is a hazugok sorsa. A világhistoria ajka szólalt meg, hogy tanúságot tegyen rólunk és igazságunkról. Heutig államminiszter úr volt a világhistoria ítéletének a tolmácsa: hála neki és köszönet érte.

69

1915 júl. 20

Ruffy Pálnak, a Magyarországi Tót Közművelődési Társulat titkárának jelentése gr. Tisza István miniszterelnök részére a Társulat harmincéves fennállása alkalmából¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/13

(Gépírásos másolat)

Másolat: Kegyelmes Uram! Az V. Főosztálynak a Magyarországi Tót Társulatra vonatkozó és minden részletében a tényállásnak megfelelő jelentését szerencsés vagyok e következőkben kiegészíteni: A felvidéken a múlt század második felében a szláv irodalmi kultúrának örve alatt egyesület alakult, mely Szláv Matica nevet vett fel, és mely Mojzes István, akkora besztercebányai püspök elnöke alatt maga köré csoportosította a nemzetellenes elemeket oly célból, hogy az alatt az ürügy alatt, hogy a szláv irodalmat terjeszti, oda törekedett, hogy a felvidék tót ajkú lakosságát a magyar államtól elidegenítse, a ru[s]szofil pánszláv áramlatoknak útját előkészítse. A Matica a magyar közigazgatás vezetőinek éberségét kijátszva, közönyét felhasználva, fejlődésnek indult. Székhelyévé Turócszentmártont tette. Itt házat épített, múzeumot, könyvtárat alapított, nyilvánosan pánszláv ünnepélyeket rendezett. Innen szötte összeköttetéseit a külfölddel, ennek anyagi segélyét igénybe vette, és a magyar államigazgatásnak oltalma alatt a felvidéken mindegyre vakmerőbbé vált. Szemérmetlenül szembe helyezkedett a magyar társadalommal, a pánszláv eszméknek zsoldosává lett, és elsősorban papjai, ügyvédei és tanítói által a felvidék tót népét állandó izgalomban tartani törekedett. Tisza Kálmán miniszterelnök bölcsessége végre megsokallta ezt a kezdetben titokzatosan, a sötétben mesterkedő, később már a napvilágon is szabadon garázdálkodó hazaárulást, és midőn a besztercebányai püspöki széket Ipolyi Arnold, a magyar történet irodalmának e kitűnősége foglalta el: a Szláv Maticát feloszlatta, vagyonát zár alá helyezte, és azt az állampénztár kezelésére bízta. E rendelkezés által azonban a Szláv Matica ügye elintézettnek nem volt tekinthető. Úgy a magyar kormány, mint a

¹ Az irat végén Tisza s. k. rájegyzésével: „Matica ügye[,] elolv[asandó?]”. – Az 1885-ben alapított Társulatra vonatkozóan az Iratok I., III. és IV. kötete is közöl forrásokat. A Társulat működésével Bohuš Kostický: Vznik a poslanie Uhorsko-Krajinského slovenského vzdělávacieho spolku c. tanulmánya foglalkozik (Zborník Slovenského národného múzea, LXII., 1968.). Egy kéziratos dolgozat (Varsányi Sándor: A Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület tevékenysége, 1987.401.) a Csehszlovák Tudományos Akadémia budapesti kutatócsoportjának irattárában található. Az irat mellékleteként a Társulat 1915. évi költségvetési terve, az 1914. évről készült zárszámadás és vagyonmérleg kimutatásai, valamint A turócszentmártoni „Szláv Matica” című egyesület feloszlásának és vagyonkezelésének ügye címet viselő feljegyzés másolata szerepel (Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/14–17).

felvidék vezető férfiai átlátták szükségét annak, hogy nem elég a mérges dudvát kiirtani, nem elég az erkölcstelenségnek büntanyáját lerombolni, hanem annak helyébe új kultúrát kell teremteni és a büntanya lerombolt alapzata helyén nemzeti kultúrtemplomot építeni. – Belátták, hogy ott, ahol a pánszláv üzelmek, orosz rubel, szemfényvesztő közepszerűségek, kik pánszláv ízű dicsekedések által jutottak szerephez, tért hódítottak, oly erőteljes nemzeti mozgalmat kell indítani, mely a tót nép lelkületét megtalálja, és melyet a tót nép teljes bizalommal befogad. – Ezt a törekvést megvalósítandó merült fel eszméje egy hazafias tót közmívelődési társulat alakításának, mely társulat „*Magyarországi Tót Közmívelődési Társulat*” elnevezéssel 1885. évi február hó 14-én Tisza Kálmán miniszterelnök tudomásával és pártolásával Budapesten megalakult.

A megalakulásnál jelen voltak a felvidék társadalmának előkelőségei közül Báró Radvánszky Béla elnöktele alatt Lehoczky Egyed, Zsigmondy Kálmán, Dessewffy Kálmán, Törs Kálmán, München Aurél, Matuska Péter, Grünwald Béla, Kubinyi Árpád, Rakovszky István (volt államfi] számzéki elnök) és Zsilinszky Mihály. Ezek a nevek már magukban igazolják azt az eszmét, melyért a társulat megalakult. – Mivel a Szláv Maticának nyílt rendeltetése is a tót nép kulturális érdekeinek gondozása volt, Tisza Kálmán miniszterelnök a felosztatott Szláv Maticának hatósági zár alá vett vagyona kamatait teljes joggal bocsáthatta az ugyancsak kulturális célokat szolgáló hivatott Közmívelődési Társulatnak rendelkezésére. A társulat javára folyósított a Szláv Matica alap kamatjövödelme, később pedig, midőn ez alap vagyonából a turócszentmártoni bérpalota felépült, és a társulat ennek telekkönyvi tulajdonosává lett, a bérpalota bérjövödelmének élvezetébe lépett. A társulat munkaköre ugyancsak arra a területre terjed ki, mely területen a Szláv Matica garázdálkodott. Ez a terület északnyugati Magyarországnak tíz vármegyéje, ú. m. Árva, Bars, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Turóc, Zólyom vármegyék. A társulat munkássága azért szorítkozott csakis ennek a tíz vármegyének területére, mert ezen a területen a tót nép ugyanazt az idiómát használja, és ez a szepesi, sárosi és zempléni idiómáktól lényegesen eltér. A társulat alapszabályában, melyek egy példányát mellékelni szerencsés vagyok, feladatát a következőképpen írta körül: A Magyarországi Tót Közmívelődési Társulat célja: „A magyarországi tót ajkú lakosság szellemi és erkölcsi színvonalának emelése irodalmi eszközök által. Minden politikai és hitfelekezeti tárgy teljesen kizáratik a társulat hatásköréből. A társulat alapszabályai szigorúan meghatározzák a társulat igazgatásának struktúráját. Az alapítók biztosítani akarták a társulatot, hogy hazafiatlan és pánszláv tendenciák által felbujtogatott tömegek a társulat munkásságát meg ne rohanják, fel ne borítsák, azért gondoskodtak arról, hogy minden rendelkezési jog az igazgató-választmányt illesse, az igazgató-választmánynak önkiegészítési joga legyen, és a közgyűlés munkaköre csakis az igazgató-választmány jelentésének tudomásulvételére szorítkozzék. – A társulat 30 éves munkásságának egész tartama alatt e program mellett híven és lelkiismeretesen kitartott. Megértette a tót néppel, hogy a magyar állam nem veszi el sem a nyelvét, sem házi szokásait. Imádja az Istent a saját anyanyelvén, szolgálja a hazát, mint a hazának tót nyelven beszélő polgára, de ő mint tót, a magyar hazának hűséges fia, aki a magyar államnak minden jogában, minden kötelességében az ország minden lakosával egyenlő mértékben részese, ő mint tót nyelvet beszélő honpolgár, szerves tagja a megosztatlanul egységes magyar nemzetnek. A tót nép jellemét ismerni kell, szelíd, békés, türelmes, munkás nép ez, hajlítható, idomítható, vezethető, de nyelvét, szokásait, viseletét gúny tárgyává ne tegyék. A társulat munkásságában odatörekszik, hogy irodalmi kiadványaiban a tót nyelvet ne tegye nevetségessé, a nép kicsinyes hibáit gúnyolni ne hagyja, hanem neki oly olvasmányokat adjon, mely a tót népnek egyéniségét megbecsüli, magyar hazafiasságát dicséri. Ebben a szellemben szerkeszti a társulat saját heti folyóiratát a *Vlast a Szvetet*, melyet tagjai között 14–15000 példányban terjeszt. Ez a szellem vezette a társulatot, midőn a magyar írók remekeiből azokat választotta ki, amelyek vonzóak, melyek a nép lelkületére jótékony hatással vannak. A társulat irodalmi kiadványai közül nevezetesebbek: *Zlata Kniska* (Aranykönyv), Arany János *Toldija*, Jókai Mór *Romanticke obrasky* (Regényes képek), *Nedelne Vecierki* (Vasárnap esti), *Bedő Albert Horár* (Erdőór) című műve,

Smutny Oszud Uhrov v Amerike (Szomorú sorsa a magyaroknak Amerikában), végül Uhorskó cím alatt az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képben című műnek Magyarország történetét tartalmazó fejezete. Dejiny Uhorského Bója Za Slobodu (Az 1848/49. évi szabadságharc), melyet a társulat Pechány Adolf tanárral külön a felvidék tót népe számára elsősorban azért íratott, hogy a képekkel² gazdagon díszített műben bizonyítsa és a tót néppel megértesse, hogy a mi nagy szabadságharcunkban a tót ajkú nép fia együtt ontotta véréit a magyar néppel a magyar szabadságért. Ezt a könyvet a társulat 20.000 példányban nyomatta. Előállítására 14.914 korona 24 fillérjébe került. Oly célból, hogy a népet az alkohol élvezetének veszedelmére figyelmeztesse, megíratta a Najvacsi nepritel Slovenskehó ludu (A tót népnek legnagyobb ellensége) című képekkel illusztrált füzetet. Ugyancsak tudatában annak, hogy a tót nép egészségtelenül lakik: udvartartását kellőleg berendezni nem tudja, megíratta a tagjainak számára a Zdravy dom (Az egészséges ház) című füzetet. Jelenleg sajtó alá rendezte a mai nagy világháborúnak indító okából Z velkej doby (A nagy korszakról) című könyvet, mely ugyancsak képekkel gazdagon illusztrált könyvben: Bernát István, Csecotka Károly, Cherven Flóris, Czobor László, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Janovetz Lajos, Kenedy Géza, Komáromy János, Kozma Andor, Osztrólczy Miklós, Pechány Adolf, Rákósy Viktor, Ruffy Pál, gróf Zichy Sarolta írtak dolgozatokat. E könyvhöz az előszót dr. Radnai Farkas besztercebányai püspök írja, a társulat elnöke. E könyvnek célja, hogy annak minden sorából kitűnjék a mi hadviselésünknek jogosultsága, a nemzeti önvédelem joga, a tót népnek hazafias lelkesedése, vitézsége, hősiessége. A könyvet 24.000 példányban nyomjuk, annak előállítását 18.000 korona költséggel irányoztuk elő. A társulat minden kiadványát tagjainak ingyen adja, és így az évenkénti 2 korona tagsági díj fejében a társulat tagja megkapja a „Vlast a Svet” című hetenként megjelenő képes folyóiratot, melyet a társulat abban a szellemben szerkeszt, mely szellemben a földművelésügyi Miniszter úr a Magyarországon dívó többféle nyelven a „Néplap”-ot kiadja. E lapok helyett a Földművelésügyi miniszter úr a felvidék tót községeinek a Vlast a Svet-et, tehát a társulat lapját küldi. A Földművelésügyi miniszter úr által kiadott gazdasági néplapok:

a Néplap	megjelenik	330 500	példányban
a Volksblatt	– „–	4 900	– „–
a Poporul	– „–	4 800	– „–
a Vlast a Svet	– „–	20 200	– „–
a Nyiva	– „–	1 650	– „–
a Negyila	– „–	1 900	– „–

Ezenkívül a társulat minden tagja évenként megkapja a társulat által kiadott képes naptárt, a Novy Domovy Kalendár-t. Oly irodalmi eszközökkel törekszik a társulat, hogy szembeszálljon a nemzet ellenségeivel, annak idejében a rubelt gurító árukkal, újabban a cseh irodalmi befolyással, mely iparkodik kiadványai által tót népünket a cseh nyelvnek idiómájához hozzászoktatni, vagyis népünket elcsehesíteni. Azt pedig ez a háború is megmutatta, mit ér a cseh szomszédság, a cseh barátság, a cseh vitézség, a cseh hűség. Ez évben a társulat is kivette osztály-részét a nagy nemzeti küzdelemben, 2000 koronát ajándékozott az országos hadsegélyző alapnak, 20.000 korona erejéig hadi kölcsönt jegyzett, összes raktáron fekvő nyomtatványait a sebesült katonákat ápoló kórházak között osztotta szét. A társulat jövedelmeit az 1914. évről szerkesztett és tisztelettel mellékelte zárószámadás mutatja be. E szerint főbb jövedelmi forrásai: 1.) A Szláv Matica alap kamatai,³ 2.) a turócszentmártoni házbérek, 3.) Tagsági díjak, 4.) Saját évek során át gyűjtött vagyonának kamatai. Az 1914-ik évi vagyonmérleg bemutatja a takarékos gazdaság által a mai napig gyűjtött vagyont. Midőn 1899-ben a társulat pénztárát átvettem, a társulatnak 2376 korona negatív vagyona volt, ma

² Az eredetiben elírás: „képekben”.

³ Az eredetiben elírás folytán „kamatair” olvasható.

ez a vagyon 95.558 korona. Megjegyzem, hogy a társulat tulajdonát képező turócszentmártoni házat a vagyonmérleg úgy vagyon, mint teher lapján ugyanabban az összegben tünteti fel, vagyis a ház értéke mint vagyon a mérleget nem befolyásolja. A társulat odatörekszik, hogy vagyonát gyarapítsa abban a tudatban, hogy minél nagyobb anyagi erővel rendelkezik, annál nagyobb erkölcsi erőt fejthet ki. Vagyoni korlátoltságunk az oka, hogy oly műveket, mint az 1848–49-iki szabadságharc vagy mint a sajtó alatt álló háborús könyvünk, évenként ki nem adhatunk, mert a Szabadságharc könyve is két évre akasztotta meg vagyonunk gyarapodását, úgy a háborús könyv kiadása is, mint azt az 1915. évre szerkesztett és elfogadott költségvetés feltünteteti, 11.782 korona hiányt tüntet fel, melyet az előző év megtakarításaiból vagyunk kénytelenek fedezni. Többet is adhatna a társulat tagjainak, mélyebben is művelhetné a tót nép lakta földet, ha anyagi ereje meglenne hozzá.

Megírtni akarja a magyar nemzet illusztrált történetét a tót nép számára, hazafias tárgyú polychrom képeket óhajtana nyomtatni. Kétségbe kell esnünk, ha a tót nép szobáiban az ízléstelen képeket, leginkább osztrák utazók által a nyakukra [!] varrt otrombaságokat látjuk, és nem tudunk gondoskodni arról, hogy a nép ízlését fejlesztve, bennük a hazafias érzést is ápoljuk. Sajnálni való, de a magyar alföldön sincs különben. Ezerszám látogatom telepvizsgálataim során a magyar földműves házakat, de hazafias tárgyú, némi műbeccsel bíró képeket bennük hiába keresek. Talán a képzőművészeti társulatnak lenne elsősorban feladata, hogy hazai művészeknek hazafias tárgyú képeit sokszorosítássá, de ez a társulat sem találta meg még azokat az érdekeket, melyek a magyar nemzet vezető társadalmát a földműves és kisiparos osztály kulturális érdekeihez vezetik.

Ugyancsak gondoskodni akarunk, hogy a hazafiatlan és erkölcstelen ponyva irodalmat a vásáros ponyváról elseperjük, és a mi ponyvánkon hasznos, népszerű, hazafias, erkölcsös irodalmi termékeket áruljunk. Foglalkoznánk mi, még így is, ha csakis irodalmi eszközök munkakörében maradunk, erkölcsnemesítő, közegészségügyi, kulturális, háziipari, földművelésügyi kérdésekkel is, és tetőfokát érné el működésünk, ha ellensúlyát keresnők a pánszláv irányú pénzintézetek gyűlöletes munkájának, ehhez azonban nemcsak az anyagi erő, de a felvidék magyar társadalmának érdeklődése is hiányzik.

Martinka János, aki 1874-ben a lipótvári⁴ börtönben meghalt, összes vagyonát szláv nemzetének hagyományozta azzal a kikötéssel, hogy ezt a Matica kezelje, míg hagyatéka 100000 forintra nem emelkedik. Ez a hagyatéka, melyet az állampénztár kezel, ma már 91284 koronára emelkedett. Több év fog még elmúlni, míg e hagyatéka [a] 200000 K.-t eléri, és annak jövedelme által társulatunk, mint a Szláv Matica jogutódja, megerősödhetik.

Említettem, hogy munkásságunk sikeréhez a felvidék magyar társadalmának érdeklődése is hiányzik. A felvidék vezető férfiaihoz, az államhatalom kezelőihez, a főispánokhoz, alispánokhoz, képviselőkhöz kérelmet intéztünk, hogy lépjenek be egyesületünkbe, és vállalják el a helyi tót társadalomnak jó szellemben irányítását. Midőn e törekvésünk sikert nem hozott, Radnai Farkas besztercebányai püspök, a társulat fáradhatatlan és a tót nép sorsáért nagy szívvel érdeklődő elnöke személyesen adta át Tisza István gróf miniszterelnök úrnak a mi feliratunkat. A nagyméltóságú Miniszterelnök úrnál a legnagyobb jóakarattal találkoztunk. Őszinte és meleg érdeklődést tanúsított társulatunk iránt, hogy azonban ennek a reánk nézve oly kitüntető bizalomnak a felvidék társadalmában még visszhangja nincs, bizonyos a háború kitörése egyik oka.

E törekvésekkel szemben viszont a Szláv Matica epigonjai bárányszőrdébe bűjt farkas alakoskodással iparkodnak a Maticát reaktiválni, alapjait visszaszerezni. Nem gondolunk arra, hogy ez nekik bármikor is sikerüljön. De sajnálattal kellett megfigyelnünk, hogy magyar kulturális intézmények is kísérleteztek a Szláv Matica alapjának tőlünk elszerzése iránt. Ahelyett tehát, hogy az erőket tömörítők, az erők szétforgácsolására törnek azért a csekély 1880 koronát kitevő segélyért, melyet a társulatnak Kegyelmes Urunk a Matica alap kamattjévedelmei címén évenként nyújt. Ennek a segélynek elvonása a társulat munkabírását gyöngítene, nekik számottevő alkotásra erőt nem adna.

⁴ Talán elírás *lipótvári* helyett.

A „Vlast a Szvet” nyomtatásáért a földművelésügyi miniszter úrnak a társulat évi 8000 K. általányt fizet – tehát míg a többi általam felsorolt néplap a miniszter úrnak alig jövedelmez: a tót lap előállítását a tót kulturális érdekeknek megfizetnie kell. Pedig ezért a 8000 koronáért képes lenne a társulat a felvidéken az állat- és gyümölcsstenyésztés fejlesztése érdekében sok jó és hasznos munkát végezni.

A tót nép megérdemli, hogy kulturális érdekeivel mélyebben foglalkozunk. A most dúló harc során bebizonyította vitézségét, hősiességét. Azt a befolyást, melyet reá a pánszláv irányú cseh sajtó gyakorolni megkísérelt, talán a mi társulatunk is közreműködött abban, hogy ellensúlyozzuk. A mai nagy háború pedig óva figyelmeztet, hogy tót népünket a cseh befolyástól megoltalmazzuk.

Társulatunk tehát ma csak olyan, vagy még nagyobb missziót teljesít, mint akkor, midőn azt 30 év előtt lelkes hazafiak megalkották. Ez a misszió, hogy élessze a tót népben a magyar hazafias érzést, és egyengesse a magyar kultúra számára azt az utat, mely közművelődésben, sőt az államnyelv kultuszában is megszerzi a tót nép lakta vidéken a magyar nemzeti állameszmének diadalát.

Kegyelmes Uramnak alázatos és mély hódolattal vagyok

Budapest, 1915 július 20.

Ruffy Pál s. k.

70

Iratok az egyesült délszláv ifjúság „L'unité Yougoslave” című manifesztumáról és annak magyar kormányzati fogadtatásáról

A

1915 aug.

A jugoszláv egyesült ifjúság manifesztuma¹

Genf, 1915 augusztusában

A szerbek, horvátok és szlovének szabad nemzeti államot kívánnak, amely mindazokat a területeket magába foglalja, ahol övéik élnek. Erre az államra vágyik régóta az egész jugoszláv mozgalom. Ezt dokumentálja mindaz a faji és kulturális energia, amely e nép mindhárom részénél homogén. Ezt dokumentálják a jugoszláv országok gazdasági egysége és életszükségletei.

A művelt európai nagyhatalmak segíteni fognak, hogy ez az ország a nemzeti szabadság és igazság alapelvein, amelynek nevében folyik a mostani háború, következetesen megvalósuljon.

Mivel a szerbek-horvátok-szlovének csak egy jugoszláv nép, ezért ők a felszabadulás után egy egységes, homogén államba egyesülnek. Nem kérdéses ennek az országnak a belső berendezése, és főként nincs olyan kérdés, amiről az európai nagyhatalmaknak kellene gondoskodniok. Szerbiához, e jugoszláv Piemont-hoz, a többi szerb, horvát és szlovén föld hozzá fog csatlakozni. Szerbia mostani háborúját az egész világ előtt a jugoszlávok felszabadításáért folyó háborúnak nevezte.

¹ Szerbhorvát nyelvű szövegét közli: F. Šišić: Dokumenti... Zagreb 1920. 43–44. I. A nyilatkozathoz a közreadó az alábbi jegyzetet fűzte: „A Jugoszláv Egyesült Ifjúság Központi Bizottságának tagjai, élükön Petar Slepčevićyel, dr. Ljubo Leontićtyal és Vladislav Fabjanovićtyal megírták és kiadták a »L'unité Yougoslave« (Párizs, Plon-Nourrit, 1915) című könyvecskét, amelyben a jugoszlávokról adtak rövid történelmi, etnográfiai, földrajzi, irodalmi, szociálpolitikai és gazdasági áttekintést. A könyvecske a »jugoszláv program«-mal fejeződik be, melyet itt ismertetek, mivel a többi – mind ismert tény – feladatomhoz nem szükséges. A könyvhöz dr. Tomo[!] Masaryk írt bevezetőt. A könyvecske szerkesztése Genfben 1915 augusztusában fejeződött be.”

Minden másfajta megoldás, még a többi szabad és félig szabad jugoszláv állam önkényes megalkotása is, a jugoszláv nép újbóli szétszakítását, az idegen, nem pedig a jugoszláv érdekek respektálását jelentené. Fontos, hogy ez a nép lássa megvalósulni saját egyesült nemzeti államát, és felejtse el a régi provinciális széttagolódást.

Szerbia demokratizmusa a garancia arra, hogy az egyesült jugoszláv állam a teljes politikai szabadság és vallási tolerancia elvén fog alapulni.

Magába foglalva a teljes nemzeti területet, az örökös háborúktól kimerülten, ez az ország saját első felemelkedésével lesz elfoglalva.

Eléggé erős és szolid, Délkelet-Európa legfontosabb pozíciójába állítva, ez az állam a Balkán békéjének öre és a germán keleti terjeszkedés akadályja lesz.

Teljes gazdasági egységet alkotva, egyedül ez az ország lesz képes megoldani azokat a nehéz gazdasági kríziseket, amelyek a természetellenes széttagolás következtében ezekben az országokban keletkeztek, és amelyek örökké hevenyek, a nép legnagyobb baját jelentik.

Egyik oldalával az Adria teljes keleti partjára támaszkodva, másik felével átfogva a fő balkáni utat Közép-Európából Theszaloniki felé, a mindenkitől független jugoszláv állam Kelet és Nyugat között gazdasági közvetítő lesz.

Népe, amely régen átvette a nyugati és keleti kultúra minden befolyását, ezek termékeny, szabad keresztezőpontja és az európai egyensúly egyik eleme lesz.

Mindezekkel az előnyökkel a jugoszláv állam egyedül abban az esetben fog rendelkezni, ha minden jugoszláv területet magába foglal.

Az általános béke elsődleges érdeke is, hogy létrejöjjön ez az állam, amely képviselni fogja a szerbek, horvátok és szlovének végre megoldott nemzetiségi kérdését. Földjük minden része, amely ezen az országon kívül marad, bármely idegen hatalom alatt, csak forrása lesz a gyakori és még súlyosabb összeütközéseknek és komplikációknak.

Ez ma az egész jugoszláv nép kollektív akarata.

Bízva e nép erejében, amely annyi századon keresztül tudott küzdeni, és annyi akadályt le tudott győzni, a jugoszláv egyesült ifjúság örködni fog, jobban, mint valaha, hogy a jugoszlávok nemzeti programját csonkíthatatlanul és teljesen végrehajtsák.

B

1916 júl. 26

Miniszterelnökségi pro domo a „L'Unité Yougoslave” című kiadvány tartalmáról¹

ME 1916–XXV–2447

(Gépelte eredeti irat)

N.B.A. A megküldött mű 1915 nyarán jelent meg Párisban, mint az egyesült délszláv ifjúság nyilvánvaló manifesztuma. Alap gondolata, hogy a szerb, horvát és szlovén nép egy és ugyanazon nemzet, melyet mesterségesen igyekeztek csak a „Divide et impera” elv alapján darabokra törni. A három elnevezés csupán a három frontnak felel meg, melyeken a délszláv nemzet ellenségei ellen évezredek védelmi harcát folytatta. A politikai egyesülés eszméje nem új, hanem áthatja a nép egész történelmét. Az egyes törzsek nem maradtak egymástól elszigetelve, hanem folytonos vándorlásaik, keveredésük fenntartotta a nemzeti egységet. Nem bontja meg az egységet a vallás különbözősége sem, mert ezt

¹ Az irat tárgymegjelölése: „Közös külügyminiszter megküldi az egyesült szerb, horvát és szlovén ifjúság által kiadott »L'Unité Yougoslave« c. füzetet Masaryk tanár előszavával”.

a délszlávok mindig alárendelték a nemzeti szempontnak, s a felekezeti különbségek nem is felelnek meg az egyes törzseknek. Az irodalomban a közös „szláv” hazafiság domborodik ki, a történetírók „délszláv” történelmet írnak, a nemzeti hősök, a tradíciók közösek. Az írás sem elválasztó közöttük, vannak úgy horvát mint szerb kiadványok latin betűvel, valamint cirill betűvel is. Nyelvük, művészetük, szokásaik, típusuk, szellemi sajátságai mind a nemzeti egységet állítják elének. Önálló nemzeti létre való hivatottságuknak bizonyosságát adták a délszlávok nemcsak szívós harcaikkal, hanem civilizáló képességeikkel is. Földjüknek gazdasági tagozódása is az egységet követeli. A tengerpart, Hercegovina és Montenegró sziklás, terméketlen vidékei és a Hinterland (Szerbia, Bosznia, de főleg Szlavonia, a Bánát és a Bácska) termő vidéke természetes kiegészítői egymásnak. A két rész között szabad gazdasági vérkeringésre van szükség, melyet eddig az osztrák és a magyar kormány kizsákmányoló politikája teljesen megakasztott. Innen van a nagy szegénység, az óriási kivándorlás. Az 1910. évi hivatalos statisztika szerint csak Horvát-Szlavonországból és Dalmáciából fél millió ember volt Amerikában. Összesen másfél millióra tehető az Amerikában élő délszlávok száma.

Az egységes délszláv állam megalakítására történelmi útmutatásul szolgál Napoleon illír állama. Az összes délszlávokat kivétel nélkül egyesíteni kell egy független államban, ezt kívánja Európa békéje is. Ez pedig csak úgy képzelhető, ha az összes szerbek, horvátok és szlovének a szerb királysághoz csatlakoznak.

Masaryk előszavában a délszláv és a cseh kérdés szoros rokonságára utal. Mindkét nemzet elnyomatása nem jogon, hanem erőszakon alapul. A nagy német nép, melyet a „Drang nach Osten” irányít, természetesen ellensége a délszlávoknak, kik útját zárják el s nem akarnak szolgálói lenni, mint a magyarok. Ezért törekszik a németiség a délszlávok rendszeres feldarabolására. A sarajevo merénylet nyilvánvalóvá tette a délszláv országok idegen kormányzatának bűneit; de Ausztria még azzal tetézte galádságát, hogy egy fiatal ember tettéért az összes délszlávokat, s főleg a szerb kormányt tette felelőssé, noha tudta, hogy ezzel felborítja a világbékét. Legmeglepőbb volt, hogy Berlin is támogatta Bécs politikáját s ezzel lerántotta az álarcot a német imperializmus törekvéseiről, a Berlin-Bagdad politikáról. Az északi és délszlávok (a bolgárok is bizonyára hamarosan be fogják látni idetartozandóságukat) alkotják az ércfalat a német imperializmus ezen törekvései ellen.²

² A miniszterelnökség 2750/1916. M.E. sz. alatt a manifesztumot betekintés végett visszakérőleg megküldte a belügyminiszternek. Az ügyirat alján három aláírás, köztük Tiszai is.

1915 aug. 1

A párizsi „La Nation Tchèque” emigráns politikai közlöny különtudósítójának beszámolója a horvát országgyűlés (sabor) „háborús ülészakáról”¹

A tudósítás bevezető része rövid visszapillantást közöl a horvát sabor 1914. júniusi ülészakáról. A horvát országgyűlés ekkor a költségvetést tárgyalta, „az ülészak elég békésen folyt”, amikor megérkezett a trónörökös pár meggyilkolásának híre. A jún. 30-i ülésen az ellenzéki Frank-párt és parasztpárt hangadó képviselői „botrányos jeleneteket provokáltak”, szerbellenes tüntetésbe kezdtek; emiatt később hosszabb időre ki is zárták őket a sabor üléseiről (vö. Iratok VI. köt. 27. sz. I. C/2). Júl. 24-én az uralkodó császári leirattal elnapolta a horvát országgyűlést, s azt majdnem egy éven keresztül nem is hívta újból egybe. A horvát képviselők mentelmi jogát a katonai hatóságok és a rendőrség a háború első hónapjaiban „szemérmetlenül megsértették”, még azokat is, akik a magyar képviselőházba delegált horvát képviselőként voltaképpen kétszeres mentelmi jogot kellett volna, hogy élvezzenek. „Rögtön a háború elején – állapítja meg a francia nyelvű cseh–szlovák emigráns politikai szemle névtelen zágrábi különtudósítója – így zárták börtönbe Svetozar Pribičević, dr. Srdjan Budisavljević, Ghika Jović, Večeslav Vilder, prof. Djuro Šurmin képviselőket és másokat. Magát a horvát országgyűlés elnökét, dr. Bogdan Medakovićot is letartóztatták egy fürdőhelyen, és katonai őrizet alatt Zágrába vitték. Ghika Jovićot Aradra internálták, s ott meghalt.” (A horvátországi politikusok internálásáról I. kötetünk 22. sz. irategyüttesét és annak jegyzeteit.) A magyar országgyűlés összehívásakor a fogva tartott saborképviselők többségét szabadlábra helyezték, de kötelezniük kellett magukat, hogy nyilvánosan nem emelnek panaszt az őket ért jogtalanságok miatt. Továbbra is börtönben maradt viszont Valerian Pribičević, az 1909. évi zágrábi szerb felségárusítási per egyik vádlottja (vö. Iratok V. köt. 47. sz.) és Srdjan Budisavljević, „akit hazaárulással vádoltak, mert elnöke volt a Sokol nevű szerb tornaegyletnek Zágrábban” (Budisavljević ügyéről I. kötetünkben a 22. sz. iratcsoportot). Svetozar Pribičevićet, a szerb független párt vezetőjét szabadon bocsátották ugyan, de megtiltották neki a magyar főváros elhagyását, ennél fogva ő sem vehet részt a sabor ülésein.

Tíz hónapos megszakítás után a horvát országgyűlést császári leirattal június 14-re hívták össze. A kormány aprólékosan körülhatárolt programot állapított meg számára: minden párttól és különösen a szerb–horvát koalíciótól megkövetelték, hogy kötelezze magát arra, nem lépi túl a kormány által megszabott napirendet; a képviselőknek meg kellett ígérniük, hogy nem tesznek semmiféle magyarvagy németellenes nyilatkozatot, és tartózkodnak bárminő vádaskodástól.

Br. Skerlecz bán előre megkapta az országgyűlést feloszlató császári leiratot, azzal az utasítással, hogy azt a legkisebb rendzavarás esetén hirdesse ki.

Ilyen feltételek között az ülészak csak nevetséges komédia lehetett.

A többség úgy döntött, hogy belemegy ebbe, mert szükségesnek ítélte fenntartani az alkotmányosság látszatát, és el akarta kerülni a feloszlást. Számítva a bekövetkező eseményekre, nem volt haszontalan fenntartani egy olyan politikai testületet, amely képviseli a nemzetet, és amely alkalomadtán közbenjárhat és védheti az ország érdekeit.

A kormány óvintézkedései ellenére az országgyűlés ülészakán olyan incidensek következtek be, amelyek a többség magyar- és németellenes lelkületét mutatták. Magdić alelnök lojalitási nyilatkozata a vita megnyitásakor nagyon határozott tüntetés volt a magyarok ellen.

„A horvát nép – mondotta Magdić – az 1527-i országgyűlésén szabadon választotta királlyá egy tagját annak a családnak, amely ma is uralkodik fölötte; 1792. március 9-i országgyűlésén megszavazta az alaptörvényt, amely szerint köteles együttműködni a Habsburg-monarchia összes többi népével e Monarchiának külső ellenségeivel szemben való megvédésében. A védelemben való szolidaritásnak ezt az alapelvét azután a Monarchia összes többi népe is elfogadta. Mi, ezeknek a bölcs és hazafias ősöknek a leszármazottai, tiszteletben akarjuk tartani emléküket, és minden erőfeszítésünket ígérjük teljesítésének kívánjuk szentelni, ahogyan ezt nemzeti becsületünk megköve-

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Session de guerre de la Diète Croate (De notre correspondant particulier)* – A horvát országgyűlés háborús ülészaka (Különtudósítónktól). – *La Nation Tchèque* 1915. aug. 1; 7. sz. 112–114. l. A tudósítás keletkezése: „Zágráb július 10.” – A Magdić-féle felszólalás itt közölt szövegének hitelességét alátámasztja, hogy csaknem szó szerint megegyezik a Ferdo Šišić gyűjteményében megjelent szöveggel (Dokumenti... Zagreb, 1920. 37–39. l.).

teli. És mi teljesítjük ezt már ma is, amikor álnok tegnapi szövetségesünk erőszakkal próbálja hatalmába keríteni tengerünket... (Közbekiáltások. Peršić képviselő: Éljen a horvát tenger! Ismétlődő tapsok. Egy kiáltás: Éljen a horvát Isztria! Helyeslés és taps. Vilder képviselő: Éljen Laginja és Spinčić!² Helyeslés és taps) ...amikor egy olyan területet akar elragadni tőlünk, melyet elsöprő többségben horvátok és szlovének laknak (Peršić képviselő: Éljenek a szlovének! Hosszan tartó taps) ...egy olyan területet, amelyet a horvátság mindig hazájának nevezett, és ahol ez az ellenség, a nemzetiségi elv nevében, le akarja igazni egy civilizált, politikailag egységes és minden szolgásgát megvető nemzet nagy részét... (Hosszan tartó tetszésnyilvánítás és taps). A horvát nép tíz évszázada politikai nemzetet alkot, amely mindig megvédte szabadságát, és ilyenek őrizte meg magát a sors viszontagságai ellenére. E nép meg tudta tartani örökségét, és képes lesz ezt megtenni a mai súlyos körülmények közepette is.” Dr. Magdić ezután emlékeztetett arra a nehéz adóra, melyet a horvát nép e háború során fizetett: „Hála mindezeknek a vér- és anyagi áldozatoknak, melyekkel a horvát nép hozzájárult a háború végső sikeréhez, azt hiszem, kinyilváníthatom ennek az egész nemzetgyűlésnek, összes politikai és nemzeti törekvésünk képviselőjének a rendíthetetlen bizakodását abban, hogy ezek az áldozatok meg fogják hozni áldott gyümölcsüket, *hogy meg fog valósulni a nemzet állandó és szakadatlan óhaja az egyesülés iránt...* (Az országgyűlés feláll. Hosszan tartó tapsvihar. Éljenzés), *amely egyesülés a nemzeti elven, a politikai, történelmi és tételes jogon alapul, egyesülés egy egységes és független államtestben...* (Éljenzés. Helyeslés és taps. Hrvoj képviselő dr. Starčević pártjából: Üzenje meg ezt Tiszának!...)”³ Az egyesülés lehetővé fogja tenni a horvát nép nemzeti, politikai, erkölcsi és gazdasági életének szabad fejlődését a civilizáció és a haladás érdekében, valamint a Monarchia érdekében is.”

A szerb–horvát koalíció vezetője, dr. Badaj által a *Hrvatski Pokret*ben közzétett beszámolóból tudjuk, hogy ezt a nyilatkozatot az országgyűlés két szerbbarát pártja: a szerb–horvát koalíció és dr. Starčević pártja egyetértésben fogalmazta meg, kirekesztve a két szerbellenes pártot, azaz dr. Frank frakcióját és a parasztpártot. Ez a felvilágosítás adja meg az igazi értelmét ennek a kiáltványnak, amely a lojalitás köntöskében felhívás Szerbiához és *valóságos hadüzenet a magyaroknak, a budapesti kormánynak és a Habsburg-dinasztiának, amely feldarabolta a jugoszláv népet.*

A magyar kormány olyan jól megértette ezt, hogy a hivatalos távirati irodája által a hírlapokhoz eljuttatott közleményekből törölte dr. Magdić beszédének egész politikai részét, és csak a banális hűségnyilatkozatokat (melyekhez a szónok azért folyamodott, hogy beszédét megtarthassa), valamint az olaszellenesként értelmezhető részeket tartotta meg. Radić képviselő meginterpellálta a kormányt az országgyűlésen a hivatalos hírügynökségnek ezen félrevezető tájékoztatása miatt, de interpellációjának ismertetését a cenzúra törölte az újságokból.

Az egész független sajtó rámutatott dr. Magdić megnyilatkozásának valódi értelmére. „Ma fennhangon kell hirdetni, inkább, mint bármikor – írja a *Hrvatski Pokret* –, hogy népünk megingathatatlan életbevágó törekvéseiben, hogy csak saját magától kíván függeni, és hogy egységes és szabad akar lenni.”

Amint ezt előre lehetett látni, a magyarok elleni tüntetéseken kívül zajos *szemrehányások voltak Olaszország ellen* néhány sovinsztának délszláv területekre vonatkozó igényei miatt. Dr. Magdić elnök emlékeztetett arra – írja a *Hrvatski Pokret*, a szerb–horvát kibontakozás szócsöve –, hogy Olaszország fegyverrel kísérli meg elhódítani tengerünket. Szavait a tiltakozások vihara szakította félbe: „Éljen a mi horvát tengerünk! Sohasem fogunk lemondani a mi horvát tengerünkről! Éljen a horvát Rijeka (Fiume)!” Ezután a horvátok és szlovének lakta területekre irányuló olasz törekvésekről beszélt. Szavai igazi tüntetést váltottak ki az egész nemzetgyűlésből a szláv Isztria és Trieszt iránt, és valami leírhatatlan lelkesedést szlovén testvéreinkért. Áll az egész terem; a taps és kiáltozás

² *Laginja*, Matko (1852–1930) és *Spinčić*, Vjekoslav (1848–1933): isztriai horvát politikusok, az isztriai tartománygyűlés (sabor) képviselői 1883–1914., ill. 1882–1916. között.

³ Az eredetiben sajtóhibával *Tizsa*.

percekig tart. A karzatokon népünk legkiválóbb személyiségei foglalnak helyet, valamint Isztria képviselői, Laginja és Spinčić. A képviselők lelkesen üdvözlik és megéljenzik őket, s a karzatok képviselői csatlakoznak hozzájuk. E tüntetésből látható volt, hogy népünk szilárdan el van szánva arra, hogy megvédje földjének minden darabkáját, és hogy bármely kísérlet, amely területe egy részének elragadására irányul, egész lényének legádázabb ellenállását váltja ki. Ez történelmi pillanat és jelenet volt a horvát országgyűlés történelmi ülésén.

Néhány nappal a londoni Jugoszláv Bizottság az angol néphez és parlamenthez intézett kiáltványának közzététele után Tisza gróf magához hívatta a koalíció vezetőit, és megparancsolta nekik, hogy hazudtolják meg a kiáltvány aláíróit, annál is inkább, mivel köztük volt a horvát országgyűlés egy tagja: dr. Hinko Hinković. Ugyanezt a kívánságát fejezte ki Skerlecz br. horvát bán a horvát pártok más képviselőinek Zágrábban. A megtagadásnak nyilvánosnak és ünnepélyesnek kellett lennie, és az országgyűlésen kellett megtörténnie, melynek összehívása épp küszöbön állt. „Ha önök késlekednek ezt megtenni – mondta Tisza gr. és zágrábi alantasa –, ez azt bizonyítaná, hogy egyetértének a délszláv emigránsok üzelmeivel.”

A helyzet nehéz volt; a horvátok nem akarták meghazudtolni a Jugoszláv Bizottságot, amely egyúttal képviselőjük a Hármas-Antant hatalmainál, és meg óhajtották kímélni a nemzetet új üldözésektől. Hosszú viták után a következő megoldásban állapodtak meg: az országgyűlés első ülésén az elnök az összes párt nevében tesz egy homályos hűségnyilatkozatot, anélkül hogy utalna a Jugoszláv Bizottságra. Erről valóban nem esik egyetlen szó sem dr. Magdić beszédében, és ez a hallgatás már jelentőségteljes, különösen a délszlávok egyesítéséről elhangzott oly világos nyilatkozatok mellett. Jegyezzük még meg, hogy egyik oldalról sem ejtettek ki egyetlen szót sem az egész ülés alatt a Jugoszláv Bizottság ellen.

Ezzel szemben az ülések folyamán többször is kirobbantak magyar- és németellenes tüntetések, így az ellenzéki pártok javasolták, hogy ne ratifikálják a Magyarországgal kötött pénzügyi egyezményt, és hogy szavazzák meg Horvátország pénzügyi önállóságát. Ezeknek a karzatok népes közönségétől hevesen megtapsolt javaslatoknak az indítóokait a cenzúra törölte a lapokból.

„Képtelenség – mondotta Radić képviselő (június 24-én) – polgártársi viszonyról beszélni, amíg ezek az ellentétek fennállnak. És valóban kényszerhelyzet az, aminek alá vagyunk vetve; mert mihelyt valamit követelünk, lázadóknak mondanak minket, azt állítják, hogy feldúljuk a békét. A magyarok mint *beati possidentes*⁴ birtokukban tartanak mindent, ami a miénk, és mindennap jobban kifosztanak.” Megbélyegezte a magyar rendőrség bánásmódját a rijekai (fiumei) horvátokkal szemben, és szavait az országgyűlés és a karzatok zajos tapsai fogadták: „Ha a magyar – tette hozzá – ma fegyverben álló nép, a horvát is az”, miközben a párt képviselője, dr. Starčević Došen⁵ ezt kiáltotta: „Le a bécsi és budapesti politikával Horvátországban!” Ki kell emelni annak a hangulatnak a jelzésére, amely a kormány által foganatosított óvintézkedések ellenére a vitákat uralta, hogy az ellenzék képviselőinek összes közbekiáltását törölte a cenzúra a hírlapi beszámolókból. Egész sor interpellációt is törölt, sőt még a kormány elnökének, Skerlecz bárónak egy, a június 19-i ülésen elhangzott válaszát is.

A kormány kérte dr. Srdjan Budisavljević képviselő és dr. Hinko Hinković kiadatását hazaárulás vétsége miatt. Az előbbi a háború kezdete óta vizsgálati fogságban van. Az utóbbinak sikerült külföldre menekülnie, és a Jugoszláv Bizottság tagjaként Párizsban tartózkodik. A kormány elrendelte vagyonának és felesége vagyonának zár alá helyezését; jeles tradíciójuk ez a Habsburgoknak, akik nem vetik meg a kis szerzeményeket. A sabor többsége csak Budisavljević képviselő kiadatásához járult hozzá, saját kérésére.

Július 5-én a sabort császári leirattal *sine die*⁶ elnapolták.

⁴ Boldogok a birtoklók, a birtokon belül levők (lat.).

⁵ Talán elírás *Dušan* helyett.

⁶ Meghatározatlan időre, szó szerint: (határ)nap nélkül (lat.).

Jászi Oszkár nemzetiségi tárgyú publicisztikai írásai a háború első éveiből¹

A

1915 aug. 15

Jászi Oszkár vezércikke az antanthatalmak nemzetiségi politikájáról²

Ama háborús jelszavak között, melyek a világ közvéleményét befolyásolni törekszenek, egyik leghangosabb az, hogy az entente a nemzetiségi princípium alapján áll, s így győzelme egy a mainál életképebb fejlődést készítene elő. Ezt a tételt szeretném ma teljes tárgyilagossággal megvizsgálni, amihez annál is inkább jogom van, mivel a magyar publicisztikában a Világ volt szinte az egyedüli orgánus, mely Magyarország nemzetiségi politikáját éppúgy, mint a központi hatalmakét mindenkor szigorú és őszinte bírálat tárgyává tette. Sohasem lepleztük, hogy a nemzetiségi dolgok azzal a rendszerével, ahogy azok Magyarországon, Németországban és Ausztria egy részében folynak, mélysegesen elégedetlenek vagyunk, s ennek a kérdéskomplexumnak gyökeres revízióját a háború utáni kornak egyik legfőbb feladatának tekintjük. Tehát, amikor az entente nemzetiségi jelszavaival szembeszállok, nem az ellenséges államok erkölcsi pozíciójának meggyöngítésére akarok rabulista érveket kovácsolni, hanem igazságos fénybe szeretném állítani azt a problémát, melynek megoldása különösen a szívemen fekszik.

Hogy voltaképpen mit ért az entente a nemzetiségi princípium érvényesítésén, azt eddig komolyan és pontosan senki sem határozta meg. Mégis az entente-politikusok nyilatkozatainak lehető leglojálisabb interpretációja alapján azt kell mondani, hogy a négyes szövetség Európa térképének egy olyan átalakítására törekszik, mely az állami kereteket a nemzetiségi elv szerint akarja újra kiszabni. Vagyis azonos nemzetiségek által lakott területeket egy államba kell tömöríteni, míg különböző nemzetiségekből összetett államokat fajrokonai között kell szétosztani.

Világos, hogy ennek az elvnek következetes keresztülvitelével az entente mindenekelőtt épp a vele rokonszenvező közvélemény egy részét zúdítaná maga ellen: Svájc és Belgium hallani se akarna a saját maga államiségét illetően egy ilyen rendszabályról. Ellenkezőleg ezek a kis államok, melyek különböző nemzetiségekből alakultak, egészen jól érzik magukat az ententével merőben ellentétes szervezési elv alapján. Ez az egyetlen tény egymaga mutatja, hogy az entente nemzetiségi formulája – legalábbis merev fogalmazásában – tarthatatlan.

¹ Jászi Oszkár a világháború kitörésétől 1914. nov. 10-ig nem közölt írásokat a magyarországi lapokban, de levelezéséből tudjuk, hogy nemzetiségi kapcsolatai ezekben a nehéz hónapokban sem szakadtak meg (vö.: *Litván György–Varga F. János* [szerk.]: *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Bp. 1991; *Litván György–Szarka László*: *Duna-völgyi barátságok és viták. Jászi Oszkár közép-európai dossziéja*. Bp. 1991). – Jászi korán felismerte az antant és a központi hatalmak háborús célpolitikájában, a Duna-táji népekre vonatkozó elképzelésekben azokat a veszélyeket, amelyek a kis nemzetek közötti viszony megegyezéses rendezése helyett a nagyhatalmi érdekekhez igazított kombinációkat helyezték előtérbe. (Vö.: *A mi Kriegszielünk*. – *Világ* 1915. dec. 25. 1–3. l.; *Németország és Erdély*. – *Világ* 1916. szept. 3. 1–2. l.) A „demokratikus Mitteleuropa” elgondolásának népszerűsítését különösen nemzetiségi részről sokan a pángermán Közép-Európa-törekvések támogatásaként értékelték, s ezért Jászi nemzetiségpolitikai elképzeléseinek őszinteségét is kétségbe vonták. Mint ezt különösen a cseh-szlovák emigráció lapjaiban megjelent Jászi-kritikák mutatják, az általa is képviselt magyar integritáskereső szintén eltávolította tőle a programjukban egyre inkább radikalizálódó nemzetiségi politikusokat. – Jászi világháborús évekből származó hagyatékának nagyobb része: haditudósítói feljegyzései, naplói, levelezése, sajtókivágatai stb. az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található, Fond 114 sz. a. Világháború alatti publicisztikai írásainak válogatott gyűjteménye: *Múlt és jövő határán*. Bp. 1918.

² A vezércikk címe és lelohelye: *Az entente nemzetiségi politikája*. – *Világ* 1915. aug. 15; 226. sz. 1–3. l.

Ha pedig az entente ideológusai ezzel szemben azt mondanák, hogy csak olyan államok feldarabolására, illetőleg olyan területek egyesítésére gondolnak, melyeknek lakói, vagy lakóik többsége egy ilyen átalakulást óhajtának, alig lesznek kisebbek a megoldás nehézségei. Ez így van merőben elméleti szempontokból is, mert még egységes nemzetiségek által lakott területeken is, bajosan lehet meghatározni az illető nép államalakítási szándékát. Itt nagyon szomorú meglepetések érhetik a politikai kísérletezőket. Így ma már az Avanti állapítja meg azt a keserű csalódást, hogy az osztrák olaszok egyáltalán nem örvendenek „felszabadítóik” közeledésének, sőt hogy azok minduntalan a harag, az elkeseredés és rosszindulat jeleivel találkoznak, melyek harci mozdulataikat állandóan megnehezítik. Rokon tapasztalatok érték a mi seregeinket Orosz-Lengyelországban, melynek népeisége általában lojálisnak bizonyult mai hazájával szemben. Nyilvánvalóan úszó és változó tömeghangulatokkal állunk itt szemben, melyekre reális politikát alapítani nem lehet. Így például évszázadokon át az írek, a skótok, sőt még a walesiek is azt hitték, hogy nekik az angol állam boldogulásuk legfőbb akadályá, s mindenekelőtt ezt az állami kapcsolatot kell — ha másképp nem lehet, hát erőszakosan — megszüntetni. Ma mindezek a nemzetiségek a leghatározottabban kikérnék maguknak, ha valaki őket az entente nemzetiségi alapelveivel boldogítani akarná.

Hát még oly ősi telepterületeken, hol emberemlékezet óta számos különböző nemzetiség lakik: micsoda pártatlan bírónak lennie itt képes a bizonytalan államalakítási tendenciák között válogatni? Ezt ma az entente épp a maga bőrén tapasztalhatja, amikor sem erőszakoskodással, sem baráti szentimentalizmussal sem képes méghozzá két közel rokon népnek, a szerbnek és a bolgárnak államalakítási igényeit összhangba hozni.

Ha már merőben elméleti szempontokból is ilyen legyőzhetetlenek a nehézségek, elképzelhetjük, hogy az entente elvének alkalmazása micsoda eredményekre vezet két élethalálharcot vívó hatalmi érdekelttség kezében. Világos, hogy itt a szépen hangzó princípium a legvadabb önzés ideológiai fügefalevele lesz. Vagy nem egyenesen felháborító-e, hogy Oroszország is a nemzetiségi elvre hivatkozik, az az Oroszország, mely rengeteg sok tarka-barka nemzetiséggel szemben a vérrel és vassal való asszimilálás klasszikus hazája volt? Avagy mily szépen és nemesen képviseli a nemzetiségi szabadság princípiumát az az Olaszország, amely ősi szláv telepterületeket akar a szabad tengertől megfosztani!

Elég ezeket a szórványos tényeket emlékezetünkbe idézni annak átlátására, hogy a nemzetiségi elv gyakori és érzelmes emlegetése az entente részéről pusztán *bluff* legönzőbb hatalmi érdekei alátámasztására; hogy a nemzetiségi elv neki csak annyiban kell, amennyiben az hatékony szernek bizonyul ellenfelei megkárosítására.

Tényleg, a mai gazdasági és nemzetközi viszonyok mellett teljes lehetetlenség és fejlődéstani abszurdum az entente által vitatott elvnek feltétlenül érvényt szerezni. Lehetetlenség és abszurdum azért, mivel a mi korunkban a faji és a nyelvi szempont, szóval mindaz, ami a nemzetiségi elvhez tartozik, éppoly kevésbé, sőt sokkal kevésbé képezi az állami és társadalmi fejlődés alapvető tényét, mint a múltban. *A nemzetiségi princípium* – mindig állami perspektívából szemlélve azt – *éppúgy lehet a haladás, mint a visszaesés elmélete, éppúgy lehet a forradalom, mint a reakció* ideológiája. A haladás és a forradalom elmélete akkor volt és ma is akkor az, amikor nagy életerős gazdasági és kulturális, geográfiai és forgalmi kötelékek által egymásra utalt sorsközösségeknek állami renddé való kovácsolásáról volt és van szó. De a visszaesés és a reakció elmélete, ha nagy és életképes, a gazdasági és szellemi termelést intenzíve szolgáló, az emberi kultúra természetes munkafelosztási területeit képező állami egymásrautaltságokat akarnak nemzetiségi kisebbségek szentimentális vagy romantikus faji vonzódásaival megrepszteni. Tehát esetről-esetre, nagy fejlődéstörténeti és gazdaság-kulturális szempontokból kell elbírálni, hogy egy állítólagos államalakítási törekvés bír-e komoly jogosultsággal. Amilyen bűn lett volna egykor az emberiség ellen, sőt magukkal a verekedő nemzetiségekkel szemben is az angol egység megtörése a nemzetiségi elv alapján: ugyanolyan bűn volna

ma Magyarországot feldarabolni *soi dissant*³ állaraalakítási tendenciák érdekében. Világos például az is, hogy a pánszláv törekvés – mint államaalakítási irányzat – ma egy reakciós mozgalom, mivel a monarchia, sőt a Balkán szlávjai is úgy gazdasági, mint kulturális érdekközösségüknél fogva, sokkal közelebb állnak Középeurópához, mint az orosz cárizmushoz.

Az eszméknek ezt a zavarát elsősorban az okozza, hogy a nemzetiségi kérdésben minduntalan összekeverik az államaalakulási törekvést azzal a másik törekvéssel, mely abban áll, hogy minden ősi földterületén túrhető kompaktságban együttélő nemzetiség természetesen arra törekszik, hogy népies nyelvét, kultúráját, vallását, hagyományait, faji sajátosságait akadálytalanul gyarapíthassa és fejleszthesse. Amily kérdéses s egyes esetek szerint a legnagyobb gonddal mérlegelendő az államaalakítási törekvés jogosultsága: *annyira kétségtelen és nyilvánvaló minden nemzetiségi egyéniség feltétlen joga a szabad nyelvi és kulturális autonómiára.*

Ezt az igazságot nem ismerték fel elegendő világossággal még az entente tiszta és érdekmentes gondolkodói sem. Ők minden nemzetiségi felkelésben vagy torzsalkodásban szükségképp egy államaalakítási mozgalmat láttak, holott az igen gyakran csak egy nyelvi, kulturális vagy szabadságjogi elégedetlenség volt. Ezért ítélték oly könnyen halálra Ausztriát, a sok viszálykodó nemzetiség államaalmát, pedig ez a lenézett poliglott chaosz voltaképp egy nagy történelmi feladat megoldásán dolgozott és dolgozik: *hogyan lehet egymagukban gyöngye és erőtlenségek nemzetiségi elemeknek a nagyobb államaalmiság összes előnyeit megszerezni úgy, hogy ez valamennyi kooperáló fél nyelvi és faji kultúrájának javára legyen?*⁴

Ki csodálkoznék rajta, hogy ennek a nagy szervezési problémának megoldása nem ment könnyen, pláne egy par excellence feudális, majd mereven abszolutista és bürokrata államban? És mégis, minden meg-megújuló nehézség, külpolitikai intrika, belső osztályharcok dacára, Ausztria egyre teljesebben jutott el a nemzetiségi autonómia elvének tiszteletben tartására és kiépítésére, mint, Svájcot leszámítva, bármely más állam. Persze még rengeteg sok a tenni-és reformálnivaló, de maga a fejlődés irányvonala félremagyarázhatatlan tisztasággal áll előttünk. Úgy, ahogy a cseheknek és a lengyeleknek sikerült egy nagy és mély nemzeti kultúrát kifejleszteni: úgy fogják majd a többi nemzetiségek is faji, nyelvi és kulturális létüket biztosítani. És éppen azért, mert ez az osztrák fejlődés útja és értelme, mivel ez mindinkább egy *monarchikus Svájc* képét és jellegét veszi fel: ezért állja ki ezt a mai sorsdöntő fordulatot a külföldi diplomaták és politikusok csodálkozó tekintetei által kísérvé.

S bár a magyar fejlődés az ausztriaiától sok tekintetben eltérő – mert közjogilag és geográfiaailag egységesebb –, lehetetlen észre nem venni, hogy Magyarország is kénytelen lesz egyre teljesebben a nemzetiségi egyenjogúsítás elvére helyezkedni: nem ugyan territoriális tartományi különállások létesítésével, mint Ausztriában, de a nemzetiségek szabad faji és kulturális fejlődésének teljes biztosításával.

A háború utáni új világ ezeket a tendenciákat még erősíteni és fokozni fogja. Annál is inkább, mivel ez a fejlődés egyre inkább a kormányok és a politikusok kezéből az öntudatos népek irányítása alá fog kerülni. Háború után nem fogjuk többé túrni, hogy bornírt klikkpolitikusok vagy stréberkedő kormányférfiak az egyes népeket egymás ellen uszítsák. *A népeknek maguknak kell egymást megismerni és megszeretni.* A kultúra embereinek, tudósoknak, íróknak, művészeknek és egyéb intellektuelleknek egyik legszebb feladatuk lesz a háború után egy olyan kultúrszerveződést kovácsolni, mely lehetővé tenné, hogy a monarchia népeinek szabad és intenzív szellemi csereforgalma meginduljon, mely az anyagot támogatva, majd minden nép és nemzetiség lelki felszabadulására fog vezetni. Az egymás kultúráját, demokratikus tömegeroit, szociaális törekvéseit, tudományos és

³ Úgynevezett (fr.; helyesen: *soi-dissant*).

⁴ Magunk is úgy látjuk, hogy ez a dilemmaszerű alapkérdés, illetve az erre adandó válasz keresése jellemezte a magyarországi nem magyar nemzeti mozgalmak első világháború előtti szakaszát, sőt még a világháború első két évében is meghatározó tényező marad. [A szerk. jegyzete.]

művészeti alkotásait szeretettel tanulmányozva, magyarok, németek, románok, csehek, lengyelek, tótok, délszlávok, olaszok és a többi népek csakhamar észre fogják venni, hogy az egyik boldogulása nem áll ellentétben a másikéval, sőt hogy ellenkezőleg, a kultúrák szabad cseréje és kölcsönhatása minden egyes javára van. Ha pedig idáig eljutottunk, csak egy lépés kell ahhoz a további fejlődési fokhoz, melyen a gazdagság, a szabadság, az erkölcsi egység forrása lesz az, ami ma a szegénység, a butaság és a visszavonás alapoka: a különböző kultúrák találkozása ugyanazon államok területén.

B

1915 okt. 17

*Jászi Oszkár vezércikke a kétoldali nacionalista izgatás ellen és az alapvető kérdések:
„parlamentari reform, demokratikus földreform, nemzeti egyenjogúsítás, egyháztól emancipált
népiskola” megoldása ügyében¹*

Azokról a tájakról és azokból a berkekből, ahol a békében a klerikális-feudális reakció szellemi fegyvertára készül, most egy idő óta mérgezett nyilak, gyanús „leleplezések”, kenetteljes rágalomok röpködnek a modern magyar irodalom, a modern magyar politika, szóval mindazok „felekezete” ellen, akik a nagy világhatású előtt azon dolgoztak, hogy a demokrácia, a nemzetköziség és a népkultúra szellemében gyúrják át az oligarcha, nacionalista és analfabéta Magyarországot.

Eme nagy bűnökért ím most keservesen lakolnak, mert a régi érdekek ideológusai alkalmasnak találják a mai helyzetet arra, hogy az általuk annyiszor hangoztatott Treuga Dei² védelme alatt, mint gyanús idegent, hazátlan élősdit, egy romlott kor dekadens mocsárvilágát mutassák be a háború által még türelmetlenebbé és gondolatrestebbé tett piacnak a magyar modernnek felekezését.

Ezúttal ama fiatal szépirodalmon van a sor, mely különösen gyűlöletes előttük, mivel megdöntötte annak a pseudo-nemzeti-népiesnek a varázsát, mely az Arany és Petőfi glóriája alatt tehetetlen epigonok lelki elmaradottságát mint egyedül üdvözítő hazafiságot igyekezett rákényszeríteni az új nemzedékre, egészen úgy, miként a Tiszák és a koalíció „liberalizmusát” mint a Deák-Eötvös örökséget merték előtte kijátszani.

Mily jó alkalom most, a mérhetlen nemzeti szenvedés óráiban, ezt az új szépirodalmat diszkreditálni a kevésbé gondolkodók előtt, mondván: íme ez a perverz, erkölcstelen, klinikai irányzat ma megbukott, elnémult, összetört a „nagy idők” éles, de tiszta levegőjében, a hazátlanoknak nincs szavuk, nincs lelkük, nincs tettük ezekben a heroikus küzdelmekben.

Mi igaz e vádakból? Mindenekelőtt a felekezet nem némult el. Egy egész csomó dal hangzott fel e tájról, a háború felfordulásai által inspirált kedélyhangulatok kifejezéseiként, köztük négy-öt olyan is, mely mellett a jövő irodalomtörténésze meghatott lélekkel fog megállani. Több filozofikus és esztétikai állásfoglalást olvastunk ugyancsak az inkriminált táborból, mely bátorság, eredetiség, erkölcsi épség dolgában örvendetesen különbözik a vezető államok *Kriegslitteratur*-jának³ émelyítő közhelyeitől és mindent igazoló szervilizmusától.

Ám a reakció embereinek éppen ez a bátorság, eredetiség és erkölcsi épség nem tetszik. Nekik fáj, hogy a tudomány, a politika és az irodalom fiatal Magyarországa nem vesztette el sem a fejét, sem a hitét, hanem híven kitarzott amaz eszmék mellett, melyeket jóknak és igazaknak ismert fel. A valódi fiatal magyar érdekek sorában alig találkoztak renegátok. A költők nem csaptak fel Tyrte-

¹ A közlemény címe és leköhelye: *Az elnémult „felekezet”*. – Világ 1915. okt. 17; 289. sz. 1–3. l.

² Isten békéje (lat.).

³ Hábors irodalom (ném.).

usokká.⁴ A tudósok nem álltak be egy háborús metafizika szolgálatába. A politikusok e válságos órákban sem uszítottak a nemzetköziség értékei ellen. Amit évtizedek szűkös osztálygőgje, rövidlátó gazdasági és nemzetiségi politikája, népellenes kultúrája az európai emberiségre rázúdított: ezt a rettenetes vérfürdőt nem mint a sors isteni ajándékát fogadták, de mint egy esztelen és lelketlen rendszer eredményét. És jó hazafiak, kötelességeiket híven teljesítő munkások maradtak a gyilkos khaoszban is anélkül, hogy e rettenetes, de múló epizód – mert epizód marad ez mégis kultúrfejlődésünk egyetemes sodrában! – erkölcsét és esztétikáját elfogadták volna.

Kötelességeket, szomorú, gyakran rettenetes kötelességeket teljesítettek tehát anélkül, hogy vérben forgó szemekkel szitkozódtak volna. A népgyilkos áradatban is a jobb jövő útjait keresték. A világkultúra egészségügyi csapatának érezték magukat, melynek feladata nem újabb erkölcsi sebek hasítása, hanem a népek megzavart összeműködésének helyreállítása. Bár történelmi, tudományos vagy filozofikus módszerekkel ők is képesek voltak egy lehetséges fejlődés reményteljes tüneteit a népgyilkos anarchiából kihámozni s a beteg emberiségnek vigaszul odaállítani: de sohasem vállalkoztak arra, hogy a háború módszereit, vagy etikáját igazolják, hanem ellenkezőleg megjelölték ama humánusabb és ésszerűbb eszközöket, melyekkel a háború esetleges eredményeit kevesebb áldozattal és tisztább lélekkel lehetne elérni.

Csak természetes, hogy ebben a szellemi és erkölcsi milieuban a mi költőink nem válhattak harci hegedűsökké. A modern lélek tudományosan megértheti, politikailag tán igazolhatja a háborút, egy magasabb filozófiai szinthézisben ki is egyenlítheti az általa felidézett erkölcsi dilemmát: de nem helyeselheti, nem élvezheti, a spontán gyönyör ölelésében magához nem szoríthatja a vér és az erőszak újra felgalvanizált hedonikáját. Ezért nincs ma már maradandó háborús poézis: legfeljebb múló alkalmi aktualitások, esztétikai sebtapaszkok vagy narkotikumok. Amit például a német és a francia háborús líra produkált – mindig a helyeslő, élvező, egyetértő lelki hangulatra gondolva itt – az nem az örökkévalóságot, de kétévi lehangoltságot sem bír ki.

A modern, szolidaritáson és munkamegosztáson alapuló pszichének és a háborúnak ez a belső, lényegi ellentéte már egymaga okát adja az új magyar líra lassúbb és csüggeteg ritmusának ezekben a zivataros időkben, ha nem is vennők figyelembe az anyagi és a politikai kényszer, a hazafias aggodalmak és az általuk megkövetelt önmérséklet béklyóit.

De tévednek a mi kárörvendő és ezekben a sorsdöntő időkben is alacsony taktikázó és spekuláló ellenfeleink, ha azt hiszik, hogy a „felekezet” viszonylagos hallgatása és szárnyszegettsége a felekezet végleges letörését jelenti. Nagyon keserves csalódás fogja érni őket a jövőben. Mert ez a gárda részben elvérzett, részben elalélt ugyan, de nem adta meg magát. A háború tarthat két-három évig, de a munka, a csere, a gondolat, az örök. És e megtépzott, vérben, vagyonban megtizedelt emberiség gyilkos verekedése után – ha élni és gyarapodni akar – újra csak a felekezet által kitűzött célok és eszmények irányában haladhat.

S mennyivel inkább ez a mi szegény, beteg Magyarországonk! A szellemi és anyagi erők meghatározott produktivitása nélkül nincs kivezető út a fenyegető összerokadásból. Márpedig a magyar kultúrenergiák zsilipjének megnyitása csak ama reformok alapján képzelhető el, melyeket ama gyűlölt felekezet vitt be az ország köztudatába. *Parlament reform, demokratikus földbirtokpolitika, nemzetiségi egyenjogúsítás, az egyháztól emancipált népiskola e háború után nem pusztán szociálpolitikai követelés lesz többé, hanem egyenesen a lét és a nemlét kérdése a magyar államra, a magyar nemzetre nézve.*

Pedig a mi „öreg gémjeink az Olympus alatt” voltaképp nem Verlaine-től, hanem a szekularizációtól félnek; igazában nem a perverz poézistól, hanem az általános választójogtól borzadnak, s csak azért olyan sovíniszta költők, mert a nemzetiségi középosztály közigazgatási monopóliumait veszélyeztetni. Ők nem *l' art pour l' art* gyűlölik a felekezet költőit, de mint érzelmi hevítőit ama

⁴ Helyesen: Türtaiosz v. latinosan Tyrtaeus.

forradalmi erőknek, melyeket ez a háború mulólag visszavetett ugyan, de a közeljövőben annál teljesebben fog kiérlelni a demokratikus Magyarország kivívására.

Ezért ez a dühöngő gyanúsítás, ez a hazafias átkozódás. Sőt a dekadens Róma vokokért kulduló urait túlszárnyalva, nemcsak állítólagos sebeiket mutogatják, de ellenjelöltjeik sebeit is kétségbe vonják. Csakis ők harcolnak a hazáért. Erre a gyűlöletes térre mi őket nem követjük. Mi tudjuk, hogy politikai ellenfeleink is ott véreznek a közös tusában. Viszont összehasonlításoktól nem félünk. Ellenkezőleg, mi leszünk az elsők, akik a háború befejezte után követelni fogjuk a *csatamezők halálstatisztikájának pragmatikus feldolgozását* foglalkozási ágak, osztályok és nemzetiségek szerint.⁵ A progresszív Magyarország, mely tartózkodik minden nyegle öndicsőítéstől, nem fél ettől a statisztikától, de látni kívánja azt mielőbb. Sőt már ma felajánlja ama hazafiaszkodó auguroknak, hogy a politikai jogok eme fekete statisztika tanulságai szerint osztassanak ki a háborúban elesettek atyafiainak. Mert mi egész bizonyosan tudjuk és ismerjük azt a rettenetes véráldozatot, melyet épp a haladók felekezete hoz a nemzetközi reakció büneiért. Ez az áldozat oly súlyos és általános, hogy gyakran kétségbeesve kérdezzük, hogy épp a legjobbak elvézése, elnyomorodása után kik fogják még a népjogok zászlaját lobogtatni a Dózsa György földjén? Ez után a rettenetes megfordított kiválasztás után, kik fognak még dolgozni és gondolkodni?

De nincs okuk a csüggedésre, mert a jövő sorsa nem egyes vezetők, hanem az öntudatra ébredt tömegek kezébe van letéve. Nincs az a gyáva vagy prókátoros rabulisztika, mely képes volna velünk elhítenni, hogy a lövészárkok rettenetes kohójából a régi, lomha, szolga szellemi és erkölcsi vegyület fog kikerülni. Ez a hit minden anyagi és erkölcsi törvény kigúnyolása volna. Ennek a háborúnak igazi mártírjai lesznek a szebb jövő kovászhai. Maga a feudális diplomácia és a népellenes politika által előidézett háborús katasztrófa termelte ki legyőzőit és sírásóit. Az az ötven korona, melyet a lövészárokból egy szegény néptanító az ellenségeink által eltemetett radikális párt céljaira küldött, diadalmas szimbólum ebben az irányban. A felekezet még sohasem volt oly erős, mint aminő ez után a háború után lesz. S a magyar Olympus gémjei majd akkor fogják csak látni, hogy mit jelentett a mi költőink elnémulása!

---

⁵ A háborús veszteségek statisztikai feldolgozása folyamatosan történt. Az átfogó nemzetiségi statisztikai adatokat l. Kende János: Az MSZDMP és a nemzetiségi kérdés 1901–1918. c. munkájában (Bp. 1973).

C

1916 febr. 13

Jászi Oszkár vezércikke a „Világ”-ban a közép-európai államszövetségről mint a nemzetiségi kérdés eredményes megoldásának egyedüli koncepciójáról¹

A középeurópai állam- és népszövetség gondolata nem a Friedrich Naumann egyéni ötlete vagy személyes vesszőparipája, ahogyan egyes rövidlátó megfigyelők hiszik. A középeurópai koncentráció célkitűzése logikus következménye egy egész csomó gazdasági és kulturális erővonalnak, melyeket a történelmi fejlődés sok évszázadon át rajzolt az itt élő népchaosz vérbeli, szellemi és csereforgalmi összeköttetéseibe. Hogy már régen nem kész ez az oly szükséges és elkerülhetetlen alakulat, annak legfőbb oka Ausztria és Poroszország történelmi rivalitása volt, nem pedig a bennük élő népek ellentétes gazdasági vagy politikai érdeke. Mikor az európai németiség még osztrák hegemonia alatt állott, 1840 és 1865 között, a legmélyebbre látó osztrák gazdaságpolitikusok, Freiherr von Kübeck, majd a geniális Bruck miniszter és kitűnő munkatársa, Karl Hock – az akkori Ausztria három legelismertebb gazdasági szaktekintélye – bámulatós tisztánlátással és következetességgel dolgoztak az osztrák–német vámunió megalkotásán, mégpedig elsősorban nem politikai okokból, hanem azért, mivel csakis a vámegység alapján vélték, hogy Középeurópa gazdasági erőit nagyra növelni lehetséges. Ezek a messzenéző törekvések nem is gazdasági, hanem politikai nehézségeken buktak meg. Poroszország a német vámszövetséget nem akarta Ausztriának kiszolgáltatni s nagy történelmi művét, a porosz vezetés alatti német egységet, kockára tenni. Mikor azután Poroszország, illetve a Német Birodalom hegemoniája Középeurópában győzedelmeskedett, az ellenkező akadály állt elő. Most Bismarck volt az, aki a múlt század nyolcvanas éveiben nyomatékosan emelte fel a szavát a középeurópai gazdasági és politikai koncentráció gondolata mellett, ezúttal azonban Ausztria volt az, aki kosarat adott, nyilván azért, mivel attól tartott, hogy az a szorosabb kapcsolat rá nézve kedvezőtlenül fogná a külpolitikai hatalmi viszonyokat befolyásolni.

Ebből is látható, hogy nem gazdaság-kulturális, hanem politikai-nemzetközi érdekek akadályozták meg oly sokáig a középeurópai sorsközösség létrejövetelét. Sőt már jóval előbb maga Friedrich List, a legcsodálatosabb szociológiai jóvendőmondó, aki valaha élt, tisztán észrevette, hogy Magyarországnak is természetes helye ebben a középeurópai szövetségben volna, hogy az általa oly forrón szeretett magyarság voltaképp nem is gazdasági okokból akarna elszakadni ettől az életközösségtől, hanem politikai okokból, mivel az abszolutista Ausztria germanizáló, központosító és klerikalizáló törekvései állandóan háborgatják és irritálják e nagyra hivatott nemzet szabad kulturális fejlődését, de hogy az a középeurópai népszövetség egyik leghatalmasabb oszlopává lehetne abban a pillanatban, amikor a gazdasági közösség nem jelentené számára a nyelvi, nemzeti és politikai elnyomatást, hanem ellenkezőleg nemzeti egyénisége zavartalan kifejlésének biztosítékát.

Ami ma történik és napról-napra elkerülhetlenebbé válik, az tehát nem egy politikai kényszerhelyzet erőszakitéle a természetes gazdaság-kulturális viszonyokon, hanem ellenkezőleg egy olyan külpolitikai konstelláció előállása a nagy háború következtében, mely végre-valahára lehetővé teszi, hogy a középeurópai nemzetek és népek szabadon követhessék gazdasági és kulturális fejlődésüknek logikáját és életszükségleteit. Ez az új és a népies erőkre kedvező konstelláció abban a felismerésben áll, hogy Ausztria és Németország ősi...² rivalitása ma már egy értelmét veszített érzelmi anachronizmussá vált, hogy a Monarchia és Németország közötti szövetséges viszony többé nem egy *ad hoc* célszerűségi belátás eredménye, hanem egy hosszú történelmi fejlődés *fait accomp-*

¹ A közlemény címe és leelőhelye: *Középeurópa és a demokratikus fejlődés.* – *Világ* 1916. febr. 13; 44. sz. 1–2. l.

² Egy szó az eredeti szövegből kimaradt, feltehetően a cenzúra törlése.

li-ja, melyen kicsinyes érzelmi vagy taktikai okokból változtatni egyáltalán nem lehetséges, hasonlóképpen úgy, mint soha többé nem fog Piemont Szicíliával, vagy Normandia Páriszal ellentétes politikát csinálhatni. Aki pedig ezzel szemben azt hiszi, hogy merőben időbeli és helyzetbeli kérdés, mikor fog a Monarchia esetleg Oroszországgal közös politikát folytatni Németországgal szemben vagy megfordítva: az nem értette meg az utolsó ötszáz év gazdasági, nemzeti és vallás-kulturális fejlődésének alapvető értelmét és törvényszerűségét, annak a történelem még mindig csak a diplomata és hadvezérek egyéni célkitűzésének szövevénye.

Ha ez az itt durva vonásokban körvonalazott történelmi fejlődés valóban a gazdasági és kulturális tények belső logikájának, nem pedig múló politikai és diplomáciai viszonyoknak az eredménye – és még nem hallottam egyetlen komoly érvet sem emez összefüggés ellen –, akkor *a priori* és merőben *deduktíve* nem lehet kétséges, hogy a középeurópai állam- és népszövetség megalkotása végeredményben csakis a demokratikus fejlődés javára lehet. Mert minden, ami kitágítja a fogyasztóképes piacot, minden, ami növeli a munkamegosztás és a munkaegyesítés alkalmait, minden, ami szabaddá és zavartalanná teszi a közlekedést és a forgalmat, minden, ami egyöntetűvé gyúrja a jogrendet és a közigazgatást, minden, ami egyre szélesebb körű néptömegek gazdasági és kulturális megszervezését elősegíti, minden, ami növeli a szellemi és anyagi mozgásszabadságot, minden, ami fejleszti az egyéniség munka- és érvényesülési lehetőségeit, minden, ami intenzívebbé teszi a csoportok és nemzetiségek közötti gazdasági és szellemi kooperációt; mondom, mindezek a tényezők – nem pedig néhány ideologikus vagy érzelmi szavalat a népjogokról! – azok, melyek *kikerülhetetlenül és feltartóztathatatlanul* egyre hatékonyabb demokratikus alkotmány és közszellem felé vezetnek.

A demokratikus haladás emez alapelve ható okait csak erősítheti a középeurópai koncentráció terve. Hogy itt csak egyet említsek a sok lehetőség között: *a középeurópai államszövetség az egyedüli koncepció, amelyen belül a nemzetiségi problémát eredményesen megoldani lehet.*³ Középeurópa összes nemzetiségi kérdései elveszítik méregfogukat abban a pillanatban, amikor egy szoros gazdasági és politikai szövetség lehetetlenné, sők oktalanná teszi az egyes nemzetiségek kifelé gravitáló hajlandóságát. Viszont a forszírozott egynyelvűség és az egyetlen kultúra dogmája értelmetlenné és haladásellenessé válik akkor, amikor egy nagy világbirodalmon belül minden nép és faj minél nagyobb produktivitását és fogyasztási képességét kell akarnunk, mikor a soknyelvűség a kereskedelmi és kulturális expanzió leghatékonyabb közvetítő eszközévé válik. Az angol impérium mai páratlan nemzetiségi liberalizmusa nem az angolszász faj vérbeli öröksége – hisz még csak néhány évtizeddel ezelőtt tüzzel és vassal harcolt az írek és walesiek ellen –, hanem egyszerűen függvénye egy, a nemzeti partikularizmusokon túlemelkedő világ gazdasági organizmusnak.

Eme nyilvánvaló tények és összefüggések dacára el kell ismerni, hogy Középeurópa *átmenetileg* éppúgy lehet a politikai reakció, mint a demokratikus haladás forrása. (Ellenben a status quo csakis reakciós lehet!) Ez attól függ, hogy Középeurópa első berendezkedése inkább a népies, vagy inkább a konzervatív erők alkotása lesz-e. Mert elvileg az új államszövetséget éppúgy el lehet képzelni defenzív, a kereskedelmi szabadságot fejlesztő, a fogyasztókat támogató alapon, mint offenzív, elzárkózó, egyes monopolisták érdekeit még jobban felkaroló szellemben. Melyik irány fog diadalmaskodni, ez attól függ, hogy Középeurópa demokratikus erőforrásai mennyire lesznek képesek a tervezett szövetség alapításába és első berendezésébe befolyjni.

Sajnos e tekintetben nem nagyon kedvezőek az auspiciumok. A megindult tárgyalásokban egyre hangosabb a latifundiumok és a nagy fináncőke szava, de a demokratikus népretegek: a parasztság, a munkásság és a szellemi termelők mozdulatlanul és tanácstalanul nézik – ki-ki a maga kis ideo-

³ Jászi éppen a nemzetiségi kérdés megoldása szükségességének hangoztatásával tért el a „Mitteleuropa”-hívók egyre népesebb táborától, és ezt a korabeli nemzetiségi vezetők is méltányolták nála. Csak később, a háború vége felé sorolták őt is a pángermán törekvések csodálói-támogatói közé, nem minden rosszhiszeműség nélkül. Közép-Európa-koncepcióját a progresszív németországi sajtóban is kifejtette: Oscar Jászi: *Mitteleuropa*. – Die Hilfe 1916. 17. sz.

lógiai zászlócskáját lobogtatva –, hogy most *róluk nélkülük* akar határozni a politikai és a gazdasági arisztokrácia. A demokratikus erők vezetői kábultan vagy duzzogva távortartják magukat attól a világtörténelmi átalakulástól, mely nélkülök, sőt ellenükre is be fog következni. Ez egy nagyon szerencsétlen politika, mert utolsó percben a népies erők tehetetlenek lesznek, ha kezdettől fogva nem folytak be az elkövetkezendő kompromisszum létesítésébe. Ellenben, ha már ma – nagy kár, hogy már nem tegnap történt – kellő propagandisztikus erővel hangsúlyoznánk, hogy Középeurópát nem a többi Európa ellen, hanem majdan az egész Európa megszervezésére akarjuk megcsinálni; hogy nem kínai falat akarunk, de liberális kereskedelmi szerződéseket a többi országokkal is, első-sorban a legnélkülözhetetlenebb élelmicikkek olcsó biztosítására; hogy nem az ellenforradalmat, de a népeket akarjuk egységbe hozni egy modern szellemtől áthatott külpolitika érdekében is; hogy nem „Kriegsvorratswirtschaftot”⁴ akarunk, hanem egy grandiózus méretű agrárreformot, mely honvédelmi szempontból is aránytalanul többet ér; hogy intézményesen biztosítani akarjuk nemcsak Középeurópa megtámadhatatlanságát, hanem minden népe és nemzete zavartalan és független kulturális-gazdasági fejlődésének lehetőségeit is; szóval, ha minden erővel kidomborítanék a nagy terv mélyén szunnyadó demokratikus következményeket és követeléseket, egy sokkal modernebb és higiénikusabb Középeurópába költözhetnének be mindjárt a háború után, mint ha néhány érzelmi és ideológiai cafranggal feldíszítve szájtátva nézzük, hogy az új középeurópai erőegyensúly merőben a konzervatív körök állniakarásának kifejezése legyen. Naumann könyve⁵ is azért esik be olykor a militarista és imperialista tónusba, mert ez az élesszemű reálpolitikus jól észrevette a demokratikus erők szervezetlenségét és rövidlátását. Hiába, nem akarnak a történelemből tanulni, s tovább frankfurtoskodnak⁶ mindenféle kis ideológiai ellenérveikkel a bismarcki nagy történelmi áradattal szemben, ahelyett, hogy azt a népek javára felhasználni és kanalizálni törekednének.

---

⁴ Háborús készletgazdálkodás, hadigazdaság (ném.).

⁵ Naumann, Friedrich (1860–1919) *Mittleuropa* című könyve 1915-ben jelent meg. A világháború alatti német közép-európai tervekről l. Irinyi Károly: *A Mittleuropa-tervek és az osztrák-magyar politikai közgondolkodás*. Bp. 1973. Naumann könyvének magyarországi fogadtatásáról l. még 94–95. és 97. sz. irategyüttesünket.

⁶ A célzás feltehetőleg az 1848. máj. 18. és 1849. máj. 31. között Frankfurtban ülésező össznémet parlament tevékenységére vonatkozik. 1848 májusában a Batthyány-kormány Szalay László és ifj. Pázmándy Dénes személyében követeket küldött a frankfurti parlamentbe, s ott Szalaynak rövid időn belül sikerült elérnie, hogy hivatalos elismerést kapjon, mégpedig Bécs beleegyezése nélkül.

D

1916 szept.

Jászi Oszkár szemle-cikke a „Huszadik Század”-ban a magyar politika erdélyi összefüggéseiről¹

Ezekben a rettenetes napokban, amikor erdélyi testvéreink oly példátlanul szenvednek, s minden valamirevaló embert kínos gondok gyötörnek Magyarország jövő sorsa felett, minden rekriminálás a múltra nézve céltalan és fájdalmasan ízléstelen volna. Nem akarom tehát a jelen tragikus helyzetben firtatni, hogy vajon, ha nagylelkűen és nagystílusúan keresztülvitték volna a Deák–Eötvös nemzetiségi törvényét s ha a kiegyezés óta sikerült volna egy gazdag, megelégedett, nyelvekben és kultúrákban szabad Erdélyt teremteni, vajon mennyiben sikerült volna Romániának mai orgyilkos tördőfését elkerülni? Háború után ez a probléma úgyszólván fog ránk nehezedni. De már ma meg kell állapítanunk a jelen helyes mérlegelése és a jövő okos előkészítése érdekében, hogy miként az 1849-i összeomlás, úgy a mai vérzivataros krízis a meg nem oldott nemzetiségi kérdés – elsősorban a délszláv és a román kérdés – végzettszerű következménye.

Szemere Bertalan, az 1848-i korszaknak egyik legalaposabb ismerője és főszereplője, nyílt őszinteséggel így állapította meg a magyar forradalom katasztrófájának okait: „1848-ban végződött be a nemzeti egység nagy műve, utolsó akadály, a hűbéri rendszer is végképp eltöröltetvén, hogy van az, hogy a nemzet éppen legteljesebb erejében a csatát elveszté? Oka, mivel az idő folytában, félig nyíltan megszületett, fejlődött s felnőtt egy új eszme, – a nemzetiségi, s roppant hatalmát más fajoknál mi nem ismervén fel kellőleg, nem vevők azt kellő számításba. Nagyon jól ismerem amaz idők titkos és nyilvános ármányait, jól tudom azt is, hogy az orosz sereg mi hatással volt a történeti kimenetelre; de bizony csak valljuk meg, az akkor véletlenül kiütni látszott, de régóta belsőleg forrongott nemzetiségi eszmének s mozgalomnak nagy fontosságát s messze horderejét nem fogtuk fel. Mi pusztán mesterséges zajnak véltük, mi az ég dörgése volt, – mi egy tábor lábai által véltük izgásba hozottak a földet, pedig az valóságos földrengés vala – egy egész erdő lombjai sohasem hozathatnak mozgásba, ha nem vész az, ami fű.”

És ma a gondolkodó megfigyelő nem kevesebb biztonsággal állapíthatja meg, hogy az Európát lángba borító s így közvetve Magyarországot felgyújtó okok között a legelementárisabb erejűek egyike: Középeurópának és a Balkánnak meg nem oldott nemzetiségi problémája volt. Mert még azok is, akik a világháború primér okát a két vezető nagyhatalom kapitalista rivalitásában látják – oly beállítás, melyet ma sem tudok helyesnek elfogadni –, kénytelenek elismerni, hogy a nagy nyugati demokráciák legszélesebb tömegeinek izzó és becsületes ideológiája az a meggyőződés, mely szerint ők elsősorban az elnyomott népek felszabadításáért szenvednek és véreznek, s e hit nélkül lehetetlen volna az üzleti vagy militarista entente-politikusoknak országaik közvéleményének túlnyomó többségét ilyen ádáz lendülettel csatasorba állítani. Ha nem zúgott volna Európa már évtizedek óta az üldözött vagy elnyomott népeknek őszinte, túlzott vagy inszenírozott panaszaitól, ha Középeurópa és a Balkán a nemzeti összeműködés ugyanolyan állapotában élt volna, mint mondjuk Anglia vagy Franciaország; alig volna elképzelhető egy olyan kapitalista fogás, mellyel a kultúrát vezető demokráciákat hasonló örületbe kergetni lehetett volna. A kapitalista rivalitások ma mindenütt faji és nemzetiségi harcokban ádázán vonagló népek és nemzeteknek vélt vagy reális sérelmeibe kapaszkodhattak be, s ami nem kis részben uralomra éhes angol imperializmus vagy revanche-dühtől eltelt francia nacionalizmus volt, úgy jelenhetett meg a nagy jelszavak által elvakított s az azoknak ellenmondó tényeket (Görögország, ír forradalom) észre sem vevő demokratikus semleges közvé-

¹ A közlemény címe és leelőhelye: *Erdély sorsa és a magyar politika.* – Huszadik Század, XVII, 34. köt. 9. (2.) sz. 133–136. l.

lemény előtt, mint Európa összes üldözött, megkínzott gazdasági és kulturális fejlődési lehetőségeikben alákötött népeinek Szent György lovagja. A nemzetiségi politika okosabb és modernebb kezelésével ezt a veszedelmet elkerülhettük volna. Így elkerülhettük volna, hogy a korrupt, latifundista, analfabéta Románia a nemzetiségi felszabadító hamis szerepét játszassa. Ellenkezőleg, a szabad művelt, gazdag Erdéllyel szemben, közneveltség fogadta volna ezt a pózt. Szabadszellemű politika óriásilag fokozhatta volna azt a kulturális és erkölcsi színvonalkülönbséget, melyet néhány nagystílű erdélyi fejedelem a magyarországi románság javára a határon túlival szemben megalapozott.

Ezt a helyzetet tisztán kell látni úgy a jelenre, mint a jövőre nézve. A Szemere Bertalan diagnózisa ma is változatlanul igaz. De nemcsak a nemzetiségi kérdést nem voltunk képesek két emberöltő alatt a megoldáshoz egy lépéssel is közelebb hozni, – sőt a modern gazdasági erők árjában csak még jobban kiélesedett és öntudatosodott ez a mozgalom, – de ama hűbéri rendszer is, melyet Szemere már végleg kiirtottnak tartott, a kiegyezés után új életre galvanizálta magát, s mialatt csakhamar megakasztotta a jobbágyfelszabadítást követő korszak gazdasági és politikai lendületét, egyidejűleg újra megmérgezte a nemzetiségi kérdést, melyet széleskörű gazdasági és kultúrpolitika helyett adminisztratív és iskolai nyomással akart megoldani.

Úgy a jelenre, mint a jövőre nézve, tehát tisztán világlik a tanulság, hogy Magyarországnak szilárd alapjait csak a hűbériség maradványainak végleges kiküszöbölésével s a politikai meg a nemzetiségi demokrácia elvei szerint lehet lefektetni. Az ember azt hinné, hogy a történelem géniusza akar itt szemléltető oktatást tartani a maradi és tunya politikusoknak, hogy a helyzet rettenetes kivételességével s szívszorogató bonyodalmaival értessen meg velük olyan alapigazságokat, melyeket a béke vegetatív nyugalmában képtelenek voltak megérteni és megvalósítani.

Sajnos, a nagy időknek megfelelő nagy változásoknak sehol semmi nyoma. A hivatásos politikusok pergőtűzek és országok összeomlása között is régi kis mesterségüket folytatják. Kicsinyes és lejárt eszközökkel akarnak kormányt buktatni s Tiszának kellemetlenkedni akkor, amikor nagy, impozáns, példaadó cselekedetekre volna szükség. Az ország népének példátlan áldozatai sem indították ezt a parlamentet a nép jogainak radikális formulázására. A kormánynak egyetlen szava sem volt a vérvő szegénység megnyugtatóására. Nem akadt egyetlen ember sem a hivatalos politikában, aki azonos jogokat követelt volna a magyar haza minden lojális népe számára. Még a leg-radikálisabb Károlyi-párt se tudja, hogy az ország fele nem magyar anyanyelvű polgárokból áll, s hivatalos orgánuma mesterségesen fű fel Szekfű-botrányokat s Görgey-”revíziókat”² a sovíniszta-nacionalista mámor élesztésére, s kéjjel oláhozza le minden alkalommal azt a magyarországi románságot, mellyel szemben alig lehet ma elég lélektani tapintatot alkalmazni.

S ne mondja senki, hogy ez csak az ősi, gyógyíthatatlan kurucság atavisztikus attitűdje, s hogy ebből az elvadult gesztusból hiba volna következtetést vonni az egész magyar közvéleményre. Tessék olvasni a magyar kis- és középpolgárság tipikus orgánumainak nemzetiségi politikáját! Az ő hangjuk legfeljebb modorban, de nem lényegében különbözik a közjogi kurucok hangjától. Nem kétségbeejtően jellemző-e, hogy szinte az egész sajtó rárontott és fejét követelte annak a német anyanyelvű képviselőnek,³ aki délvidéki sváb barátait felhívta, hogy a németországi vendégeket őszintén informálják iskolai, közigazgatási s egyéb nemzetiségi sérelmeikről. S a túlbuzgó hazafiak nem azt mondták – amit elmondani okos és helyes lett volna: Ugyan hova gondol, képviselő úr? Szabad-e ilyen sorsdöntő helyzetben rekriminálni és vádaskodni? Szabad-e ízléstelen és ostoba alldéutsch propagandával zavarni a szövetséges fegyverek szolidaritását? A honi nemzetiségek komoly sérelmeit mi is ismerjük, s őszintén orvosolni akarjuk azokat a háború után. A miként? és hogyan? megbeszélésére lesz még elég alkalmunk a béke nyugodtabb napjaiban. De nem így szólt a heveskedő kórus, hanem

² Szekfű Gyula könyve (*A száműzött Rákóczi*. Bp. 1913.) ez idő tájt heves sajtó-, sőt képviselőházi viták tárgya volt. – Görgey Artúr emlékiratai 1911-ben jelentek meg magyar nyelven (*Életem és működésem. I–II.*), s ennek kapcsán többfelől is kísérletek történtek Görgey „rehabilitálására”, történelmi szerepének átértékelésére.

³ Minden bizonnyal Steinacker Ödön (Edmund) magyarországi német nemzetiségi politikus, o. gy. képviselő.

így: – Szájkosarat ennek a svábnak! Hogyan merészkedett panaszkodni vagy nemzetiségi körkérdést rendezni? Németországnak semmi köze hozzá, hogy mi történik fajrokonaival Magyarországon! Mi ugyan szeretjük a németeket s hűséggel együtt vérzünk velük, de a mi belpolitikánkról még tudakozódni se merjenek. Ez szemtelenség.

Szóval, a legpolgáribb s legdemokratább velleitású magyar sajtónak még halvány sejtelve sincs arról, hogy milliók estek el – mert ők így érzik – elsősorban a nemzetiségi kérdés megoldásáért; hogy az egész semleges közvélemény egy annak elismerésében, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása nélkül nincs biztos európai jövő, hogy a dolgos emberek nemzetközisége a háború után nem fogja többé eltérni az emberi jogok és a kultúra nagy kérdéseinek belpolitikai eltussolását; hogy ebből az irtózatos háborúból már ma egy fejlettebb morál született meg, mely közös nemzetközi ellenőrzést követel a nagy szabadságjogok biztosítására minden államon belül...

Irtózatossága, lendületlensége, maradisága a politikai szereplőknek és a publicisztikai közvéleménynek mindenfelé. Az embernek végleg kétségbe kellene esni Magyarország sorsa felett, ha nem éltetné ez az egyetlen remény: Várjunk csak, várjunk! Majd rendet, kultúrát, szabadságot fog itt teremteni a lövészárkoknak hazatérő mártírnépe, mely a saját testén-lelkén szenvedte végig annak a háborúnak irtózatossáágait, melyet egy falánk kapitalizmus és egy megmérgezett nacionalizmus hozott létre.

73

Iratok a Tisza-kormány és a határrendőrség 1915. nyári szlovák akciójának fogadtatásáról és következményeiről

A

1915 aug. 17

*Dr. Ján Vanovičnak, a Szlovák Nemzeti Párt alelnökének feljegyzése
a br. Kürthy Lajos kormánybiztossal folytatott megbeszélésről*

ŠŰA SSR, Bratislava, Fond M. Dula, 9/205–206, IV/b/2, 1915

(Kézírással eredeti irat)

Br. Kürthy kormánybiztos és főispán a miniszterelnökhöz küldendő és a szlovák kívánságokat feltáró szlovák delegáció ügyében beindított akció kapcsán 1915. augusztus 12-én Matúš Dula és dr. Ján Vanovič előtt körülbelül a következőket mondta:¹

Az Önök érdekében is, a mi érdekünkben is áll, hogy a kölcsönös bizalmatlanságok s az ebből eredő feszültségek megszüntetessenek. Az egyesek részéről elkövetett túlkapások a tót nép rovására nem írhatók, mert a tót nép a magyar állam kötelékében az eddigi közjogi alapon bent akar maradni. Miután észrevettem a közeledésre való hajlandóságot, ennek folytán erről írásbeli jelentést is tettem a kormánynak, beszéltem is a miniszterelnökkel. Tisza miniszterelnök most annyira el van foglalva, hogy még nem volt rá ideje részletekben is alaposan áttanulmányozni s átgondolni az ügyet, tehát csak általánosságban kijelentette: „mond meg neki, hogy amit a románokkal szemben beszéltem, amit azoknak kilátásba helyeztem, az rájuk nézve is áll.” A részletekről, a küldöttségről[,] szóval arról, hogy milyen formában történjék a dolog, erről még nem volt szó. Az ügy nem sürgős, sőt addig, míg én a miniszterelnök úrral nem jövünk tisztába a formára nézve, addig az urak nyilvánosan semmi lépéseket ne tegyenek, csak maguk közt zárt körben beszéljék meg a dolgot.

¹ A kézírásos feljegyzés eredetijében e bevezető mondat szlovákul van, a főszoveg egésze magyar nyelvé.

Az urak is legyenek meggyőződve a kormány, legalább a jelenlegi miniszterelnök úr, kit én képviselek – jóakarataról s ne keressenek mindenben elnyomatási célzatot. A közigazgatás nem a tótok elnyomatására irányuló célzattal jár el úgy, amint eljár, – ha magyarok is itt lagnának, akkor is úgy járna el, akkor is olyan volna, amilyen most.

A Kormány ezzel nem pártpolitikát akar csinálni, ellenszolgáltatás fejében nem kívánja, hogy az urak talán [a] munkapártba belépjenek, hanem csak a közjót tartja szem előtt. Nem kívánja, hogy a képviselőválasztásnál őt támogassák, – bár szívesen fogadná támogatásukat, de nem valami ellenszolgáltatás fejében. Kívánni fogja csak azt, hogy az urak szüntessék be a csehekkel való minden összeköttetést és egyáltalán minden kifelé való gravitációt, mert az utóbbi időben bebizonyult, hogy a csehek csakugyan nem támaszai a monarchiának.

Dr. Vanovič abbéli megjegyzésére, hogy hűségi nyilatkozatot adunk, de olyan nyilatkozatot, mely szerint kötelezzük magunkat, hogy jövőre nézve minden kifelé való gravitációt beszüntetünk – ne kívánjanak, mert annak olyan színezete volna, mintha azzal beismernők, hogy eddig csakugyan kifelé gravitáltunk, – ezt pedig nem ismerhetjük be, mert a múltban sem gravitáltunk kifelé, továbbá, hogy a csehekkel is csak kulturális és üzleti téren voltak némi összeköttetések, de politikai tekintetben semmiféle összeköttetéseink nem voltak, hogy az üzleti összeköttetés megszüntetését talán semmiféle állami érdek nem követeli – a kormánybiztos azt válaszolta, hogy az üzleti összeköttetések is beszüntetendők, mert üzleti szükségleteiket máshol is kielégíthetik. Oroszországról nem is akarok beszélni, de voltak itt orosz pénzek. – Arra a megjegyzésre, hogy orosz pénzek lehetnek és vannak is itt, melyeket egyes túróciák Oroszországban kerestek, azt válaszolta, hogy nem ezeket érti, hanem azokat, melyek orosz követségtől érkeztek s hogy erre bizonyítékai vannak. Dula Máté a beszélgetés közben azt a kérdést intézte a kormánybiztoshoz, vajon ebben az ügyben összehívhatná-e a párt végrehajtó bizottságát? amire a kormánybiztos azt felelte, hogy csak jelentse be az összehívást, ennek az egy kérdésnek megbeszélése végett az ülés meg fog engedtetni.

Dula Máté szóba hozta a zászlók kérdésében hozzá intézett felhívást s kérte, hogy a kormánybiztos elégedjék meg a magyar állami és az osztrák zászlók kitűzésével s tekintszen el a német és török zászlók kitűzésének követelésétől – a kormánybiztos azt jelentette ki, hogy éppen ilyen kicsiségekben való fennakadások, ilyen kicsiségekben megnyilvánuló eltérések szolgáltatnak okot a félreértésre, bizalmatlanságra. Most a szövetségeseknél gyakorlatba jött a nagyobb győzelmek ünneplésének az a módja, hogy a német-osztrák-magyar és török zászlók együttesen egymás mellett tűzzenek ki, tehát kívánatos, hogy ez nálunk is így történjék. Ha azonban az urak a német és török zászlókat kitűzni vonakodnak, akkor inkább csak magát a magyar zászlót tűzzék ki, de nem amellet csak az osztrákot, vagy mind a négyet, vagy csak a magyart.

Rögtönözve feljegyezte 915 VIII/17

Dr. Ján Vanovič s. k.²

---

² A záróformula az eredetiben szlovákul.

B

1915 aug. 21

*Dula Máténak, a Szlovák Nemzeti Párt elnökének vezércikke
a magyar–szlovák nemzetiségi kiegyezés lehetőségéről¹*

Az 1867-es kiegyezés által hazánknak visszaadott alkotmányt a szlovákok is elégtétellel fogadták.

Körülményeink ekkor nem voltak éppen kitűnőek, de kielégítőek voltak, és reméltük, hogy ami hiányzik, azt – a hazánk nemzetiségeinek az abszolutizmus időszaka alatti közös szenvedése és nélkülözése folytán felébredt kölcsönös belátás és szeretet eredményeként – előbb-utóbb megkapjuk.

A népiskolák, jelentéktelen kivételektől eltekintve, akkor még az egész általunk lakott területen szlovákok voltak, – igaz, a régi középiskolákban a német helyett többnyire már a magyar vált a tanítás nyelvén, de a mi országrészeinkben ezen iskolákban is megtalálhattuk nyelvünk tanszékeit, és volt három szépen fejlődő fiatal szlovák gimnáziumunk s egy szlovák tanítóképzőnk is.

Községeink hivatalaiban kivétel nélkül a nép nyelve uralkodott, s hatóságaink túlnyomó része a szlovák nyelvet ha nem is első, de mindenképpen egyenrangú nyelvként használta mind a közgazdaságban, mind pedig a bírósági ügyekben.

Az, hogy népünk fiai, olyanok is, akik hozzánk való tartozásukat nyíltan vállalták, jelentős számban voltak jelen az országos, a városi, a felső és az alsó szintű hivatalokban – közhírt dolog.

Ha ezekben az időkben volt *különös* okunk panaszra, úgy az az volt, hogy a megbízható szlovák hazafiakat minden úton-módon gátolták abban, hogy az országos képviselőtestületbe bejussanak.

Aki ezekben az időkben élt, tudja, mindez annak az akkoriban felröppentett jelszónak a jegyében történt, hogy a nemzetiségeknek minden más téren engedélyezni lehet mindent, csak politikai téren nem: „minden más téren mindent, csak politikai téren – semmit sem.”²

Reményünk, hogy sikerül ezt az igazságtalanságot megszüntetni, az által kapta az első csapást, hogy nemsokára eljött az az idő, amikor a hivatalokat megtisztították a szlovák gondolkodású férfiaktól. Ez a csapás fájdalmasan érintett bennünket, de csak néhányan tulajdonítottunk neki nagyobb jelentőséget, s láttuk benne a ránk zúduló nehéz idők jelét; a többség úgy gondolta, hogy csupán a hivatali helyek iránti kereslet kielégítéséről van szó, arról, hogy a szlovákok helyet csináljanak a megyei klikkekhez közelebb álló embereknek.

Csakhogy csapás csapást követett.

Először jött az a „pogrom”, melyet Grünwald Béla esztelen kezdeményezésére rendeztek nemzetünk megéltetése s kiváltképp kulturális intézményeink ellen, a nagyőrcei, znióváraljai és turóc-szentmártoni középiskoláink s a Matica slovenská ellen.³

Akadtak ugyan táborunkon kívül álló kiváló férfiak, mint a tősgyökeres magyar, Mocsáry Lajos, és a nemzetünkhöz akkori véleményünk szerint csak neveltetésük, családi kapcsolataik, társadalmi helyzetük okán nem csatlakozók,⁴ Geduly Lajost említem név szerint, a Dunán inneni kerület püspökét, idősebb Justh Józsefet, a Deák-klub egykori elnökét, sógorát, Révay Simon báró turóci főispánt, ifjabb Justh József turóci alispánt, Lehoczky János és Rakovszky Iván néhai turóci alispánokat, Velits Alajos és Gusztáv turóci földbirtokosokat, akik Grünwaldnak nemzeti létünk s

¹ A cikk eredeti címe és lefőhelye: *Po nezastlúženom utrpení na ceste ku dorozumeniu? – A meg nem érdemelt szenvedés után az egyetértés felé vezető úton? – Národnie noviny 1915. aug. 21; 99. sz. 1–2. l.*

² Az eredetiben is magyar nyelven.

³ A Matica slovenská és a három szlovák gimnázium bezárásának iratait I. Iratok I. köt. 133., ill. 118. sz.

⁴ É. a szlovák származásukat nem vállalók.

kiváltképp kulturális intézményeink elleni támadását szégyenfoltnak⁵ nevezték, s elhárításához segítségnyújtottak (lásd Národnie Noviny 1874, 53., 54., 117., 118., 120., 121., 131–142. szám), de mindez a Grünwald által elvakított közvélemény lármája mellett semmit sem segített – a józan, védelmező szavak, a saját sorainkból származó és sorainkon kívüli pártfogóink figyelmeztetései és a Turóc megyei választmány vétője, melyet az mindhárom megtámadott iskola ügyében kimondott,* visszhang nélkül haltak el –, és kulturális intézményeink „megkapták a magukét”.

S mivel minden lavinának megvan az a tulajdonsága, hogy mindent elsodor magával, ami útjában áll, az esztelen pogrom következtében ez történt velünk is.

Ma már nyelvünket csaknem teljesen kiűzték a népiskolákból, az egész közigazgatásból – a községit is beleértve – s az igazságszolgáltatásból. Nemzeti szempontból még rosszabbul állunk.

Született jó tulajdonságunk jegyében – hálát mutatni azok iránt, akik jót tesznek velünk, még ha nem is származnak közülünk, még akkor is, ha jóakaruk nem segített rajtunk – hajlunk meg mindazon általam említett igazságos férfiak előtt, akik tétovázás nélkül védelmünkre keltek nemzetünk értelmetlen, meg nem érdemelt kifosztása ellen, amikor el akarták venni mindenünket, amink nemzeti tekintetben volt, amire építettünk.

Erre a mostani, talán túl hosszú bevezetőre Dugovich Titusz úrnak a turócszentmártoni Északmagyarországon megjelent, „A megértés felé” című cikke indított engem.⁶

A tisztelt szerző írásában méltányosnak és semmi teljeshetlent sem tartalmazónak mondja azokat a törekvéseinket,

⁵ Az eredetiben e szó magyarul is.

⁶ A turócszentmártoni Északmagyarország a szlovák régió egyik legnacionalistább hangvételű lapja volt, melyben szinte hetente jelentek meg a szlovák mozgalmat támadó írások. A békülékeny cikk közlése minden bizonnyal ugyancsak része volt a Kürthy által koordinált akciónak

* *Turóc vármegye képviselőtestületének határozata a zólyomi választmány képviselőinek részére.* Tekintettel arra, hogy Zólyom megye választmánya a nagyrócei, znióváraljai és turócszentmártoni gimnáziumokban folyó oktatás, nevelés és mindenemű tevékenység szervezettségét, jellegét s mibenlétét távollevőként megítélni, saját megfigyelőkkel ellenőriztetni, kellőképpen megismerni, pártatlanul és pontosan értékelni nem tudja úgy, ahogy azt egyfelől az állam boldogulása iránti jól felfogott gondosság, másfelől az intézmények létének vagy megsemmisítésének a kérdése – mely iránt a polgárok ezrei, mint az intézetek létrehozói és fenntartói, elevenen érdeklődnek – megkövetelné, nemkülönben azért, mert Zólyom megye választmánya a beadványában a gimnáziumokkal szemben felhozott vádakát semmilyen tárgyi bizonyítékkal sem támasztja alá, és semmilyen vétséget sem tud megjelölni, Turóc megye joghatóságai számára azonban – melyek felügyelete alatt [a szóban forgó háromból] két intézmény működik (ti. Turócszentmártonban és Znióváralján) – ismert dolog, hogy ezek az intézmények a felsőbb hatóságok előírásainak megfelelően szerveztettek, hogy a gimnáziumok részben az érvényes törvények, részben a magyar királyi közoktatásügyi miniszter külön rendelete szerint az illetékes előljáróság folyamatos felügyelete alatt állnak. Ennek a felügyeletnek a keretében a pozsonyi tankerület magyar királyi főtanfelügyelője a znióváraljai gimnáziumot évente ellenőrizteti. 1873-ban ezt a felügyeletet a magyar királyi közoktatásügyi miniszter külön felhívása alapján a megyéspüspök közreműködésével végezték el. A turócszentmártoni [gimnázium] pedig ugyancsak 1873-ban a Dunán inneni egyházkerület szuperintendense által alapos ellenőrzéssel esett át, és egyik fentebb említett gimnázium esetében sem találtak semmi törvénybe ütközőt, s ugyanígy a Turóc megyei joghatóságok sem tudnak a tanárok vagy a diákság semmiféle politikai vagy erkölcsi vétkéről; mindazonáltal ha a tisztelt kormány a zólyomi panasz nyomán szükségesnek vélné az említett gimnáziumok elleni vizsgálat elrendelését, Turóc megye meg van róla győződve, hogy az említett gimnáziumok érdekében ez a vizsgálat kívánatos és helyes lehet; tekintettel továbbá arra, hogy az 1790/91:XXVI. tc. 5. pontja az evangélikusoknak, az 1868:XLIV. tc. 26. paragrafusára pedig kivétel nélkül valamennyi, bármilyen nemzetiségű lakosnak, községnek, egyháznak, egyházi testületnek engedélyezi az állami iskolákhoz hasonló s azokkal egyenrangú iskolák megalapítását, egyesületek létrehozását, pénzalapok létesítését, megerősíti őket ez irányú jogaikban – és engedélyezi az intézmények és egyesületek nyelvének az alapítók által történő meghatározását. Végül tekintettel arra, hogy a zólyomi állásfoglalás merénylet azon értékes kincs ellen, melyet az 1790/91 :XXVI. tc. a magyarországi evangélikus egyház autonómiájának biztosítása tekintetében jelent, Turóc megye joghatóságai Zólyom megye állásfoglalását nem tehetik magukévá, ám tudomásul veszik. Benyújtva 1874. máj. 5-én a Turóc megyei képviselőtestület gyűlése által. [A közölt cikk eredeti jegyzete.]

hogy vidékeinken szűnjék meg a zaklatás,
hog az iskolaügyben és a közigazgatásban ismerjék el és érvényesítsék nyelvünk jogait,
hogy tegyék lehetővé a szlovák nemzeti kultúra szabad fejlődését,
hog a Matica slovenská újjáéledjen, és elkobzott vagyonát visszakapjuk,
hog a népünk által lakott vidékeken a hivatalokat arra alkalmas szlovák nemzetiségű személyek foglalják el,
hog a szlovákokra eső mandátumok részükre biztosítva legyenek.

A cikk szerzője erősen hiszi, hogy e törekvésekre ott is felfigyelnek, és elismerik őket, ahol a nemzet sorsáról döntenek, mivel – indoklása szerint – „a mostani miniszterelnök úr, aki nemzetiségi politikájának elveit oly sokszor világosan, férfiasan és csűrész-csavarást nem tűrve kinyilvánította, maga is a nemzetiségek kulturális fejlődésének határozott híve, s bizonyára megtalálja a módját annak, hogy a szlovák nép kulturális igényeit teljesen s kielégítően teljesítsék.”

Ezzel a cikkel a tisztelt szerző azon általam megnevezett és immár kivétel nélkül megboldogult védelmezők sorába és nyomdokaiba lépett, akik abban az időben – negyven évvel ezelőtt –, amikor a nemzeti jogfosztottság állapotába akartak bennünket juttatni, segítettek nekünk visszaverni a ránk és főleg kulturális fejlődésünkre zúduló támadást, készségesen támogattak bennünket, köztük olyanok is, akik bár közülünk valók voltak, de mégsem vallották magukat hozzánk tartozónak.

Üdvözljük tehát őt azoknak a társaságában, akik – felismerve a minket ért sérelmeket és közös hazánk érdekeit – teljesen önzetlenül pártfogásukba vettek bennünket. Biztosítjuk őt, hogy ha teljesül az, amit törekvéseink közül méltányosnak talál, elfelejtjük a keserű pillanatokot, melyeket a fél évszázados jogfosztottságban átéltünk, s egyezségünk könnyen perfektuálódik. A fentiek nélkül azonban ez semmiképpen sem sikerülhet, mert bármilyen szegények és gyengék vagyunk is, akkor is az igazság s a dicsőség jelszavához tartjuk magunkat!

Matúš Dula

C

1915 aug.

Szlovák memorandumtervezet gr. Tisza István miniszterelnök számára az 1915 nyarán beindított szlovák akció részeként tervezett audienciára¹

ŠÚA SSR, Bratislava, Fond M. Dula 9–IV/b/2–1915
(Gépirat)

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr, Kegyelmes Urunk!

Nyugaton a Morva-folyótól kelet felé Ungvárig, a Tatra völgyeitől déli irányban majdnem a Dunáig lakó tótok számottevő részét képezik országunknak. Ennek általános története, művelődési története vagy statisztikája is róluk csupa figyelemre méltó dolgokat tud. A 17. században, még a 18.-ik első felében is az ő vidékeik Magyarországon legfejlettebb iparral bírtak s így legtöbb adót fizethettek; mikor a politikai viszonyok következtében az iparúzó lakosság helyzete kedvezőtlen lett

¹ Az A iratban Kürthy által kért nyilatkozat tervezetéről lehet szó. Hogy a nyilatkozatot egy Tiszánál teendő látogatás alkalmával egy szlovák küldöttség nyújtsa át, több forrás is egybehangzóan jelzi. Dula például 1915. aug. 9-én így írt Vladimír Makovickýnak, a líptószentmiklósi csoport egyik tekintélyes tagjának: „Amennyiben Bella lelkész úr elfogadta azt a feladatot, amelyre őt felkértem, alázatosan kérem, hogy a rábízott munkát mihamarabb végezze el, mert újból utasítást kaptam, hogy a küldöttséget minél korábban, lehetőség szerint egy héten belül jelentsem Pestre. Huszonöt vagy hét tagból kellene állnia, a mi vezető embereinkből, ezért aztán örülnék, ha jelentenéd, hogy kire számíthatok Liptóból.

s a megélhetés a felvidéken megnehezedett, a tótok jelentékenyen hozzájárultak a török uralom alatt néptelenné lett országrészek benépesítéséhez. Vállalkozó természetüknél fogva, amennyiben különféle iparral foglalkoztak, a legkülönbözőbb árucikkkel mindenféle kereskedtek, egyik statisztikusunk a tótokat Magyarország angoljainak nevezte. A politikai életben is tót vidékek tót születésű urai nem egyszer kitűntek, sőt vezető szerepet is vittek. A társadalom tanult elemeit országszerte tótok szaporították. Bél Mátyás, a 18. században „magnum decus Hungariae”², tót falu szülöttje volt. A tótok révén a magyarság lényeges szaporodást nyert nemcsak alföldi tót telepések beolvadása, hanem egyeseknek magyar vidéken való megmagyarosodása által is. Még a 19. században is [egy] Turócmegeye Liesnó nevű falujából³ Pest megyébe került tót leány (Hrúz Mária) lett anyjává Petőfi Sándornak, a magyarok lánglelkű lyrikusának. Háborúban – erről időszerű szólni – a tótot vezérei mindig kedvelték, mint szerényszavú, hősködni nem tudó, de veszély idején szívós kitartó, a halállal nem törődő s azért elsőrendű katonát. Szondi turóci tót faluból lett Drégelynek Czuczor és Arany János által megénekelt hőségé.

De legújabbban, mintegy 40 év óta, hanyatlak és fogy a tótság. Mi már attól tartunk, hogy megszűnik ily hasznos elemévé lenni Magyarországnak. Elszörnyülködve tudtuk meg, hogy Észak-Amerikának⁴ Egyesült Államaiban az utolsó népszámlálás 700.000 tótot talált.

Az okát ennek a szomorú állapotnak itt magyarázni nem volna helyén való; alább is csak érinteni fogjuk. A múltra most fátyolt kívánunk borítani, a jövőbe tekintünk, a jövőt szeretnénk elősegíteni.

Nagyméltóságod már tavaly, a világháború első szakaszában, új dolgokat kezdeményezett. Azóta, a megpróbáltatások tüzeiben, a nagy feladatok teljesítése közben, még több világosság derült a helyzetre s ennek kifolyása képpen hazánkban a nemzetiségi béke oly közel áll megvalósulásához, mint azt már előbb nem is hittük volna. Így mi is, Magyarország tót nemzetiségének nevében, csak megkönnyíteni véljük Nagyméltóságod alkotó munkáját, amidőn ezen memorandumba foglalva bátorkodunk előterjeszteni véleményünket és kívánásainkat.

Azon országrész érdekében, melynek lakóit a mi nemzetiségünk alkotja, kívánatos, hogy aki tótnak születik, az szellemileg mint tót fejlődhessék, művelődhessék s nemzetiségét megtarthassa az életben, bármely közpályán is.

1.) Mikor mindennél világosabb, hogy a tót nyelvnek a közigazgatásból (még a községiből is), az igazságszolgáltatásból és közoktatásból való kizárása nálunk általános elmaradást, hanyatlást, fogyást okozott, szükségesnek tartjuk és kívánjuk, hogy

- a) a közoktatásban,
- b) a közigazgatásban, és
- c) az igazságszolgáltatásban a tót nyelv helyezettessék azon jogai, melyeket számára az 1868.-ki XLIV. törvénycikk körülírt és meghatározott.

A közoktatásra nézve kívánjuk érvényben hagyni a népiskolai közoktatás tárgyában ugyancsak 1868.-ban kiadott XXXVIII. törvénycikknek a XLIV.-ik törvénycikket mintegy kiegészítő rendelkezéseit.

A középiskolák tanítási nyelvét illetően a XLIV.-ik, vagyis a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában kiadott törvénycikk 17. §.-a világosan rendelkezik; a 19. §.-ban ki van mondva, hogy a budapesti egyetemen nyelvünk és irodalmunk számára tanszék állíttatik. A népoktatási tanintézetek, úgymint

Vajon rajtad és Bellán kívül nem csatlakozna esetleg Hlinka és Ružiak is. Tudakozódj náluk efelől. Ružiakkal esetleg telefonon beszélj.” Egy héttel később már jóval visszafogottabban és kritikusabban ír a küldöttség kilátásairól, és megjegyzi, hogy Tiszának a belső helyzet erősítése szempontjából lehet szüksége a szlovákok küldöttségére és nyilatkozatára. (A Dula-levelek lelőhelye: ŠÚA SSR, Bratislava, Fond Vladimír Makovický, Korešpondencia.)

² Magyarország nagy dicsősége, ékessége (lat.).

³ É. Liešné (akkor Turóccendrőd).

⁴ Az eredetiben: „Észak-Amerikában”. Értelemszerűen javítottuk.

az elemi népiskolák, felsőbb népiskolák és polgári iskolák nyelvére nézve az 1868-ki XXXVIII. törvénycikk 58. §.-a minden félremagyarítás kizárásával mondja, hogy ezekben az intézetekben „minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike.” A tanítóképezdek tannyelvét illetően, ámbár ezek is a népoktatási tanintézetek köré tartoznak s azt mintegy bezárják, befejezik, e törvénycikk rendelkezése nem oly világos; annál fogva hivatkozással arra, hogy tótul oktató tanítók tót tannyelvű tanítóképezdek nélkül nem lehetnek, különösen kívánjuk a tót tannyelvet a tót vidékek tanítóképezdeiben is. A tót nyelv területén az 1868-ki XLIV. t.c. meghozatala óta létesült mezőgazdasági és egyéb állami szakiskolák tannyelvűül természetesen szintén a tótot kívánjuk.

Amennyiben különösen a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvénycikk rendelkezései újabb törvényekben módosítást szenvedtek, a törvényhozásnak módjában lesz az ellenmondásokat kiegyenlíteni.

2) Kívánjuk a tót nemzeti kultúra szabad fejlesztését.

Nevezetesen kívánjuk, hogy a Múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége és az Országos Tanács hatáskörébe a tót kultúra istápolása is felvétessék. A Múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége 100–200 ezer koronás segélyt juttat gazdag magyar városokban (legutóbb Aradon) építendő közművelődési házak vagy múzeumok építésére, azok beruházására, azután gyűjteményeik gyarapítására évenként is jelentékeny összegeket. Turócszentmártonban a tótok adakozás útján összehozott összegből az egész tótság számára alkottak néprajzi Múzeumot, Magyarország vidéki múzeumai közül vele talán csak a kassai áll egy színvonalon, s az országos főfelügyelőség róla 1911-ki jelentésében is azt mondta, hogy...⁵, s ez fennállása óta (a múzeumot fenntartó Múzeumi tót társaság alapszabályai 1895-ben 27829. sz. a. nyertek belügyminiszteri jóváhagyást) csak háromszor, összesen 1800 korona segélyben részesült. Az Országos Tanács által, melynek a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium évenként szintén jelentékeny összegeket bocsát rendelkezésére, alapított magyar népkönyvtárakban 1914-ben csak szépirodalmi olvasmány már 191.000 kötetnyi volt; de tót községbe ez úton, ezen országos, állami intézmény útján egyetlen krajcár ára tót könyv sem került. Az iránt pedig nem lehet kétség, hogy a tót kultúra istápolására fordított pénz az országnak megtérülne. Az országnak lesz hasznára, ha a felvidéken Pozsonytól Ungvárig is e két országos intézmény útján terjedni fog a művelődés. Nyer az által az ország mezőgazdasága, nyer az ipar, kereskedelem, nyer a közérkölc.

3) Kívánjuk a Tót Matica visszaállítását s elkobzott vagyonának visszaadását.

1875-ben, mikor belügyminiszteri rendelettel megszüntettetett a Tót Matica működése és valamivel előbb, 1874-ben, feloszlattatott három tót tannyelvű gimnázium s egy tanítóképző is. Ezeknek visszaállítását kérelmezni az 1. pontban a., alatt foglalt kérelem után nem tartjuk célszerűnek. Liptó Szt. Miklóson éppen most alakul állami gimnázium: reméljük, hogy ez is csakis tót tannyelvű lehet.

4) Kívánjuk a tótok által lakott vidékeken az állami hivataloknak tót nemzetiségű képes egyének által való betöltését.

5) Kívánjuk biztosítani azt, hogy a tótok az országgyűlésre maguknak annyi képviselőt választhassanak, ahány számuknál fogva megilleti őket.

6) A római kath. vallású tótok a nyitrai, szepesi, besztercebányai s azután főleg az esztergomi érseki, a váci és rosznyói egyházmegyékben élnek. Szomorú tapasztalatunk pedig az, hogy a tót nemzetiség kulturális ügyei simán, belső súrlódások és zavarok nélkül nem fejlődhetnek s Magyarország tót nemzetiségű lakossága egyáltalában nem lesz megnyugtatható, míg a róm. kath. tót nyelvű egyházmegyék püspökei a magyarosítás álláspontján maradnak. Radikális intézkedést most nem követelünk, de határozottan kívánjuk, hogy Nyitra, Szepesváralja és Besztercebánya püspökei mellé tót nemzetiségüket valló s hozzá ragaszkodó egyházi férfiak koadjutorokká neveztesse ki s a

⁵ Az itt kihagyott, idézni kívánt szövegrészlet hiányzik az általunk használt példányból.

kormány bölcsességétől elvárjuk, hogy az esztergomi érseki, a váci és rozsnyói egyházmegyékben is mielőbb megteszi nemzetiségünk védelmére a megfelelő intézkedést.

7) Kívánjuk az 1898.-ki ...törvénycikk⁶ alapján a tót nyelv területén megmagyarosított tót helynevek visszaállítását. E törvénycikk nemzetiségünk el nem ismerése, a tót helynevek nem tűrése, a tót nyelv kiáltó deposedálása, kiküszöbölése. Amíg Magyarországnak lesznek tömegekben együtt élő s lakóhelyük vizeit, hegyeit, völgyeit, dűlőit, községeit őseiktől öröklött kifejezésekkel nevező nem magyar polgárai, ilyen törvény mindaddig csakis káros, ellenséges visszahatást keltő lehet.

8) Kívánjuk a szekatúrák és perzekúciók megszüntetését.

Tót nyelvű vidék vasúti állomásán, postáján a fél tót szavára ne legyen szabad elutasítólag azt felelni: „Nem tudok tótul”, vagy „Beszéljen magyarul”!

Csak azért, hogy valaki tótnak vallja magát, ne legyen szabad őt komoly ok nélkül perzekválni.

Könyvkiadóink ellen 1902. óta több per volt olyan költemények és dalok nyomtatása miatt, melyek 50, vagy több év óta is az illető hatóság tudtával szabadon nyomattak és terjesztettek, különösen naptárakban is, tehát a legelterjedtebb kiadványokban. Például Petőfi „Talpra magyar” című költeményének olyan fordítása, melyben „magyar” helyett „tót” áll, 1848. óta számtalanszor jelent meg nálunk nyomtatásban, 1902-ben történt kiadását mégis beperelték s az illető kiadvány szerkesztőjét elmarasztalták. Azóta ily módon 6–7 költeményünk sújtott bírói ítélettel – számtalanszor nyomtatott irodalmi termékek. S a dolognak egyik következménye, hogy ha valaki, mint közkeletűt el találja dalolni az ilyen verset, azért bele lehet kötni, s legtöbbször nem is mulasztják el azt megtenni. De amennyiben az ilyen irodalmi termék többé nem nyomtatható, egy csomó ilyen ítélettel néhány év leforgása alatt elismert tisztaságú, feddhetetlen tartalmú irodalmunk nem létezővé tehető.

Ez is perzekúció, még pedig nagyon érzékeny. Kívánjuk megszüntetését s eddig 6 vagy 7 költemény ellen a beszercebányai és pozsonyi kir. törvényszékeknél hozott három bírói ítélet törlesztését. Hiszen ha például Petőfi „Talpra magyarja”, azzal az egyetlen módosítással, hogy a „magyar” helyett „tót” mondatik, tóra fordítva nem lenne terjeszthető, annak csakis egy magyarázata lehetne, az ugyanis, hogy ami a magyar embernél hazafias erény, azt a tótnál büntetendő cselekménynek veszik.

Kegyelmes Urunk! A tótságon már régebben csak hanyatlást, fogyást észlelni. E terjedelmes vidék közigazgatási központjaiban, mezővárosaiban nincsen élet, nincs sem ipar, sem kereskedelem, tehát nem fejlődhetnek, nem vehetik magokba a falvak fölös lakosságát. A falvakból így ez a rész – mely éppen a legéletrevalóbb – elszéled a világba többnyire Amerikába. És miért van ez így? Azért mert a tótoknak *tulajdonképpen nincsen* iskolájuk. Nem tanulhatnak.

És miért nincs iskolájuk? Egy nagy tévedés miatt. A tótok sorsát intézők abban a hiedelemben éltek, hogy ha magyar iskolát adnak nekik, megmagyarosodnak.

Nem egy tót falunak állami, vagy községi iskolájában már 40–45 év óta tanítanak csupán magyarul, s ott magyarul mégis senki sem tud! Vannak Budapesten a központi hivatalokban értelmes és igazságszerető férfiak, magyarok, kik előbb a tót felvidéken szolgáltak mint bírák, tanfelügyelők, mérnökök, erdészek, bányászok: tegyenek tanúságot, elhagyhatják-e a tótok anyanyelvüket? Elhagyhatja-e a 20. században anyanyelvét Pozsonytól Ungvárig, a Tátrától majdnem a Dunáig egy tömegben lakó nép, melynek legkisebb falujában is csak a különféle határrészek nevei jókora szótárt tennének ki, melynek van múltja, vannak tradíciói, szebbnél szebb meséi, bőséges dalai és szívéhez ihletett költők ma is szólnak? Itt az ideje ezt belátni, a nagy tévedést korigálni és a tótot érzésben a magyarhoz közelebb hozni.

Kegyelmes Urunk! Népünk fiai közül a háború után sokan hiányozni fognak, de sokan mégis hazatérnek és mindenesetre közelebb fognak állani nemzetiségükhöz, vérükhöz, mint annakelőtte.

⁶ É. a helynevekről szóló 1898:IV. tc.

Tudata annak, mit teljesítettek ők, miképp végezték királyuk és hazájuk iránti kötelességüket, csak tágíthatja eszmekörüket. De ha itthon nem találnák új élet zálogát, hajnalát, mi attól tartunk, hogy ők is csak szaporítani fogják az Amerikába költözködők számát. Nálunk még nagyobb lesz a hanyatlás, a fogyás, mint volt a háború előtt... És e hazának nem volna szüksége ily életrevaló, minden téren hasznavehető elemre? Pusztulhat a tót felvidék lakossága?

Nagyméltóságod vezérlő eszméje, hogy a mostani nagy erőmegfeszítés után országunkban nyugalomra, nyugodt erőgyűjtésre, tömörülésre, kölcsönös bizalomra lesz szükség. Emlékiratunkat ezenel kezeibe téve, államférfiúi bölcsességétől bizalommal várjuk, hogy Magyarország oly fontos ügyét, minő tót nemzetiségünk sorsa, új útra méltóztatik terelni s intézkedéseivel nálunk új életet kelteni.⁷

D

1915 szept. 21–25

Gr. Tisza István miniszterelnök és br. Kürthy Lajos kormánybiztos levelezése az 1915 nyarán beindított szlovák akció meghiúsulásának idején

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/12, 9, 10

1

Br. Kürthy Lajos főispán úrnak

Budapest, 1915. szeptember 21.

(a tótokkal folytatandó megbeszélés tban)¹

Kedves barátom!

Tegnap a klubban találkoztam Kiszelyvel, s vele folytatott beszélgetéséből arra a következtetésre kellett jutnom, hogy Ghyczy határrendőrségi tanácsos a tótokat az én nevemben hívja megbeszélésre, s úgy állítja oda a dolgot, mintha én kívánnék velük egyezkedni.

Egyáltalán nem értem, hogy jut egy határrendőrségi tanácsos ahhoz, hogy ilyen kérdésbe ártsa magát, s a legnagyobb mértékben helytelenítenem kell, ha tényleg ilyen módon él vissza a nevemmel és tesz intencióimmal merőben ellenkező nyilatkozatot.

Neked és általad nekem eddig úgy volt beállítva a dolog, hogy a tótok közeledni kívánnak, s e végből találkozni szeretnének velem, s hogy ezt a találkozást ismételve ők sürgetik. Ha így áll a dolog, hajlandó vagyok velük beszélni, de csakis, ha valóban teljesen spontán ébredt fel náluk a közeledési vágy, mert abban, hogy mi hívjuk őket ilyen megbeszélésre, a kormány és a nemzeti ügy kompromisszióját látnám, s attól semmi irányban nem várnék jó eredményt.

Kérlek légy olyan jó, járj alaposan végére a dolognak, mondd meg nyíltan a tótoknak, hogy ha bárki úgy állította be a dolgot előttük, mintha én hívnám őket magamhoz, az egyszerűen hazudott és visszaélt nevemmel, s hogy csak abban az esetben jöjjenek, ha erre ők alkalmasnak látják az időt.

⁷ A szlovák küldöttség a lipői csoport közbelépésére meghiúsult, s így a közölt memorandumtervezetből sem készült végleges változat.

¹ A gépelt levél másolatán Tisza sajátkezű rájegyzése.

Szükséges Ghyczy eljárásának praecis megállapítása is, s a legkomolyabban figyelmeztetnem kell őt, hogy ne tegyen excursiókat a nemzetiségi politikai téren, amihez semmi köze.

A dologra vonatkozó mielőbbi szíves értesítéset kéri

igaz híved

Tisza s. k.

2

B[eszterce]bánya 915 IX/22¹

Kegyelmes Uram!

F. hó 21-én kelt utasításodhoz képest Ghyczy r.tanácsos szereplésének végére fogok járni, s az illetőknek meg fogom mondani, hogy minden oly híresztelés, mintha a közeledés ideája Tőled jött volna Kegyelmes Uram, vagy plane Te hívtad volna őket: valótlan, s aki ezt állítja, valótlan mond, hazudik.

Nincs kizárva, hogy Ghyczy ügyetlenkedett, de az sem lehetetlen, hogy az ily fajta híresztelés a Liptói cseh barátok rossz akarátú s tudatosan hamisított beállítása.

Az eredményről néhány napon belől jelentek.

Mély tisztelettel vagyok Kegyelmes Uram

készséges híved

Kürthy s. k.

3

Kegyelmes Uram!

Kellő tájékozódás után megállapítottam, hogy Ghyczy határrendőrségi tanácsos a tót kérdésben tényleg illetéktelenül és avatatlanul járt el, s hogy székhelyén Liptószentmiklóson, az ottani nemzetiségi érzelmű férfiak előtt ismételtén tett oly kijelentéseket, melyek a kérdéses ügy megindítását és szorgalmazását hamis világításba helyezték;

ennek folytán úgy Kiszely főispán, valamint én nevezettnek ezen kijelentéseit a leghatározottabban demontáltuk, az érdekelteknek a tényállást minden kétséget kizárólag megmagyaráztuk, a területileg illetékes Liptói főispán pedig Ghyczy tanácsost utasítani fogja, hogy úgy ő, valamint alárendelt közegei ezen ügyben minden további illetéktelen beavatkozástól tartózkodjanak.

A tót vezetőférfiak most folyó tanácskozásának eredményéről jelentésemet, a lipitói főispánnal egyetértőleg teendő esetleges javaslataimmal együtt, bátor lesznek Excellentiádnak előterjeszteni.

Mély tisztelettel vagyok Kegyelmes Uram

Besztercebányán, 1915. szeptember 25.

készséges híved

Kürthy s. k.²

¹ A kisalaku levélpapíron Zólyom Vármegye Főispánja köriratú címeres pecsét; a levél sajátkezű írás.

² A kézírásos levélnek csak aláírása sajátkezű. – A kisalaku levélpapíron Zólyom Vármegye Főispánja köriratú címeres pecsét.

E

1915 szept. 26

*Gr. Tisza István miniszterelnök levele Sándor János belügyminiszterhez
a cseh–szlovák egységtörekvésekről és a szlovák akció céljairól*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/11
(Gépírásos fogalmazvány másolati példánya)

Budapest, 1915. szeptember 26.

Kedves Barátom!

Mellékelve küldöm Berzeviczy határrendőrkapitánynak Kürthy Lajoshoz intézett jelentését mellékletével együtt,¹ amelyet Kürthytől kaptam meg. Berzeviczyt nem ismervén nem tudom, mennyiben kell az ő információira súlyt helyezni. Amennyiben ilyen dolgokra alkalmas, helyes ítélőképességű ember volna, jó volna az általa említett fonalat felvenni s a cseh–tót érintkezéseknek jobban utána járni.

Most mindenki tudja, hogy Prágában tényleg hazaáruló pánszláv törekvések futnak össze, szolgálatot tehetnénk az osztrák kormánynak is, ha azok felderítésében közreműködnénk, mindenekelőtt pedig saját honpolgárainkra vonatkozólag juthatnánk olyan információkhoz, amelyeket a tót nacionalista vezetők helyes kezelésénél felhasználhatnánk.

Légy szíves kérlek ez ügyet kézbevenni és gondoskodni róla, hogy Kürthynek netaláni eljárása harmonikusan illeszkedjék be a tiedbe.

Szívből üdvözöl

igaz híved
Tisza s. k.²

¹ A jelzett mellékletek az iratnál nem találhatók, de talán azonosak a kötetünkben 64. E alatt közölt jelentéssel és mellékletével.

² Az aláírás gépelve. – Tisza s. k. rájegyzése: „(Berzeviczy határrend.kapitány jelentése – cseh-tót kérdésben)”.